

NOVEMBER 2013 VOLUME 06 ISSUE 06

ISSN: 1987-6521
E-ISSN: 2346-7541
REFERRED JOURNAL

BLACK SEA

SCIENTIFIC JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH

PART B. ECONOMIC, MANAGEMENT & MARKETING
AND ENGINEERING

Historical & Humanitarian Sciences
Agriculture, Agronomy & Forestry Sciences
Psychology and Sociology Sciences
Philosophy and Philology Sciences
Management and Marketing
Social Science
Economic Science
Pedagogy Science

www.gulustan-bssjar.org

**An investment in knowledge always pays the best interest.
Benjamin Franklin**

NOVEMBER 2013 VOLUME 06 ISSUE 06

ISSN: 1987 - 6521
E-ISSN: 2346 - 7541

SCIENTIFIC JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH

BLACK SEA

PART B. ECONOMIC, MANAGEMENT & MARKETING
AND ENGINEERING

Journal indexing

OAJI Open Academic
.net Journals Index

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
eLIBRARY.RU

Google scholar

ResearchGate

Directory of
Research
Journals
Indexing
DRJI

EBSCO Electronic
HOST Journals
Service

TBILISI, GEORGIA 2013

www.gulustan-bssjar.org

EDITORIAL BOARD

Agaheydar Isayev

Azerbaijan State Oil Academy. Doctor of Economical Sciences. Professor

Anzor Abzalava

Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Avtandil Silagadze

Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Beykas Xidirov

Doctor of Economical Sciences. Professor.

David Narmania

Ministry of Regional Development and Infrastructure of Georgia. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Ekaterina Kozina

Siberia State Transportation University. Russia. PhD SC.

Elshan Hajizade

Doctor of Economical Sciences. Professor.

Enene Menabde-Jobadze

Georgian Technical University. Academical Doctor of Economics. Associate Professor.

Evgeni Baratashvili

Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

George Malashkhia

Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Jacob Meskhia

Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Lamara Qoqiauri

Georgian Technical University. Member of Academy of Economical Sciences. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Lienara Adzhyieva

Crimean University for the Humanities. Ukraine. PhD in History. Associate Professor

Nelya Gluzman

Crimean University for the Humanities. Doctor of Pedagogical Sciences. Full Professor.

Maya Kapanadze

Georgian State University named Javaxashvili. Doctor of Economical Sciences. Associate Professor.

Rusudan Kutateladze

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Tarbiz Aliyev

Doctor of Economical Sciences. Professor.

Tatiana Kurbatskaya

Kamsk State Engineering - Economical Academy. Russia. PhD PS SC.

Tofig Baharov

Doctor of Geology and Mineralogy Sciences. Professor.

Viktoriya Lyubashina

Crimean University for the Humanities. PhD in Pedagogy. Associate Professor.

Vladyslav Fadieiev

Crimean University for the Humanities. PhD in Psychology. Associate Professor.

UDC: 551.46 (051.4)

B-64

©Publisher:

Community of Azerbaijanis living in Georgia. Gulustan-bssjar

©Editorial office:

IsaniSangory area, Varketili 3, III a m/r, building 342, dep. 65, 0163 Georgia, Tbilisi.

Website: www.gulustan-bssjar.org

E-mail: engineer_namik@mail.ru; gulustan_bssjar@mail.ru

©Typography:

TS. Dadiani 100. Publishing house Kalmasoni. Tbilisi, Georgia

Editor-in-chief: Lamara Qoqiauri. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Head of organization: Namig Isayev.

Finance manager: Maia Kapanadze

Reproduction of any publishing of Black Sea Scientific Journal of Academic Research permitted only with the agreement of the publisher. The editorial board does not bear any responsibility for the contents of advertisements and papers. The editorial board's views can differ from the author's opinion. The journal published and issued by Gulustan-bssjar.

TABLE OF CONTENTS

Lamara Qoqiauri FINANCIAL INVESTMENT FIELD – NEW ECONOMICAL FINANCIAL CATEGORY	4
Елена Максименко ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕНИЯ ИДЕНТИЧНОСТИ ЛИЧНОСТИ В АСПЕКТЕ МЕХАНИЗМА САМОДЕПРИВАЦИИ ПСИХИКИ	20
Марина Реслер ДОСЛІДЖЕННЯ ЛОГІСТИЧНИХ ВИТРАТ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ЧОРНОЇ МЕТАЛУРГІЇ	28
Василь Головачко ШЛЯХИ ЗНИЖЕННЯ БРАКУ НА ВИРОБНИЦТВІ	34
Тетяна Чумахідзе ВПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ РОБОТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРИРОДІ	39
Мирослава Бублык ТЕХНОГЕННИЙ УЩЕРБ: ЭВОЛЮЦИЯ ФОРМИРОВАНИЯ СУТИ ПОНЯТИЯ	46
Елена Гребенюк ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СОВЕТА НАРОДНЫХ МИНИСТРОВ УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ В МЕМУАРНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ.....	55
Ленара Аджиєва САДІВНИЦТВО КРИМУ: НАУКОВО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.).....	60
Сергій Стельникович НАЦИСТСЬКІ КОЛОНІЗАЦІЙНІ ПРОЕКТИ В ГЕНЕРАЛЬНОМУ ОКРУЗІ ЖИТОМИР.....	68
Олег Чорний ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СПРОБА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ.....	74
Тетяна Кушнірук ВПЛИВ СТРОКІВ СІВБИ І МІНЕРАЛЬНИХ ДОБРИВ НА УРОЖАЙНІСТЬ І ЯКІСТЬ ПРОДУКЦІЇ ГІБРИДІВ ОГРІКІВ.....	80
Оксана Трояновская КОНВЕЙЕРНОЕ ВЫРАЩИВАНИЕ БАЗИЛИКА ОБЫКНОВЕННОГО В УСЛОВИЯХ ЮЖНОЙ ЧАСТИ ЛЕСОСТЕПИ ЗАПАДНОЙ УКРАИНЫ.....	87
Ганна Батюк ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ ЗБУТОВИХ ОПЕРАЦІЙ У ЗЕРНОВИРОБНИЦТВІ.....	92
Ольга Мерко ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ ПРОФЕСОРА М. М. КЛЕПІНІНА В ГАЛУЗІ ПРИРОДНИЧИХ НАУК (КІНЕЦЬ ХІХ ст.).....	99
Маргарита Башли ДВОРЯНСТВО БЕССАРАБІЇ НА СТОРІНКАХ ДОВІДКОВО-СТАТИСТИЧНИХ ВИДАНЬ РЕГІОНУ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ ст.).....	103
Роман Євтушик ВНЕСОК О. В. ПОПОВА У РОЗВИТОК СЕЛЕКЦІЇ ОДНОНАСІННИХ ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ.....	108
Сергій Ткаченко МАТЕМАТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДСИСТЕМИ АНАЛІТИЧНОЇ ОБРОБКИ ІНФОРМАЦІЇ В ФУНКЦІОНАЛЬНО РОЗВИНУТИХ СИСТЕМАХ УПРАВЛІННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ВИРОБНИЧИХ ОБ'ЄДНАНЬ.....	113
Ірина Салука МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗАСАДАХ МАРКЕТИНГОВОЇ ОРІЄНТАЦІЇ.....	120

FINANCIAL INVESTMENT FIELD – NEW ECONOMICAL FINANCIAL CATEGORY

Lamara Qoqiauri

Georgian Technical University, Doctor of Economics, Full Professor(Georgia)

e-mail: lqoqiauri@yahoo.com.

ABSTRACT

Investment is the main qualified economical and philosophy category of fundamental character. Protecting the vital abilities of every system on the long period of time depends on the character and scales of the investment. Place and role of the investments have especial importance for the country economy. Because of this, if the scales and intensity of the investments lag behind the physical wearing out of the main capital, the public industry will definitely fall into the complete economical collapse. Thus, investment, as an economical category, is quite consuming concept. It concerns the elements defining the regularities of function and regulation of the investment domain, privately: First, resources and values put into the industrial activity. Here, investments may be realized in the following ways: 1. mobile and real estates (buildings, constructions, furniture and other material values); 2. cash sources, purposeful bank accounts, credits, shares and other long-termed securities; 3. owners rights according to the author's rights, licenses, Now-How, experience and other intellectual values; 4. the rights for using land and other natural resources, also other owners rights. Notwithstanding any forms, investments are results of capital gathering. Leading investments – regularity of gathering defines its volume and dynamics and, generally, whole investment activity. Second, the incomes ruling volume and dynamics of the resource investment. Herewith, we must underline the circumstance, that the process of getting profit, the regularity of its creation, isn't a constant of the concept "investment". The factors of production (also the conditions of exploitation of capital values) and selling (market conjuncture), also the process of capital gathering is the leading and important condition only for the investment formation. Though, we underline again, that the process of getting and distributing the income is a significant component of the investment activity.

Keywords: finance-investment, public-industrial sphere, "sphere", "system", "complex", financial category, investment complex (IC), finances, portfolio investments, financial relations, phenomenon, social product, modern economical literature, financial resources, innovational definitions.

Systematic methods of learning the investment processes. Economic, as an object of research, consists of a lot of the functional systems of various levels and different characters. Each one needs the inflow of the resources of two kinds for self-preservation, quantitative and characterizing development:

The resources of current, permanent and practically uninterrupted kinds;

The resources of periodical, capital, or investing kinds.

If the further production of the system is realized only at the expense of the current flow of the resources, the non-permanent system takes place. In this case it doesn't submit to the renewing by the wearing out and the danger of disappear threatens it. There always are the parts, details, and blocks and so on in the vehicles and mechanisms, which do not submit to the renewing in the case of spoiling or wearing out. There also are vehicles and furniture, which do not submit to the thorough repair. Refusing the vehicles and furniture' thorough repair and their changing (step by step with the moral and physical wearing out) with technically improved models is the regularity of the technical progress.

If the further production of the system is realized on the expenses of periodical thorough repair of the current flow and worn (depreciated) parts or the whole system, than we have the system of the long-termed functioning. The length of its existence depends on the investment of resources into the further production (simple or widened, initial or on the higher level by character).

Investment is the main qualified economical and philosophy category of fundamental character. Protecting the vital abilities of every system on the long period of time depends on the character and scales of the investment.

Place and role of the investments have especial importance for the country economy. Because of this, if the scales and intensity of the investments lag behind the physical wearing out of the main capital, the public industry will definitely fall into the complete economical collapse.

In the economical science the investments are always paid great attention, but not from the point of systematic approach to the investment process (especially with the aspect of its interdependence wholly with the

public economy). It has been learnt in the section¹ of actual problems of the effectiveness of the capital investments and building economy, as a special branch of the public industry. Taking in mind the deserts of the researches around the economical and financial objects of the investments, it must be mentioned, that in the financial theory of the investment process the finance-investment domain (FID) is not systematically researched and formed as a special economical (financial) category.

For systematic generalization of the finance-investment processes, the working out the elucidation of building finances by numbers of authors, gained a definite importance, as: "the totality of economical relations connected with systematic formation, distribution and usage of money sources of every participant of the investment process for the purpose of the building program's opportune and qualified fulfillment".² Exactly by this direction it explains the function of finances in the capital building³ (the chapter "the finances of the capital building" in the book).

The concepts of the different spheres-total public-industrial sphere, agro-industrial sphere (AIS), military-industrial sphere (MIS), territory-industrial complex and so on-are widely used in the scientific literature and mass media.

The concepts "sphere", "system", "complex". Our research started at analyzing the concept "system". It is clear, that totally the public industry is a system. But it is not less clear that the finance-industrial sphere, agro industrial sphere and so on are spheres and also systems at the same time. Here a question of inter-equality of the system and sphere appears.

From one glance, the concept "sphere" is more consuming and universal, then concept of "system", though "sphere" compared with the concept "system" is less defined and purposeful. Every system created by the nature or a person exists to its own and develops by equally active inner and outer forces. It is known, that natural and artificial systems have ability of reacting upon the human's active influence, they can change structures; it is possible to lead in them the dominants. The finance-investment sphere, as one whole, represents the totality of the system of the state's military strength and the system of material-technical provision (in the face of branches and manufactures of the industry) of the armed forces. Analogue to this, agro industrial sphere is the totality of the systems of branches and industrial manufactures appropriate to the rural economy.

The foundation of the united public-industrial sphere can not be restricted by the combination of two beginnings (poles) as, for example, those of rural economy and industry in the agro industrial sphere. In the given occasion, we have business at the same time with many branches of the public industry. Verification of the quantity takes place in many countries (especially in the USA, also Russia and Canada), that has opportunity of development on the basis of the leading techniques and technologies wholly at the expense own resources. It is necessary to unite many different branches of the industry into the whole public-industrial domain, if the country wants keep national so virginity and use the national wealth for our interests. If the country economy relates with the world market in the face of "fragile" conglomerate of the public industry (that is every manufacture independently, without state regulation and support goes to the foreign market, and every foreign clerk makes use of the same rights (very often more rights) as the local one), its economy has no ability of functioning in the face of the total public-industrial domain. This will be badly structured territorial subsystem of the world industry. On the contrary, **a country, which provides the regulation and structuring of the public industry according to its national and state interests, accomplishes the formation of this industry into the total national-industrial domain.**

Let's stop at a new economical and financial category – investment complex (IC).

The essence of the IC is in the following:

- a) The integration of the financial and real investment processes and flows into the total complex;
- b) The merging or/and interaction of this or that kind of economical subjects of financing and real investments.

The development and deepening of the definition of IC mentioned above, request the definition of essence of the following economical (financial) categories:

- Finances (it must be decided, enters or not a credit into the financial concept, or it represents the system equalized to the finances);
- Showing the distinction between investment, real and portfolio investments.

Economical essence of finances and credit is discussed in the following chapter.

¹ Khachaturov T. S. "Effectiveness of Capital Investments" M. : Finances and statistics. 1978. Pg. 7-28

² Bard R. S. Building finances. – M. : Stroizdat. 1985. Pg. 27

³ Finances of enterprises and public industry. Under red. Of Prof. D. S. Moliakov. – M. : Finances and Statistics. 1988. Pg. 216

Essence of Finances, Credit and Investments and their interconnection and interdependence.

More about the essence of finances. A short historical excursus. (U.B.I.). Scientific works in the theories of finances and credit, according to the specification of the research object, are characterized to be many-sided and many-leveled.

The definition of totality of the economical relations formed in the process of formation, distribution and usage of finances, as money sources is widely spread. For example, in "the general theory of finances" there are two definitions of finances:

1) "...Finances reflect economical relations, formation of the funds of money sources, in the process of distribution and redistribution of national receipts according to the distribution and usage"⁴. This definition is given relatively to the conditions of Capitalism, when cash-commodity relations gain universal character;

2) "Finances represent the formation of centralized ad decentralized money sources, economical relations relatively with the distribution and usage, which serve for fulfillment of the state functions and obligations and also provision of the conditions of the widened further production"⁵. This definition is brought without showing the environment of its action. We share partly such explanation of finances and think expedient to make some specification.

First, finances overcome the bounds of distribution and redistribution service of the national income, though it is a basic foundation of finances. Also, formation and usage of the depreciation fund which is the part of financial domain, belongs not to the distribution and redistribution of the national income (of newly formed value during a year), but to the distribution of already developed value.

This latest first appears to be a part of value of main industrial funds, later it is moved to the cost price of a ready product (that is to the value too) and after its realization, and it is set the depression fund. Its source is taken into account before hand as a depression kind in the consistence of the ready products cost price.

Second, main goal of finances is much wider then "fulfillment of the state functions and obligations and provision of conditions for the widened further production". Finances exist on the state level and also on the manufactures and branches' level too, and in such conditions, when the most part of the manufactures are not state.

V. M. Rodionova has a different position about this subject: "real formation of the financial resources begins on the stage of distribution, when the value is realized and concrete economical forms of the realized value are separated from the consistence of the profit"⁶. V. M. Rodionova makes an accent of finances, as distributing relations, when D. S. Moliakov underlines industrial foundation of finances. Though both of them give quite substantiate discussion of finances, as a system of formation, distribution and usage of the funds of money sources, that comes out of the following definition of the finances: "financial cash relations, which forms in the process of distribution and redistribution of the partial value of the national wealth and total social product, is related with the subjects of the economy and formation and usage of the state cash incomes and savings in the widened further production, in the material stimulation of the workers for satisfaction of the society social and other requests"⁷.

The political economists' points of view about finances. In the manuals of the political economy we meet with the following definitions of finances:

"Finances of the socialistic state represent economical (cash) relations, with the help of which, in the way of planned distribution of the incomes and savings the funds of money sources of the state and socialistic manufactures are formed for guaranteeing the growth of the production, rising the material and cultural level of the people and for satisfying other general society requests"⁸.

"The system of creation and usage of necessary funds of cash resources for guarantying socialistic widened further production represent exactly the finances of the socialistic society. And the totality of economical relations arisen between state, manufactures and organizations, branches, regions and separate citizen according to the movement of cash funds make **financial relations**"⁹.

As we've seen, definitions of finances made by financiers and political economists do not differ greatly.

In every discussed position there are:

- 1) expression of essence and **phenomenon** in the definition of finances;
- 2) the definition of finances, as the system of the creation and usage of funds of cash sources on the level of

phenomenon.

⁴ "Total theory of finances". Under red. L.A. Drobozina - M : Banks and stocks. "JUNITI", 1995, pg.5 (in Russian)

⁵ Same. Pg.8

⁶ "Finances" under red. of the Prof. V. M. Rodionova. M. : Finances and statistics. 1995. pg. 11 (in Russian)

⁷ "Finances" Under red. of Prof. V. M. Rodionova. M. : Finances and statistics. 1995. pg. 12 (in Russian)

⁸ "Political economy" A manual, under red. of K. A. Laronova and P. A. Kashutina. M. : Myisl. 1975. Pg. 157. (in Russian)

⁹ Political economy. A manual, under red. of V. A. Medvedeva. M. : Polizdat. 1989. Pg. 576. (in Russian)

3) Distribution of finances as social product and the value of national income, definition of the distributions planned character, main goals of the economy and economical relations, for servicing of which it is used.

If refuse the preposition "socialistic" in the definition of finances, we may say, that it still keeps actuality. We meet with such traditional definitions of finances, without an adjective "socialistic", in the modern economical literature. We may give such an elucidation: "finances represent cash resources of production and usage, also cash relations appeared in the process of distributing values of formed economical product and national wealth for formation and further production of the cash incomes and savings of the economical subjects and state, rewarding of the workers and satisfaction of the social requests"¹⁰. In this elucidation of finances like D. S. Moliakov and V. M. Rodionov's definitions, following the traditional inheritance, we meet with the widening of the financial foundation. They concern "distribution and redistribution of the value of created economical product, also the partial distribution of the value of national wealth". This latest is very actual, relatively to the process of privatization and the transition to privacy and is periodically used in practice in different countries, for example, Great Britain and France.

"Finances – are cash sources, financial resources, their creation and movement, distribution and redistribution, usage, also economical relations, which are conditioned by intercalculations between the economical subjects, movement of cash sources, money circulation and usage"¹¹.

"Finances are the system of economical relations, which are connected with firm creation, distribution and usage of financial resources"¹².

We meet with absolutely innovational definitions of finances in Z. Body and R. Merton's basis manuals. "Finance – it is the science about how the people lead spending the deficit cash resources and incomes in the definite period of time. The financial decisions are characterized by the expenses and incomes which are 1) separated in time, and 2) as a rule, it is impossible to take them into account beforehand neither by those who get decisions nor any other person"¹³. "Financial theory consists of numbers of the conceptions... which learns systematically the subjects of distribution of the cash resources relatively to the time factor; it also considers quantitative models, with the help of which the estimation, putting into practice and realization of the alternative variants of every financial decisions take place"¹⁴.

These basic conceptions and quantitative models are used at every level of getting financial decisions, but in the latest definition of finances, we meet with the following doctrine of the financial foundation: main function of the finances is in the satisfaction of the people's requests; the subjects of economical activities of any kind (firms, also state organs of every level) are directed towards fulfilling this basic function.

For the goals of our monograph, it is important to compare well-known definitions about finances, credit and investment, to decide how and how much it is possible to integrate the finances, investments and credit into the one total part.

Credit, as an economical category. Some researcher thing that credit is the consisting part of finances, if it is discussed from the position of essence and category¹⁵. The other, more numerous group proves, that an economical category of credit exists parallel to the economical category of finances, by which it underlines impossibility of the credit's existence in the consistence of finances¹⁶.

N. K. Kuchukova underlined the independence of the category of credit and notes that it is only its "characteristic feature the turned movement of the value, which is not related with transmission of the loan opportunities together with the owners' rights"¹⁷.

N. D. Barkovski replies that functioning of money created an economical basis for apportioning finances and credit as an independent category and gave rise to the credit and financial relations¹⁸. He noticed the Gnoseological roots of science in money and credit, as the science about finances has business with the research of such economical relations, which lean upon cash flow and credit¹⁹.

¹⁰ Course of economy. Under red. of B. A. Raysberg. M. : "Infra-M", 1977. Pg. 393. (in Russian)

¹¹ Encyclopedia dictionary of the economy. By the group of authors. Under red. of the member-correspondent of the academy of science of Georgia A. Silagadze. Tbilisi. "Inovatsia", 2005. Pg. 686

¹² Economical Theory. A manual. Under red. of G. Adeishvili and R. Asatiani. Tbilisi. Firm "Siakhle". Pg. 395.

¹³ Bgodi Zvi, Merton Robert. Finance. PRENTICE HALL. A Pearson Education Company, 2000. Pg. 38.

¹⁴ Same.

¹⁵ Alakhverdin D. A. Finances in the socialistic production. M. : finances. 1971. Pg. 158. Voznesenskiy E. L. Methodological aspects of analyzing the essence of finances. M. : Finances. 1974. Pg. 127. (in Russian)

¹⁶ Lavrushin O. I. Credit as valuable category of the socialistic production. M. : Finances and statistics, 1989. Pg. 175. Avdiants IU. I. Credit and its lows. "Money and credit". 1982. #2. Pg. 17-23. Pessel M. A. financial-credit mechanism of the national productions' intencification. M. :

¹⁷ Kuchukova N. K. Finances, credit and banks. Alma-Ata, "Glim", 1992; pg. 37.

¹⁸ Barkovski H. D. About the essence of credit "money and credit" 1976. #9 pg. 12

¹⁹ Barkovski H. D. problems of credit and cash flows in the conditions of developed socialism. M. : Finances, 1976. Pg. 28.

Let's discuss the most spread definitions of credit. In the modern publications credit appeared to be "luckier", then finances. For example, we meet with the following definition of credit in the finance-economical dictionary: "credit is the loan in the form of cash and commodity with the conditions of returning, usually, by paying percent. Credit represents a form of movement of the loan capital and expresses economical relations between the creditor and borrower"²⁰.

This is the traditional definition of credit. In the earlier dictionary of the economy we read: "credit is the system of economical relations, which is formed while the transmission of cash and material means into the temporal usage, as a rule under the conditions of returning and paying percent"²¹.

In the manual of the political economy published under reduction of V. A. Medvedev the following definition is given: "credit, as an economical category, expresses the created relations between the society, labour collective and workers during formation and usage of the loan funds, under the terms of paying present and returning, during transmission of sources for the temporal usage and accumulation"²².

Credit is discussed in the following way in the earlier education-methodological manuals of political economy: "credit is the system of money relations, which is created in the process of using and mobilization of temporarily free cash means of the state budget, unions, manufactures, organizations and population. Credit has an objective character. It is used for providing widened further production of the state and other needs. Credit differs from finances by the returning character, while financing of manufactures and organizations by the state is fulfilled without this condition"²³.

We meet with the following definition if "the course of economy": "credit is an economical category, which represents relations, while the separate industrial organizations or persons transmit money means to each-other for temporal usage under the conditions of returning. Creation of credit is conditioned by a historical process of fulfilling the economical and money relations, the form of which is the money relation"²⁴.

Following scientists give slightly different definitions of credit:

"Credit – is a loan in the form of money or commodity, which is given to the borrower by a creditor under the conditions of returning and paying the percentage rate by the borrower"²⁵.

Credit is giving the temporally free money sources or commodity as a debt for the defined terms by the price of fixed percentage. Thus, a credit is the loan in the form of money or commodity. In the process of this loan's movement, a definite relations are formed between a creditor (the loan is given by a juridical or physical person, who gives certain cash as a debt) and the debtor²⁶.

Combining every definition named above, we come to an idea, that credit is giving money capital of commodity as a debt, for certain terms and material provision under the price of firm percentage rate. It expresses definite economical relations between the participants of the process of capital formation. Necessity of the credit relations is conditioned, from one side, by gathering solid quantity of temporarily free money sources, and from the second side, existence of requests of them.

Though, at the same time we must distinguish two resembling concepts: loan and credit. **Loan is characterized by:**

- Here, the discussion may touch upon transmission of money and also things from one side (loaner) to another (borrower): a) under the owning of the borrower and, at the same time, b) under the conditions of returning same amount or same quantity and quality of the things;
- The loaning of money may bear no interest;
- Any person may take part in it.
- With the difference with loan, **credit, which is somehow a private occasion of the loan, represents:**
- One side (loaner) gives to the second one (borrower) only money, and _ for temporal usage;
- It may not bear no interest (if the assignment doesn't foresee something);
- In it creditor is not any person, but a credit organization (at the first place, banks).

So, a credit is the bank credit. To our mind, it is not correct to use "credit" and "loan" as the synonyms.

Banking crediting is the union of relations between bank (as a creditor) and its borrower. These relations touch upon:

²⁰ Finance-economical dictionary. Under red. of M. G. Nazarov. M. : Finstatinform. 1995. Pg. 107.

²¹ Short economical dictionary. Under red. of U. I. Belik and others. M. : Politizdat. M1987. Pg. 135.

²² Political economy. Manual. M. : politizdat. 1989. Pg. 588

²³ Political economy. Education-methodological manual. M. : Myisl. 1985. Pg. 372-373.

²⁴ Course of Economy. Manual. Under red. of Prof. B. A. Raisberg. M. : INFRA_M. 1997. Pg. 288.

²⁵ Encyclopedia dictionary of the economy. By the group of authors. Under red. of the member-correspondent of the academy of science of Georgia A. Silagadze. Tbilisi. "Inovatsia", 2005. Pg. 350

²⁶ economical theory. Manual. Under red. of G. Adeishvili and R. Asatiani. Tbilisi. Firm "Siakhle". 1998. Pg. 443.

- a) Giving a certain amount of money to the borrower for definite purpose (though, we meet with the so-called free credits, aims and objects of crediting are not appointed in the assignment);
- b) Its opportune returning;
- c) Getting percentage rate from the borrower for using the sources under his/her disposal.

The essential foundation of the credit essence and its important element is existence of trust between the two sides (in Latin “credo”, from which comes the word “credit”, means “trust”).

Integration of finances and credit into the total united part. From the position of circulation of money forms (in the abstraction, historical process of formation economical relations and social budget and banking systems expressed by them) comparing different definitions of finances and credit, the paradox conclusion appears: **credit is the private occasion of finances.** And truly, from the position of movement of the money forms, finances represent the process of formation and usage of the funds of cash means. Very often such movements are fulfilled without returning, but sometimes, it is possible to give loans from the budget for the investment projects of other needs. Also, when a manufacture or corporations use their cash funds and we mean the finances of industrial subject, such usage may be realized as inside the manufacture or corporation (there is no subject about returning or not returning of the usage), so gratis under conditions of returning. This latest is called commercial form because of transmitting the sources to others, but even in this occasion, it is the element of financial system of the manufacture and corporation.

From the point of cash means movement, main character of credit is **the process of formation and usage of the funds of cash means under the conditions of returning and, as a rule, taking the value-percentage.** If gating the credit value doesn't take place (even in the exceptional occasions), according to the movement form, credit becomes a private occasion of finances, as from the net financial funds (consequently from the state budget) the loans which bear no interests may be used. If gating credit value takes place, by the appearance form, credit is discussed to be financial modification.

From the historical point of view, finances (especially in the sort of the state budget) and credit (beginning with usury, later commercial and banking) were developing differently for considering credit to be the part of finances. Though, from the genetic-historical point of view, previous **loaners**, before giving loan, needed gathering the permanent capital not returning, that is the net financial foundation. The banks analogously needed concentration of the important own capital for influxing the consumers' means and for getting higher percentage rate under the conditions of returning. Herewith, exactly on the financial basis, in the sort of financial fund (which later partially becomes loan fund) part of the bank capital appears to be the reservation (insurance) part of the fund, which by nature is financial and not loan. **So notwithstanding the essential distinctions between finances and credit from the genetic-historical point of view, credit appears to be formed from finances and represent their modification.**

From the essential position of expressing economical relations of finances and credit, we meet with cardinal distinctions between these two categories. Which mostly expressed by the distinction of the movement forms notwithstanding they are returnable or not. Finances express relations in the aspects of distribution and redistribution of social product and part of the national wealth. Credit expresses distribution of the appropriate value only in the section of percentage given for loan, while according to the loan itself, a only a temporal distribution of money sources takes place.

Herewith, there is a lot of common between the finances and credit as from the essential point of view, so according to the form of movement. At the same time, there is a significant distinction between finances and credit as in the essence, so in the form too. According to this, there must be a kind of generally economical category, which will consider finances and credit as a total unity, and in the bounds of this category itself, the separation of the specific essence of the finances and credit would take place.

Funding of the cash means is common to the researched economical categories. It takes place in any separate system of finances and credit, which have been touched upon during the analyses of defining finances and credit. Word combination “funding of the cash sources (fund formation)” reflects and defines exactly essence and form of economical category of more general character, those of finances and credit categories. Though in the in economical texts and practice, it is very uncomfortable to use a termini, which consists of three words. Also, “unloading” with an information hardens greatly its influxing into the circulation even in the conditions of its strict substantiation and thoroughness.

In the discussing context we consider:

- 1) wide and narrow understanding of economical category of the finances;
- 2) discussing finances in narrow understanding under general traditional meaning;
- 3) discussing finances, as funding of the cash means, in wide understanding, which concerns finances – in narrow meaning and credit – in complete meaning.

The offered constructing is represented by categories later in the scheme #1.

Scheme 1. The equality of between finances and credit, as economical categories.

Finances, in wide understanding – funding of cash means (fund formation)		
Finances, in narrow understanding (in traditional meaning)	Credit	
Specifics of finances (in narrow understanding)	Common characters of finances (in its narrow understanding) and credit	Specifics of credit
Creating cash funds, as a rule, with clearing calculations, but in some cases by loans (credit)	Formation of cash sources	Creating funds in the sort of front-end impulse on the financial basis, later by unstoppable process – on the bases of returning
Using financial funds for financing this or that activity, as a rule, by not returning, in excepting occasions – by the condition of returning, but in every occasion without paying percent, or under advantage percent		Using of the loan fund for giving credit always under returning conditions and, as a rule, rising the value percent of credit
Partial distribution of the value of social product and social wealth and this distribution is held, in the most occasions, by not returning way	Partial distribution of the social product of the total wealth in the definite conditions	Temporal distribution of the part of social product and total wealth value, partly under returning conditions, also not returning distribution of the appropriate part of the percent
The specifics of the legislation in the sphere of finances; the specifics of state regulation of the financial sphere; the system of state and nongovernmental financial organs	Legislative assignment of the state regulation of fund formation of the cash sources	The specifics of legislation in the crediting sphere; the specifics of the state regulation of the crediting sphere; the system of credit organization

Termini “funding” and its equivalent “fund formation” are used by us as the purposeful structuring of cash means, which is based on two poles – accumulation of money sources (gathering) and its usage for definite purpose in the way of financing and crediting.

We have established a new termini – “finance-investment sphere” (FIS). Analyses about interrelation of finances and credit made by us give us an opportunity of proving, that in the given termini, the word “financial” is used with the meaning of funding cash sources, its purposeful structuring. In this process we consider at the same time financial, credit and investments’ economical categories.

Let’s sum up middle results of discussing new concept – “finance-investment sphere” and discuss its investment consisting parts.

Investment in the prism of systematic analysis.

The concept “investments” was brought into the native economical science from the West. In the Soviet economical science they for a long time used in the place “investments” the termini “capital placement”, which expressed the usage of the industrial factors in the sphere of real industrial activities during realization of capital projects. From one glance, this termini in its concept is identical to the “investments”, consequently it is possible to use them as synonyms. Though the termini “investments” and “investing” have the advantage towards the termini “capital placement” from linguistic and philological points of view, because they are expressed with one word. This is not only economical and comfortable in the process of working with the termini “investment” itself, but also it gives an opportunity of termini formation. More concretely: “investment process”, “investment domain”, “finance-investment sphere” – all these termini are much more acceptable.

Changing native economical termini with foreign ones is purposeful, if it really matters (by keeping parallel usage of the native termini for the inheritance). Though we must not change native economical termini into foreign ones all together, when by ordinal traditional language easy to explain private and narrow concrete processes and elements get their own termini. The “movement” of these termini is approved in the narrow professional bounds, but their “spitting out” into the economical science may turn economical language into the tangled slang.

Terms “investment” and “capital placement”. Let’s discuss terms – “investment” and “capital placement’s” usage in the economical literature.

Investments are placement of funds into the main and circulation capital for the purpose of getting profit. “Investments in material assets – are the placements of funds into the mobile and real estate (land, buildings, furniture and so on). Investments in financial assets are the placements of funds into the securities bank accounts and other financial instruments”.²⁷

We don’t meet with the termini “investments” in the earlier economical dictionary, but we meet the combined termini “investment policy” – the union of the industrial decisions, which guarantee main directions of the capital investments, the activities of their concentration in the determinant suburbs, on which the reaching of planned rates of development of the society production is depended, balancing and effectiveness, getting more and more production and profit of the national income for every lost Ruble”.²⁸ For today, in the most actual definitions, the capital investments are bounded only by financial means, when not only financial, but also the investment of natural, material-technical and informational resources takes place. Labour resources take an actual place in the investment process. They themselves fulfill this or that investment process.

A positive side of the discussed definitions is that they connect investment policy and capital placements (investments):

- economical development according to the key directions to the concentration;
- providing high rates of economical growth;
- raising an economical effectiveness, which is expressed:
 - a) by growing the throw off of the production and national income for every lost Ruble;
 - b) by fulfilling the branch structure of the investments;
 - c) by improving their technological structure;
 - d) by optimization of their further production structure.

Compared with such definition of the investments (capital placement) the definition of investments in the dictionary attaching the “Economics” seems to be unimproved: “investments - the expenses of gathering production and industrial means and increasing material reserve”.²⁹ In this definition current expenses (production expenses) are mixed with the investment (capital) expense. Also, not the investment expenses but (though the investments are followed by the appropriate expenses) exactly advancing. It differs from the expenses by that the means (means) are put by returning the advanced values, also, under the conditions of growth, to which the concept-advanced capital is corresponding. the advancing may be realized in the money, natural-material and informational forms.

Except the termini “investments”, there are two more termini related with the investment. They are shown below.

Definitions of the investments according to the kinds of investment commodity. “Human capital investment” – any activity provided for rising the workers labour productivity (in the way of growing their qualification and developing their abilities); at the expenses of improving the workers’ education, health and raising the mobility of the working forces”. It is very useful to use the mentioned termini, though it needs one correction: the human capital investments do not concern only workers, but also the servants, representatives of every kind of labour.

“Investment commodity, capital goods – a capital.”

In the official manuals of political economy of the reformation time the capital investments are discussed as “expenses for creating new main funds and widening, reconstruction and renewing the active ones”³⁰. In this definition the investments (capital placements) during separation of the forms (types) of further production of the main funds are bounded only by main funds (without increases of the circulation funds and insurance reserves): a) creating new ones; b) widening; c) reconstruction; d) renewing. Also, the concept of the industrial gathering appears, at the expenses of widening of basic, circulation funds and also insurance reserves takes place”³¹.

You’ll meet below the definitions of investments from “the course of economy”: the investments are called “placements of fund into the basic capital (basic means of production), reserves, also other economical objects and processes, which request long-termed influxing of material and cash means. “According to the division of capital into physical and money forms, the investments too must be divided into material and cash investments”³².

They apportion investment commodity, to which belong industrial and nonindustrial building objects, vehicles purposed for changing or widened technical park and the furniture, increasing reserves and others.

²⁷ Finance-economical dictionary. Under red. of M. G. Nazarov. M.: Finstatinform. 1995. Pg. 86 (in Russian)

²⁸ Short economical dictionary. Under red. of U. A. Belik and others. M.: Politizdat. 1987. Pg. 86

²⁹ Economics. M.: Respublika. 1993. B. 2; Pg. 388.

³⁰ Political economy. M.: Politizdat. 1989. Pg. 447

³¹ Political economy. M.: Politizdat. 1989. Pg. 447-448

³² Course of the economy. Under red. of B. A. Raizberg. M. : INFRA-M. 1997. Pg. 206-207

“They call the total investments of production an investment product, which is directed towards keeping and increasing the basic capital (basic means) and reserve. Total investments consist of two parts. One of them is called the depreciation; it represents important investment resources for compensation of renewal till the level of before industrial usage, wearing out and repairing of the basic means. Second consisting part of the total investments is represented by net investments – capital investments for the purpose of increasing basic means”. Depreciation is not a compensation resource of wearing the basic funds out, but it is the purposeful financial source of such resources.

Human capital investment is “a specific kind of investments, mostly in education and health protection”.

“**Real investments** are the investments in the economical branches and also, they are kinds of economical activities, which provide influxing the increases of real capital, which is increasing material values of the industrial means”. We can agree with such definition with one specification that material and nonmaterial values too belong to the real capital (wealth), consequently science-researching experimental-construction results, various information, education of the workers and others. Such service as organization of the excitable games, also the service of redistribution social wealth from one private person to another (except charity).

“Financial investments represent placement of funds into the shares, obligations, promissory notes, other securities and instruments. Such investments, of course, do not give increases of the real material capital, but they help getting profit, consequently at the expenses of changing the course of the securities in the time of speculation, or distinguishing the course in different places of sell and purchasing”.³³ We share wholly such definition, hence it follows that financial investments (if it is not followed by real investments as a result) do not increase real material wealth and real nonmaterial wealth. According to this context, the expression below is very important: “we must distinguish financial investments, which represent placement of the funds in the ways of selling and purchasing the securities for the purpose of getting profit and financial investments, which become cash and real, moved to real physical capital.”

In the “economical course” quoted before long and short-termed investments are separated. Recognizing the existence of the bounds between them, the authors ascribe short-termed investments to “one month or more” investments. If we get such conditioned criteria, that we can call the investments which overcome the terms of some months, long-termed ones, which is very doubtful and we don’t agree with it. A long-termed character of the fund placement is a significant feature of the investments (short-term doesn’t combine with the concept of investments). Principally, it would be better to point out quick compensative, middle termed compensative and long-termed compensative investments:

- less than 6 months – quick compensative;
- from 6 months up to the year and a half – middle termed compensative;
- more than the year and a half – long termed compensative.

Definition of investments as an economical category. We stopped at the definition of the investments in the capital work “economical course” for the special purpose, as, in it the author tried to discuss the concept of investments systemically and quite completely, herewith the book is published just now.

We’ll return to the discussion the definition economical category of “investments” in different publications in the following chapter. The definitions given here are quite enough for having a notion of the level of lighting up the given category in the economical literature.

What conclusions may be made according the definition of the mentioned economical category in the published works, except the made notions and specifications?

There is quite deeply, concretely and thoroughly defined the concept of “investments”, different definitions in the economical literature; but mostly in every works about the investments discussed by us until now, there is not opened the essence of investments as an economical category. In every monograph³⁴, even if it has a title **investment, as an economical category**³⁵, there is given only the definition, concept of investments. But, as the Academician Vasil Chantladze explains, “a concept is a discussion, which proves something about the distinguishing

³³ Course of the economy. Under red. of B. A. Raizberg. M. : INFRA-M. 1997. Pg. 207

³⁴ Investments. The group of authors. Under red. of V. V. Kovalev, V. V. Ivanov; V. A. Lyalin. M. : Prospect, 2005. Pg. 18. Igonina L. L. Investments. M. : Economist. 2004. Pg. 20-21. Ivanov G. I. Investment : essence, types, mechanisms of functioning. Rostov-on-Don. Feniks. 2002. Pg. 19. Buzova I. A; Makhovikova G. A. Terekhova V. V. Commercial estimation of investments. SPB. Piter. 2004. Pg. 22-23; Brennan, Mochael J. “Corporate Finance Over the Past 25 Years”, Financial Management, Summer 1995. Pg. 9-22, Haugen R. A. Modern Investment Theory. Prentice Finance, Irwin. 1993. Pg. 15-37; Ross S. A., Westerfield T. W., Jaffe J. F. Corporate Finance. Irwin. 1993. Pg. 156-205. The New corporate Finance. Where Theory Meets Practice Ed by D. H. Chew Jr. Mc Crow-Hill. Inc. 1993. Sharpe. William E. Investments (Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall. 1995. Pg. 30-87

³⁵ Investment activity. Under red. of G. N. Podshivalenko and T. B. Kiselyova. M. : KNORUS, 2005, Pg. 9

feature of the researched object. **A concept out of much essential characteristic features represents only one, and essential in it is only - definition**³⁶.

But the categories are much wider; it is “a key, the most fundamental concept of every science”. Economical categories theoretically represent real, objectively existed productive relations. A category is the defining of occasions of existed characters, connections, relations of the objective world. Generally, any educational process is fulfilled by the categories, which give opportunities for dividing the processes and occasions semantically, for expressing the definitions of a subject and realize their specific peculiarities and economical relations of a material world.

Our goal is exactly to substantiate investments – as an economical category and also, as a financial category in the narrow understanding.

Here we apply for another manual thesis made by the academician Vasil Chantladze: “every financial relation is an economical one and every financial category is and economical one, but not every economical relation and economical category is financial relation and financial category”³⁷.

In the process of defining the investments, it is important to take in mind the sides of resources, expenses and incomes, because investment, from one side, is the result of the manufacture’s activity, and, from another one, - a part of income, which, in this case, is not used for usage.

Another occasion: it is advisable to discuss investments in two aspects: as a category of reserve and flow, which will reflect exactly the connection between “placement of funds” and “investments”.

As we’ve mentioned above, not long ago, in the well-known Soviet literature the concepts of “the placement of funds” and “investments” were accepted to be the synonyms and concerned to be investment of sources for further production of the main funds and formation of the turnover funds.³⁸ We meet with such understanding of the concept of “investment” (here, they separate three types of the investment expenses: investments in the basic capital of investments, investments in the house building and investments in the reserves) in the modern economical publications and it is mostly used on the macro level during a statistical analyze of economical processes³⁹. **In this concrete occasion investment is the category of reserve.**

According to the aspect of flow the investments may be discussed in the process of analyzing industrial activity, when it is necessary to learn the variety of the economical relations related with the investments’ further production and formation, sources, objects and subjects, that is on the micro level.

Main distinguishing criteria of different methods of approach towards the concept of “investment” the aspect of prolonging of measuring this showing. Is it possible or not to measure the investment showing separate from the term factor (the norm of gathering, the volume of capital property, the reserves of production and so on). If it is possible, then it is the category of reserve, and if it is not, then it is measured in the section of time and belongs to the category of flow.

Thus, investment, as an economical category, is quite consuming concept. It concerns the elements defining the regularities of function and regulation of the investment domain, privately:

First, resources and values put into the industrial activity. Here, investments may be realized in the following ways:

1. mobile and real estates (buildings, constructions, furniture and other material values);
2. cash sources, purposeful bank accounts, credits, shares and other long-termed securities;
3. owners rights according to the author’s rights, licenses, Now-How, experience and other intellectual values;
4. the rights for using land and other natural resources, also other owners rights.

Notwithstanding any forms, investments are results of capital gathering. Leading investments – regularity of gathering defines its volume and dynamics and, generally, whole investment activity.

Second, the incomes ruling volume and dynamics of the resource investment. Herewith, we must underline the circumstance, that the process of getting profit, the regularity of its creation, isn’t a constant of the concept “investment”. The factors of production (also the conditions of exploitation of capital values) and selling (market conjuncture), also the process of capital gathering is the leading and important condition only for the investment formation. Though, we underline again, that the process of getting and distributing the income is a significant component of the investment activity.

The transformation of investments makes the basis for the investment activity, which concern the following circles: resources – investment (expense) – capital property – income. The practice of realization such circles of the investments transformation is exactly the investment activity (investing). The investment activity, except the

³⁶ V. Chantladze the subjects of the theory of finances. Tbilisi, T.S.U. publication. 1987. Pg. 274

³⁷ Same. Pg. 278

³⁸ finance-credit dictionary. Book 2; Chief editor V. F. Garbuzov M. : “Finances and Statistics”. 1986. Pg. 20

³⁹ Finances and investments. A dictionary. M. : “John Ufili and Sfiz”. 1995. Pg. 83

investments itself, concern motivation and stimulation of the capital gathering, relations of capital gathering and ruling, also, totality of the defined level of profitability on the capital and the goals of capital growth.

Explanation of the category of investments from the point of investment resources. **According to the mentioned above, in the definitions of the investment as economical category sometimes the needed exactness and clearness is not felt, some categories of the wealth are represented tightly enough. For example, real prosperity is bounded only by material estimation. This leads us to the unvalued investment resources in the era of transformation industrial society into the investment one; also to the recognition of yet uninvolved valuable scientific researches in the production, securities turned into speculation objects, and unreal property in the consistence of one and the same parts; to there equalization. On the basis of the made analyses, we can cite a wide definition of the investments together with the leading categories.**

Investment resources – are values, invested into this or that project in this or that kind for the purpose of getting profit beginning with material ones, finished with cash.

Kinds of the prosperity are equal to the kinds of the investment resources and is divided into real and cash, consequently into **financial resources**.

Real investment resources concern all kinds:

- natural resources;
- labour resources;
- material resources, the usage of which is possible in the economical development (buildings, constructions, vehicles and furniture, transport and communication means and so on;
- investment resources (in the widest understanding, that is from scientific-research and experimental-construction works, till the education potential of the society and till all kinds of gathering useful information, written about every possible, that is typing and electronic bearer).

Cash, consequently financial resources concern every cash means for usage in this way in definite conditions or directed in the sort of investments.

Cash means (resources) turn into the financial resources in the case of structuring of funds of purposeful destination foreseen for investments of this or that kind.

After defining investment resources we can make wide definition of the investments as economical category.

Investments – are the placements of real, financial and intellectual resources into the projects, the fulfillment of which leads us to getting the increases from real wealth, in the material and informational forms. It is followed by a cash (financial) prosperity or its increases (at the expenses of the distribution of the cash means).

As an economical category, investments express economical relations, which are created in the ways of using and formation of the investment resources between the participants of the investment process for the purpose of improving and widening of the enterprise.

Reasoning behind the Investment as economic category from the perspective of classic political economy

As it is known, capital, which represents the basis of the capitalistic system, in the classical political economy was defined to be the self increasing value⁴⁰. A universal formula of the capital is well known: $D-T-D^1$, where $D^1=D+D$. the given formula points out, that “during selling the commodity, the amount earned by the capitalist is equal to beginning advanced cash amount plus increases, represents waste value”.

Waste value, as proved by Karl Marx, is formed on the stage of the commodity formation. That’s why, it is necessary for turning any property into capital, to put this property into the production for getting then waste value. Such putting of the value into the production makes the essence of the investments and investment activities.

It must also be mentioned, that the material form of capital (money and commodity) has no principle meaning (qualified feature, which turns property into capital, is the property ability of transformation into capital, for producing waste value). The investment capital, which has cash form, is more spread one.

Defining the specific features, which distinguish cash capital from other kinds of the capital, K. Marx exclaimed: “a capital in the real movement exists not in the turnover sphere, but only in the sphere of the production process, in the process of exploitation of the labour force. Different situation is with the capital, which brings percents and exactly this is its specific character. An owner of the money, who wants to use his/her money as a capital, which brings percents, will alienate it to the third person, let it down to the turnover, turn it into the commodity as a capital - not only for himself, but also – others”.⁴¹ Thus, cash means (as any other property) acquire the characters of capital (as a self-increasing value) in the following occasions: **in the first place**, they are alienated for the benefit of the third

⁴⁰ Bregel E. I. Political economy of the capitalism. M. : 1968. Pg. 67

⁴¹ Marx K. “Capital”. T. Z. M. : 1970. Pg. 337

person, as a self-increasing value, as a property, which bring the profit for the different person. That is a person who alienated his/her property into the manufacture. In other words, alienation of the property (cash means) happens on the initial of returning. So-called wages, which is got by the person who alienates the property⁴². **At the same time**, a person for the benefit of which the alienation of the cash means took place, receives it not simple as a property (cash means), but as a capital, as a self-increasing means.

Investments, as an independent legislative category. Said earlier, has a great importance for learning the legislative forms of capital, The concepts "investments", "capital", "cash capital" are not legislative categories themselves. They are discussed according to the economical-legislative space there is an experience of analyzing the categories in the sphere of economical relations. Though, we must also mention, that they do not appear to be independent and net legislative categories and that's why they have no own juridical meaning; According to this, there explanation takes place with the help of different legislative concepts, constructions and institutions. We can bring E. A. Fleishitz's work as an example, which discusses a nature of the category.

He remarks, that "in the activities of the industrial enterprise, a net technical industrial activity is the most noticeable, it seems to be devoid of a legislative character. But every such action has an industrial meaning, because, finally here takes place net industrial, but legislative act: "alienation of the products of the industrial character under returning conditions, there exchange on money, of course, under the juridical conditions, mostly on the basis of the assignment about sell and purchase".

We can use the analogue discussion with the category of investments, because there is same situation with the investments: from one sight, the investment category is devoid of independent legislative character. Sum total, investments as the capital movement iare somehow shown in the concrete legislative relations and concrete legislative forms.

During regulation of legislative forms of the capital movement (in other words, for turning a property into the capital which brings profit), a society (mostly a country) must provide itself the formation of such legislative conditions, which guarantee the realization of the initial advanced capital and its (capital's) usage value to the owner of a property (as a rule money sources), a potential capitalist. That is to give him/her a guarantee for getting income.

In the opposite occasions, the owner of the property (cash sources) will abstain from the investments; with remain only an owner of the property, his transform into the capitalist will not take place, which would create co-operative values, of course, for getting additional value.

We must also take into account an occasion, that in the political economy the classical definition of the cash capital essentially coincides the definition of the "investment" category in the economical literature. "Investments – is an instrument, in which it is possible to place money and keep or increase its value and/or guarantee a positive size of the incomes. Free financial means – is not investments, because cash money may be "eaten up" by inflation and they may not have opportunity for guaranteeing the income. If we place same account of the money into the bank on the saving account, then we can call it an investment, because, the account guarantees a definite income".⁴³

While investing property, an investor provides an act of alienation his/her property. Though, we must pay attention to the fact, that in the extreme occasion, at the moment of alienation the cash estimation of the alienated property must be done, in such occasion, like a financial capital, the fact of alienation carries a temporal character. In the occasion of normal development of the enterprise, an investor must have a documented basis of returning investment sources, not in the initial form, but at least, in the form of the money equivalent.

Evolution of the juridical-legislative forms of the investments. **Thus, investment, or alienation of property to the third person, for the purpose of getting additional value for it further usage in the production, appears to be unchangeable character of the capitalistic production. According to the remarks made by K. Marx: "a capital, which gains percents is automatic fetish, a self-increasing value, cash, which appears in the pure, final result and in this form it already has no step of its creation. A social dependence gained final (unfinished) face in the relation with money. In the occasion of the working forces, a usable value of money has ability for making values more then before. Money, as itself, already represents a self-increasing value, and in this face it is given as a loan. It appears to be a peculiar form of selling this commodity. Create a value, gain percents, also are its features, as it is for the pear tree – to yield pear".**⁴⁴

On the first stage of formation of the capitalism, on the stage of initial capital gathering, a capitalist who provided investments – recipient and capitalist – an investor in fact was not dividable and very often one and the

⁴² Related with this a well-known expression about money capital "money is the time" gains a real economical meaning. Essentially, this means, that time, during which a receiver of the cash capital uses it, may be estimated as to be cash – for the purpose of paying for the capital.

⁴³ Gitman L. Jonk M. "Basis of the investments", M. : 1997. Pg. 11

⁴⁴ Marx K. "Capital". T. Z. M. : 1970. Pg. 431

same person. While further investments of sources, together with the development of the private business and own production by stages, sometimes different producer-capitalists consolidated. In any occasion, while investing financial means, a producer capitalist did not loose control at the alienated invested capital. "In the era of initial development of the capitalism and capitalistic production, a clerk was represented in the sort of individual figure, who dedicated himself to the enterprise, the organization and leadership of which he is responsible for. A producer – it was a merchant, a clerk, who provided ruling of his production with his/her whole energy, at his/her own expense".⁴⁵

"Societas", "compagnia", "colleganza" – organization-legislative forms of te capital investment .In the occasion, when the development of an enterprise needed significantly more sources, then the clerk owned, or when placing the financial means (money) was connected with risk, then the clerk could unite with another investor. First, for such kind of the union was used a legislative form, which was known in the lows of ancient Rome by the name "Societas". A share of the clerk was defined relatively with prosperity incomes of the share of labour participation. Though an important defect of this form was, that every member of the "Societas" had indefinite responsibility on such enterprises. Thus, basic obstacle of using this form in the modern industrial activity is, that in the case of the production unsuccessfulness the given form wouldn't be able to foresee the expected loss. In other words, the usage of the "Societas" legislative forms didn't give to the investor opportunities for estimating beforehand the possibility of the capital investment risk. The investors were to find new, more profitable forms for consolidation of forces.

"Societas", as incompleteness of the capital investment form, was represented very clearly in the sphere of so called high risky industry – trade. The development of trade and banking capital in Florence in the XII century gave rise to the development of new modification of "Societas" – "Compagnia". Ability of the investor – to rule investment risk (to choose this or that form of capital investment) was its basic preference. Partially, together with the industrial participation, in the "Compagnia" they concerned some additional form of the participation called "Sopracorpo". They were: 1) incomes of the participants of "compagnia", that is the reinvested capital; 2) additional payments out the brought advances by the participants of the "compagnia" – **fuori del corpo della compagnia** – that is an additional capital b; 3) payments made by people who are not participants of the "compagnia" – **depoziti a discrezione**. The quantity of income depended on the forms of participation and the quality of the investor's risk.⁴⁶

At the same time, it must be mentioned, that legislative forms, chosen for placing capital by the investor depends on the peculiarities of an enterprise, wherer the capital investment takes place. The sea trade differed from the home trade. That's why the forms of ruling investment risks of Florence merchants and bankers, were not advantage for those from Venice. Here, another form of the investment union developed – "colleganze" or "collegantia" (in Genoa such union was named "commenda"). This form was accessible only for the sea merchants, because it gave an opportunity of the risk's differentiation. After several time, "colleganze" was changed by the sea insurance and development of the trade commission. At the definite historical stage, "compagnia" and "colleganze" was used as organization-legislative form of the capital investment, more concretely, as a form of the capital's straight investment. This former gave the investor an opportunity of not only providing control, but also rule risks related with the capital placements.

Next stage of the investment activities and, accordingly development of the legislative forms was a period of a great geographical discovery. "XVI and XVII centuries were those of the geographical discoveries, of contacts with new countries and new societies, a period of experiments in arts, poetry, science, architect and mathematics. The workmanship and trade developed... by this time not principles and their favorites, but smart, clever, inventor people became rich, who were inclined towards innovations".⁴⁷

Development of two kinds of the lever, concretely, bookkeeping registration and economical prediction helped greatly the process of capital development.

Development of the joint-stock company and investment capital. **Development of trade and involving of the account registration, made the development of the joint-stock company possible and also the possibility of the portfolio investments, that is the investment, when the investor places money without taking part in his/her own industrial process, concretely, in ruling the manufacture.**

Further development of the joint-stock company conditioned foundation of new stage of the capital development and accordingly, new legislative forms of investment realization appeared.

According to the economical point of view, "an industrial joint-stock company... in the first place means changing of the functions of the producing capitalist. With the help of these changing the placed capital into the joint-

⁴⁵ Kaminka A. I. Basis of the production rights. 1917. Pg. 18-19

⁴⁶ About "compagnia" and "colleganza". See also : Baskin J. B., Mirauti P. J.; A history of corporate Finance. Cambridge. 1997. Pg. 38-49

⁴⁷ Beristain P.L. "Against the Gods. Shortening Risk". M : 2000. Pg. 39

stock company gains a character of pure financial capital for the capitalist. A financial capitalist, as a creditor, doesn't take part into the using his/her capital in the production process, though this using of a capital is the important condition for credit relations, because, a creditor only gives a capital and after some time takes it back together with percents. The capitalist's function finishes here by the juridical arrangement. Like the cash capital a shareholder functions too⁴⁸. According to the point of controlling the investment sources and opportunities of ruling investment risks for the portfolio investor the picture changes completely. According to these, we may agree with Professor P. P. Tsitovich, who compares purchasing shares with buying lottery tickets. "Purchasing shares is always connected with risk, because every kind of shares looks like lottery tickets"⁴⁹.

*Investment services. **Complication of ways and forms of investment placement gave rise to the formation of new special kinds of cash capital services. We mean involving new termini "investment service" into the sphere of legislative regulation of "investments". The given category traditionally is used, in the first place, while carrying out the operations at the security market. One of the first legislative acts of the modern security market regulation is the USA investment companies Federal Act of 1940 and The Investment Advisers Act of 1940. Also, the law about investment companies is also very important, which regulates joint-stock market of the USA and appear to be the law additions of 1933 and 1934.***

The law, passed in 1940 regulates activities of the main professional participants – investment companies of the security market. Main goal of the investment companies is conditioned by the distribution of the investment risks.

The passed law in 1940, about investment consultants, regulates the requests confronted towards the juridical persons included into the industrial activity, preparing the recommendations, with the help of prospects of emission of the securities, analyses of the status of the security market and so on.

It must be mentioned, that in the 30s legislation of the USA made basis for the foundation of the professional activity regulation at the security market, and also it influenced upon the countries abroad too. Another decision according to the economical crises, which was made by the USA in 1929, was drawing a boundary between banking activities and securities. This also influenced essentially upon the legislation of the foreign countries. This latest was made with the help of so-called Glass-Stigol law.⁵⁰

According to the legislation system passed in the USA, such marking of the banking and investment services influenced essentially upon investment and banking legislation system of other foreign countries. Though, according to the development of new electronic technologies and by the inharmonic influence of the legislative regulation of the given sphere the low of glass-stigol "cast away". This was partially reflected in the European Union directives about investment Services Directive (ISD) in 1933. The directive is directed towards the member-countries of the European Union and considers indications, which touch upon main directions of legislative development of the EU member-countries.

Essentially ISD must unite 12 different national systems of various legislative cultures into the system of regulation of united bank of the financial services. ISD consists of definite categories of the "Investment Services", the foundations of which is definition of the professional action at the security market, it doesn't touch upon the banking services.

At the same time, inside the bounds of ISD they already foresee the possibility of universal services provided by one and the same participant of banking, and also securities. Thus, a compromise has been found between those countries, the market of which is based on the system of the universal banks, and between the countries, the banks of which are divided into commercial and investment ones.

⁴⁸ Gilferding R. Financial capital. M. 1959. Pg. 147-148

⁴⁹ Tsitovich P. P. Sketches about theory of trade rights. Vyp. 2. SPB. 1901. Pg. 174

⁵⁰ Glass-stigol low defined "framework" of regulation of the USA financial service market for a long period of time. The low was passed in 1933. It took into account numbers of restrictions in the activities of commercial banks and investment companies. Partially, the given low established quite restricted list of the conducted operations on the securities, which had to be fulfilled by the banks. The practice of creating the branches of banks, which provided the security operations, was suppressed; the companies were prohibited to provide banking operations with getting deposits, providing payments by checks and other kinds of the banking operations. (See pollard A. M., paisek ZH. G., Ellis K. Kh., Deili Zh. P. "banking low of the USA". M, 1992. Pg. 360-362). According to the received directives, under "investment service" was considered a traditional "team" of services, which was represented by the professional participants at the security market. This "team" is listed in the directive's "A" section and concerns : 1) Reception and transmission of the orders on the investor's name and also, the usage of such statement for the clients; 2) carrying out any operation with financial instruments by own name for own account; 3) ruling the investment portfolios, which concerns one or several investment instrument; the process of ruling is realized according to the investors appointments, on nondiscrimination "client-to-client" basis; 4) realization of the underwriter services, also provision of their settling with the help of financial instruments. The "B" section of the directives concern : a) transferable securities and b) units in collective investment schemes; money-market instruments; financial futures contracts including equivalent cash-settled instruments; forward interest rate agreements – FRA; interest rate currency and equity swaps and others.

The represented approach towards the investment activity regulation in the EU reflects the universal tendency about the activities of the organizations, which discover services, related with distribution of the cash capital.

The universal tendency about the services of organization, which provide services at the financial market were comparatively fully reflected in the two (according to the dates of passing) latest, laws of the discussed field. The legislative acts passed in the USA and Great Britain in 1999-2000 prove, that the object of regulation of the mentioned acts concerned much wider spectra of relations (compared with the acts, subject of regulation of which was the related questions with the investment services, according to the traditional understanding).

It must be mentioned, that in 1999, by passing the law "about financial services modernization" so-called legislative "legalization" was realized in the USA⁵¹, that is the usage of the legislative acts on the level of categories: "financial services" and "financial activities". In July, 2000 a new law was passed in the Great Britain, which in July, 2001 changed the law of 1986: "about the financial services". "Financial Services and Markets Act" passed in 2000, have no practical analogue, in the first place, according to the scales of regulating relations, from the point of the sphere of using the law. Its thesis are used towards the banks, building organizations, insurance companies, societies of inter-crediting, investment and pensions advisers, stock-exchange commercial agents, professional participants, who offer the society different investment services; also towards leaders of the investment funds, and derivatives traders.

In the analyze of the foreign experiences of the years 1999-2000 show, that the two categories – "investment services" and "financial services" in the modern conditions are used as the common concept of description of the different legislative forms of movement (placement) of the cash capital. It must be also mentioned, that the subject of both legislative acts is portfolio investments.

The category of the "investment services" was used in the logistics much earlier, than "the category of the "financial services". Passing in the USA the acts about securities (in 1933) and about stock-exchanges (in 1934); also the acts of the USA of 1940 (about investment companies and investment consultants) was directed towards the intensification of state regulation of the security market. Both acts passed in 1940 touched upon providing the investment services. The act concerned the professional activity directed towards the placement of the third person's cash sources into the securities (according to the law about the investment companies of 1940 of the activities of investment companies), or towards the consulting then questions about placement of the third person's cash sources into the securities.

Because of the strengthened legislative traditions, the investment services oppose to the banking ones, which also represented a legislative form, and which characterized the placement of cash capital. At the same time, this kind of service was provided by the specialized professional organizations – the banks.

The foundation of the new category – "financial services" in the logistics was expressed in the universal tendency, which was related with placement of the cash capital, universalizing of the services provided towards the portfolio investors. Essentially, every legislative act, which touch upon regulation of providing financial services, are related with the activities of professional participants of the security market (of the investment companies, investment funds and so on), also with the activities of the banking organizations. And more, the regulation of the financial services touch upon the activities of the insurance societies and building companies too. This latest circumstance is conditioned by following that, according to the specifics of their activities, the mentioned organizations, are made to provide accumulation of the important cash sources, which request their placement into the profit bringing assets. That is the activities of the organizations related with cash sources and the placement of cash capital⁵².

As investment, so the financial service owns one character – they somehow keep out of each other, from the consumer of the cash capital. Herewith, we must not avoid paying attention to the fact that quality of the inter-distancing grows as a result of the diversification and complication of the activity of financial mediator. The

⁵¹ We speak about federal law of the USA : "Financial Services Modernization Act" (later the law of the USA of 1999), which in the first place was directed towards entering necessary changing into already actual laws of the USA, which touched mostly upon the activity of the banking organizations. There is the definition of the kinds of activities, that are financial in nature and which may be transmitted to the bank holding. The law "about organization of the financial services" changes those sections of the glass-stigol act, according to which the limitations were established according creation of the branches of those banks, which provided operations related with the securities. According to the mentioned act, the directors and servicemen of the investment companies were forbidden to be at the same time the persons of position, directors and servicemen of the banking companies. The act about modernization also changes the act "about bank holdings" passed in 1956, according to which is essentially widened the abilities of the bank holding at the market of financial services in the section of the provided operations. Thus, when we speak about the banking system of the USA, we must not touch upon the activities of the universal banks, but the universal bank holdings, which is more effective form for carrying out concrete policy from the point of practice of leading competition.

⁵² The specific feature of placement of cash sources into the insurance and building organizations is, that the forms used by them must guarantee rising of the reliability of the placed sources (even at the expense of reducing the income received by the placement). Also, they must guarantee maximally fast opportunities for transition of the placed sources into the cash forms. (This latest is the most important for insurance organizations).

complication and diversification of the activities of financial mediator is connected with the goals of reducing investment risks, which is realized by distributing this risk among other investors and partially among financial mediators too. This way, it becomes essentially indifferent for the investor where to invest cash capital.

Thus, in the process of evolution of the capitalistic relations together with gathering cash capital the investment activity is developed, which becomes part of financial activities at the market of capitals. At the same time, from the point of providing financial services, the diversification of legislative forms of the activities takes place.

It must be mentioned, that the forms of the capital investments which existed earlier did not disappear at all, on the contrary, old and new forms of the investments are in the process of developing, sometimes cross each-other or interlace. For example, purchasing the shares of the manufacture (which is founded as a form of the portfolio investments), are often used for the straight investments and is reached by expiating the control package of the shares, which is provided by confluence and connection of the manufactures.

REFERENCES

1. Baskin J.B., Miranti P.J., A History of Corporate Finance-. Cambridge. 1997. P.38-49.
 2. Bodi Zvi, Merton Rober t. Finance. PRENTICE HALL, a Pearson Edication Company, 2000, P.38.
 3. Brennan, Michael J. "Cornorate Finance Over the Past 25 Years", Financial Managment, Summer 1995. P. 9-22.
 4. Downes J., Coodman J.e. Dictionary of Finance and Investment Terms. Barron's Edicational Series, inc. New York. 1995.
 5. Elton E.J., Gruber M.J. Modern Portfolio Theory and Investment Analysis. John Wiley & Sons, Inc., 1991.
 6. Haugen R. A. Modern Investment Theory. prentle Finance, Irwin, 1993. P.15-37.
 7. Haugen R. A. Modern Investment Theory. Prentle Hall, 1997.
 8. Moissin J. Security Princes and Investment Criteria in Competitive Marcets American Economic Rev. 1969 Dec. P.749-756.
 9. Rosenberg Jerry M. Dictionory of Investing. John Wiley & Sons, Inc. 1993.
 10. Ross S.A., Westerfield T.W.,Jaffe J.F. Corporate Finance, Irwin, 1993. P.156-205.
 11. The New Corporate Finance. Where Theory Meets Practice. Ed by D. H. Chew Jr. Mc Crow-Hill. Inc., 1993.
 12. Strange S. States and markets. London. 1998. P. 94.
 13. Sharpe W.F. Capital Asset Prices : A Theory of Market Equilibrium Under Conditions of Risk//Finance. 1964. Sept. P.425-442.
 14. Sharpe W.F., William E. Investments (Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall, 1995. P.30-87.
 15. Williams J.B. The Theory of Investment Value. Cambridge, Mass. : Harvard Univ. Press. 1938.
- Van Horne J.C. Financial Managment and Policy, Prentice-Hall. 1995.

ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕНИЯ ИДЕНТИЧНОСТИ ЛИЧНОСТИ В АСПЕКТЕ МЕХАНИЗМА САМОДЕПРИВАЦИИ ПСИХИКИ

Максименко Елена Георгиевна

Институт последипломного образования инженерно-педагогических работников, ГБУЗ «Университет менеджмента образования, кандидат психологических наук, доцент, заведующая кафедрой педагогики и психологии профессионального образования (Украина).

e-mail: meg-don@yandex.ru

РЕЗЮМЕ

Рассматривается проблема самодепривации личностного развития субъекта. Анализируются формы, механизмы и признаки самодепривации. Акцент поставлен на фиктивной идентичности как форме самодепривации, выполняющей функцию защиты Самости субъекта, дезинтегрируя психику и дезориентируя поведение индивида в социуме.

Ключевые слова: базисный дефект, эдипальная зависимость, самодепривация психики, фиктивная идентичность, дезадаптивность, аддиктивное поведение.

РЕЗЮМЕ

Розглядається проблема самодепривації особистісного розвитку суб'єкта. Аналізуються форми, механізми та ознаки самодепривації. Акцент поставлений на фіктивній ідентичності як формі самодепривації, що виконує функцію захисту Самості суб'єкта, що дезінтегрує психіку і дезорієнтує поведінку індивіда в соціумі.

Ключові слова: базисний дефект, едипальна залежність, самодепривація психіки, фіктивна ідентичність, дезадаптивність, адиктивна поведінка.

ABSTRACT

The problem of self-deprivation personal development of the subject. Analysis of the forms, mechanisms and symptoms self-deprivation. The emphasis is on a fictitious identity as a form of self-deprivation that acts as the subject of the protection of the Self, disintegrating psyche and disorienting the behavior of the individual in society.

Keywords: basic defect, Oedipus dependence, deprivation himself, fictitious identity, des adaptability, addictive behavior.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Проблема личностной идентичности во многих современных работах по психологии, философии и психиатрии становится одной из главных. Причиной этому служит интерес ученых-практиков к вопросу формирования и становления личности в нашем обществе, переживающем период трансформации политической, экономической и социальной систем [1]. Учитывая факт неизменности закономерностей возрастного развития, мы не можем не принимать во внимание влияние биологических и социально-психологических условий, сопровождающих взросление человека, на созревание отдельных структур психики, в том числе идентичности.

Практические психологи, работающие в русле глубинной психокоррекции, отмечают наличие неких парадоксальных феноменов, связанных с механизмом искажения реальности или ухода от реальности в мир иллюзии ради обеспечения внутреннего комфорта и психологического благополучия человека [1–8]. Субъективно индивид, прибегающий к подобным механизмам, одновременно ощущает противоречивые чувства удовольствия/неудовольствия, радости/агрессии, индивидуации/сепарации, тенденции к жизни/к смерти и т. д. Личностные антиномии, проявляющиеся, как правило, в субъект-объектных отношениях, формируют определенное мировоззрение, в котором выражается отношение между внутренними переживаниями человека и объективными фактами.

В нашем исследовании подобные феномены получили название самодепривации психики субъекта – процесса, тесно связанного с дезинтеграционными механизмами, создающими платформу для формирования ложной Самости или фиктивной идентичности.

Описание и анализ феномена самодепривации (депривация (лишение, отчуждение) себя), форм проявления, механизма формирования позволит, на наш взгляд, успешно решать задачи психотерапии дезадаптивного поведения личности.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

Идентичность человека, как известно, формируется благодаря процессу идентификации – механизму, позволяющему перенимать, усваивать характеристики другого человека или группы людей. Идентификация, по З. Фрейду, – самое раннее проявление эмоциональной связи с другим лицом – тесно связана с интроекцией, способностью включения внешнего мира человека во внутренний [6]. Согласно М. Кляйн [3], механизм интроекции используется уже психикой новорожденного (первичная идентификация): ребенок получает определенный энергетический заряд либидо или мортидо, в зависимости от особенностей первичной объектной среды.

Особую роль идентификация играет в предыстории эдипова комплекса, отражая формирование внутренних объектов посредством удовлетворения интереса ребенка к родителям. Идентификация изначально амбивалентна, она может стать как выражением любви, так и агрессии [6]. Внутренний мир ребенка наполняется интроектами противоположной направленности, идеал «Я» соседствует с чувством вины несоответствия желанному образу. Агрессия направляется на самого себя как средство самонаказания.

Согласно Д. В. Винникотту [2], индивид, с помощью компонентов «маниакальной защиты», таких как фантазия и грезы, пытается справиться с внутренней реальностью, перенеся ее во внешний мир. Рассматривая ранние взаимоотношения матери и ребенка, Д. В. Винникотт отмечает наличие истинной и ложной Самости. Если матери не удастся приспособиться к ранним потребностям ребенка, то не происходит катексиса внешних объектов, и младенец остается изолированным. Он принуждается к ложному существованию, к покорности. Покорная, ложная Самость реагирует на требования окружения, выстраивая ложную систему отношений с целью уберечь и защитить истинную Самость.

Ложная Самость (или фиктивная идентичность) формируется в раннем детстве и является своеобразным механизмом защиты. Взрослый человек, переживший депривационное воздействие и имеющий в арсенале базальные формы защиты, программировано запускает привычную форму поведения в ситуациях фрустрирующего характера.

Фиктивная идентичность имеет телесное выражение: мышечный панцирь, маски, психосоматические заболевания, аддикции и др. Всегда фиктивная идентичность, как форма самодепривации психики, проявляет себя в процессе нарушения соотношения внешнего и внутреннего (ин- и экстериоризации) в осмыслении действительности, в частности, деформации общения, отражающей адаптацию психической реальности к внешнему миру. Неверный выбор поведения и стратегии жизни в целом есть отражение низкого уровня или полного отсутствия компетентности в процессе коммуникации (низкий уровень социального интеллекта).

По мнению Т. С. Яценко [1, 8], гармоничность психического состоит не только в равновесии влечений Ид с потребностями и возможностями Эго, но и в приоритете его просоциальных тенденций, что предполагает: интеграцию «принципа удовольствия» с «принципом реальности»; ослабление императива инфантильных (глубинных) ценностей, как и ослабление автоматизированности психологических защит, не теряющих зависимость от ожиданий идеализированного Я; смягчение, ослабление внутренней стабилизированной противоречивости логики сознания с «иной логикой» бессознательного.

В современной психологии пока еще не в полной мере определен круг вопросов субъекта, требующих психологической помощи. Что есть симптомом наличия жизненных проблем, как определить имеется ли дефект Самости? Являются ли психологические дисфункции (деструкции) личности тождественными понятию личностной проблемы?

Обобщая собственный практический опыт [8], Т. С. Яценко обращает внимание на феномен, который возникает всегда в случаях нарушений взаимодействия индивида с реальностью, с социумом – это социально-перцептивные искажения личности, проявляющиеся в процессе восприятия окружающего мира.

Индивидуальные социально-перцептивные искажения связаны с потерей способности адекватно оценивать внешний реальный мир, понимать межличностные отношения. Причиной формирования социально-перцептивных искажений являются стойкие негативные переживания детства, обусловленные неудовлетворением важнейших базовых потребностей. Субъект вступает во внутренний конфликт, который всегда нивелируется нарушением интрапсихических отношений и формированием идеализированного образа «Я». При таких условиях тормозится гармоничное личностное развитие, поскольку человека интересует не собственная жизнь (чувства, желания, мысли, деятельность), а образ, который необходимо постоянно поддерживать. Активность в данном направлении обусловлена неосознаваемым желанием избавиться от

внутренней напряженности, поддержать идеализированное Эго за счет ожидаемой позитивной обратной связи от других людей. Субъект попадает в зависимость от положительной оценки и может общаться, только если чувствует поддержку от окружающих. Любая критика, споры, даже незначительные мелкие конфликты приводят к дистанцированию от людей или же к действиям против них. Восприятие реальности искажается, детерминируя тенденцию к невозможности поддержания конструктивных отношений с людьми (тенденция к психологической импотенции и психологической смерти). Противоречие между стремлением соблюдать просоциальные требования и одновременно на неосознаваемом уровне ощущать давление инфантильных желаний приводит к формированию личностной проблемы [1]. Субъект демонстрирует иррациональное поведение, следствие которого не могут быть прогнозированы им самим.

К проявлениям личностной проблемы, связанной с потерей идентичности относятся следующие явления: чувство дисгармоничности внутреннего мира; агрессивность как следствие заблокированности возможности проявления конструктивных чувств; тревожность; немотивированный страх; актуализация чувства низкой самооценки; эгоцентризм; застревание на своих проблемах и интересах собственного «Я»; пассивность, блокировка творческого потенциала, способности к самореализации, адекватной рефлексии и отражения объективной реальности; депрессивные и аффективные состояния психики [3; 4]. Согласно Т. С. Яценко, личностные деструкции связаны со стратегиями общения, выявляющиеся в авторитарных и манипулятивных формах поведения. Наличие внутренних противоречий неизменно связано с энергетическим перерасходом субъекта, что требует пополнения от других людей (феномен «психологического вампиризма»). Угрозой для конструктивного поведения становится и тенденция к частым изменениям валентности чувств: плюс – минус, любовь – ненависть, привязанность – отчуждение [8].

Процесс становления идентичности может быть внешне наблюдаемым, начиная с младшего школьного возраста. Ребенок выходит в большой социум, расширяет привычные границы коммуникаций. Происходит социальное рождение [7]. Новые взрослые, сверстники и их родители, желанный вид деятельности (учение) – открывают возможности для презентации себя, своих качеств и способностей. Ребенок с надеждой смотрит в мир, ожидая принятия и уважения.

В латентном периоде самодепривационная симптоматика проявляется в пассивном или активном нежелании ребенка учиться и общаться со сверстниками. Младший школьник с опытом базального недоверия и сомнения в собственных силах сталкивается с новыми социальными трудностями: авторитарный учитель, неудачи в учебе, общении. Интерес уступает место страхам. Неуверенность в себе детерминирует познавательную пассивность. Ребенок все сильнее ощущает чувство неполноценности, что приводит уже к стойкому нарушению чувства общности. И как результат – компенсация в виде стремления к превосходству с элементами агрессии или уход в зависимость, конформность, социальную и познавательную пассивность. В школе ему неинтересно, в позитивные результаты своего труда он не верит, появляется желание бродяжничать. От сверстников депривированный ребенок пытается либо отгородиться, либо агрессивно их подавить, навязывая им свою власть. На этой ступени отчуждение от деятельности, от моральных принципов общества, закрепляется и появляется отчуждение от других [7].

На наш взгляд, изучению особенностей развития психики в латентном периоде, уделено недостаточно внимания. Наблюдения показывают, что задачи 7-летнего и 10–11-летнего возраста заметно отличаются. В начале латентной стадии большинство детей с интересом посещают занятия в школе, проводят время в кружках и секциях, с удовольствием вступают в новые знакомства. Однако, начиная с девяти-десяти лет, ситуация меняется и дети демонстрируют качества характера, усложняющие жизнь окружающим их людям. Мы выделяем этот период, называя его предподростковым. Это время перехода от детства к отрочеству, то есть примерно девять-одиннадцать лет. В этом возрасте, на основании первых попыток самоанализа, сравнения себя с другими, начинает формироваться сложная система самооценок – Я-концепция. Ребенок начинает смотреть на себя как бы «извне», сравнивает себя с другими – взрослыми и сверстниками – ищет критерии для такого сравнения. Благодаря этому у него постепенно вырабатываются некоторые собственные критерии оценки себя, и он переходит от взгляда «извне» на взгляд «изнутри». Ориентация на оценку окружающих начинает сменяться на самооценку, формируется представление о Я-идеальном [5].

В чем же сложности и преимущества предподросткового возраста? Как известно, ребенок проходит ряд психовозрастных стадий, оставляющих свой отпечаток на личностном развитии. Первые три стадии, заканчивающиеся примерно в пять-шесть лет, по своим задачам похожи на три последующие. В качестве критерия различия выступают объектные отношения: первичные (семья), имеющие фундаментальное значение в первые пять лет жизни, и вторичные (социальные отношения с другими взрослыми и сверстниками), которые становятся предметом интереса, начиная с младшего школьного возраста. Это

позволяет нам выделить два этапа в становлении личностных особенностей. Причем второй этап может выступать как корректирующий и закрепляющий. Рассмотрим таблицу.

Таблица 1

Сравнительный анализ возрастных периодов

I		II	
Социальные условия			
поддержка, поощрение активности, инициативы	отсутствие поддержки или гиперопека (сверхзаботливость)	поддержка, поощрение активности, инициативы	отсутствие поддержки или гиперопека, (сверхзаботливость)
1. Могу ли я доверять миру (0–1,5 лет)		4.1 Могу ли я приспособиться к миру (6–9 лет)	
доверие, любовь, познавательная активность, развитость моторики	недоверие, страх, агрессия, познавательная пассивность, слабость моторики	доверие, любовь, познавательная активность, интерес, развитость моторики	недоверие, страх, агрессия, познавательная пассивность, слабость моторики
2. Могу ли я управлять своим поведением (1,5–3 года)		4.2 Могу ли я стать настолько умелым, чтобы выжить в социуме (9–11 лет)	
автономия, самостоятельность, саморегуляция поведения, познавательная активность	сомнение, зависимость или отчужденность от взрослых, пассивность, страх или агрессия	трудолюбие, самостоятельность, социальная и познавательная активность, чувство общности	чувство неполноценности, социальная и познавательная пассивность, нарушение общности
3.1 Могу ли я стать независимым от родителей (3–4 года)		5. Кто Я, стал ли я независимым от взрослых (12–15 лет)	
инициатива, познавательная и ролевая активность	вина, познавательная и ролевая пассивность или ролевая агрессивность	независимость, ролевая активность, идентичность, чувство общности	зависимость, ролевая пассивность или агрессивность, чувство превосходства, смешение ролей
3.2 Нужен ли я значимому другому человеку (родителям) (4–6 лет)		6. Могу ли я отдать себя другому человеку (сверстнику) (15–18 лет и старше)	
близость, чувство общности, интерес, уверенность в своих возможностях	изоляция, отчуждение, агрессия, тревожность, неуверенность	близость, чувство общности, интерес, уверенность в своих возможностях, профессиональная активность	изоляция, агрессия, тревожность, чувство превосходства, профессиональная пассивность или отчужденность
1 уровень, формирующий		2 уровень, закрепляющий	

Как мы видим из таблицы 1, два возрастных периода, фаллический и латентный, разделены на подстадии, так как в эти периоды ребенок решает не одну задачу, а, минимум, две. Кроме того, определенные социальные условия определяют исход каждой стадии. При этом сходство возрастных задач определяет и сходство в результатах.

Первичные объектные отношения, в которые ребенок попадает с рождения, являются формирующими базальными личностными особенностями, включающие доверие и любовь или страх и недоверие к окружающему миру, самостоятельность, саморегуляцию поведения или зависимость /отчужденность от взрослых, выражающиеся в пассивности или агрессии. Проявление познавательной инициативы, ролевой активности, ощущение значимости для родителя особенно противоположного возраста или ощущение вины, неполноценности, незначимости, в связи с чем возникает ролевая пассивность или агрессивность и отчуждение от значимого взрослого.

Таким образом, с тем или иным набором психических особенностей ребенок выходит за пределы своей семьи и попадает в школу. Спираль демонстрирует новый виток развития. Все повторяется, но при этом используется уже имеющийся опыт. Именно в этот период ребенок как бы «затихает» и как «маленький партизан» пытается разобраться в новой для него социальной ситуации. В психоаналитических концепциях данный этап получил название латентного, скрытого. Ребенок готовит себя к последующим изменениям, к взрослению и для этого ему необходимо набраться нового опыта [5–7].

Задачей стадии является ответ на вопрос: «Могу ли я стать настолько умелым, чтобы выжить и приспособиться к миру?». Итогом стадии является, либо формирование трудолюбия, инициативности, активной социальной позиции, либо чувство неполноценности, детерминирующее функционирование различных механизмов компенсации (проявление чувства превосходства, агрессии, уход в болезнь и др.). К сожалению, результат стадии активно себя проявляет лишь в подростковом возрасте, и корректировать становится, зачастую, уже поздно. Поэтому очень важно, именно в предпоздотковом периоде, суметь уловить те изменения, к которым движется младший школьник.

Психика и поведение ребенка пока еще обладают прозрачностью, что дает определенные преимущества. Дети в этом возрасте, в девять-десять лет, подают значительные сигналы нам, взрослым, о своих внутренних переживаниях. Они еще легко управляемы, пока еще верят нам, пока еще ждут от своих родителей, учителей и сверстников понимания и отзывчивости. Однако, в зависимости от силы переживаний, внутреннего эмоционального напряжения, данный период может быть различным во времени, и мы можем не успеть дать ребенку то, что ему необходимо для поддержки его личности.

А. Фрейд писала: «Первое, что мы наблюдаем в предпоздотковом периоде, – это беспорядочное увеличение активности влечений... Мы отмечаем сексуально-агрессивные реакции, свойственные первым пяти годам жизни. В это время достигший предпоздоткового возраста индивид становится, как на ранней стадии, более ненасытным, более жадным, более жестоким, более грубым, более навязчивым и любопытным, более хвастливым, более эгоцентричным, более невнимательным к другим, чем он был раньше» [5, т. II, с. 322].

Предпоздотковый возраст является своеобразным мостом между латентным периодом и отрочеством. Попадая в новую социальную ситуацию, ребенок сначала скрывает, прячет свои личностные особенности, проблемы, пытаясь точно для себя решить, стоит ли доверять окружающему миру, враждебен он или дружелюбен. Интерес, как базальная эмоция, снова начинает работать, даже если ранее преобладала познавательная пассивность, и это является положительным признаком возраста. Энергию младшего школьника легко направить в русло учебной, спортивной, творческой деятельности, главное – соблюдать принципы поддержки и поощрения, при отсутствии гиперопеки.

Десять-одиннадцать лет – период, когда у ребенка возникает желание понять, лучше узнать себя и появляется потребность в самооценке. Вместе с тем он чувствует, что не может оценить себя, не знает, каким образом и при помощи каких критериев это можно сделать. Поэтому для школьника становится важной объективная оценка его деятельности. Это отражается на собственной оценке его способностей: помимо интереса к учебной деятельности начинает действовать новый фактор – ориентация на реальные достижения.

Заинтересованность каким-либо видом деятельности позволяет продуктивно сублимировать негативную психическую энергию, накопившуюся из-за нерешенных проблем раннего детства, а также поднять самооценку, снизить тревожность, дать возможность ребенку почувствовать уверенность в своих силах. Кроме того, ребенок получает возможность развить и проявить свои способности, что выгодно выделяет его из окружения сверстников, активизируется его потребность в уважении к себе, интересе и, в целом, в социальной поддержке. Если социальная ситуация складывается подобным образом, тогда есть шанс вернуть утраченное доверие к миру людей или укрепить уже имеющееся.

В девять-одиннадцать лет наблюдается непосредственный выход из латентной скорлупы. И мы можем увидеть интенцию (направленность) развития, что позволяет вовремя скорректировать негативные новообразования, например, проведя тренинговую работу со школьниками и консультационную с учителями и родителями.

Сложность возраста заключается в том, что сензитивный период для осуществления психологической коррекции у каждого ребенка неодинаков и зависит от разных факторов (уровень зрелости психических процессов, уровень развития социального интеллекта, эмоциональная наполненность внутриличностной проблематикой, особенности характера, семейного воспитания и семейных взаимоотношений в целом и др.). Своевременное определение и профилактика деструкций поведения и характера в предпоздотковом возрасте позволяет снизить риск формирования самодепривационных механизмов личности.

В этом возрасте детям сложно думать, а тем более говорить о себе, что в сочетании с обострением «чувства Я» и повышением значимости проблем, связанных с самооценкой, задерживает развитие рефлексии. Поэтому они активно действуют, их поведение начинает выходить за рамки социальных требований школы и семьи, что и является наиболее значительным показателем для проведения профилактических психологических мероприятий.

Одним из важнейших способов формирования идентичности является позиция родительского принятия, на фоне которой подросток ощущает свои способности и возможности личностной самореализации [7]. В пубертате происходит новый виток развития самосознания. Очень важна для подростка со стороны близких родных и друзей позитивная оценка, как его личностных качеств, так и результатов его деятельности, причем, несмотря на свойственное подросткам отрицание и склонность к самокритике. Сложность интеграции ролей и способностей в разумные представления о будущей профессии вызывает у многих молодых людей сильный страх.

Ребенок, выросший в условиях эмоциональной депривации, лишен внутреннего позитивного подкрепления [7]. Отрицание усиливается, постепенно выливаясь в нелюбовь к себе и в ненависть к окружающим. Подросток не видит смысла в жизни, появляются мысли о суициде. Возникает отчуждение от самого себя (см. табл. 2).

Таблица 2

Особенности самодепривации психики субъекта в онтогенезе

Родительская депривация			<i>Эдипальный конфликт</i>	отчуждение от родителей	САМО ДЕПРИВАЦИЯ
		<i>Анальный конфликт</i>	чувство вины		нарушение идентичности
	<i>Оральный конфликт</i>	первичное доверие к миру		отчуждение от социума	<i>Подростковый возраст</i>
	травма рождения		ощущение неспособности	<i>Предподростковый возраст</i>	
ОТЧУЖДЕНИЕ		вторичное доверие к миру	<i>Латентный период</i>		
		Социальная депривация			

В дальнейшем человек перестает позитивно относиться к жизни, становится жертвой неврозов и психических нарушений, в его сознании возникает стремление к смерти, к разрушению. Но и такой личности трудно вынести факт фундаментального одиночества и чувства собственной никчемности. Чтобы хотя бы частично облегчить свои страдания, депривированная личность эгоистично использует других в качестве средства повышения самооценки, источника перестраховки и щита, предохраняющего от чувства полной внутренней пустоты [4].

Обобщая вышесказанное, мы предполагаем, что характер первичных объектных отношений, программа детско-родительских взаимодействий определяют доминирование инстинктивного влечения. Импотирование психики субъекта, блокировка либидных инстинктов приводит к формированию тенденции к психологической смерти как базовой личностной установке, что выражается в различных формах самодепривации личности.

Становление личностной идентичности в аспекте психической самодепривации

Стадия развития личности	Источник самодепривации психики	Форма психической самодепривации
Перинатальный период Первые переживания новорожденного, связанные с кормлением и присутствием матери, инициируют объектное отношение к ней и формируют паттерны для всех позднейших отношений с внешним миром.	Травма рождения, неудовлетворение потребностей младенца, ощущение тревоги преследования	Базальная тревожность. Страх перед внешним миром.
Оральная стадия От рождения до полутора лет Эмоционально-близкий контакт между матерью и ребенком.	Фрустрация потребностей в контакте, безопасности, в удовлетворении витальных потребностей, в независимости.	Признаки фиктивной идентичности, ложной Самости, симптомы аутизма, неприятие, отвержение окружающего мира, чувство вины.
Анальная стадия 1,5–3 года Познание своих возможностей, формирование самооценки.	Отчуждение от своей деятельности, от своего труда в результате фрустрации потребности в активности, самостоятельности, в достижениях.	Чувство одиночества, подавленности или чувство превосходства над другими; нарциссические проявления. Нестабильность самооценки, тревожность.
Фаллическая стадия 3–6 лет Половая идентификация, понимание своей гендерной роли.	Блокировка стремления завоевывать и преодолевать. Отчуждение от родителей, трудности идентификации.	Чувство вины, фобии, агрессия или страх по отношению к другим. Уход от реальности в мир иллюзий. Появление чувства поражения.
Латентный период 7–12 лет Познание своих возможностей на более высоком уровне	Неудачи в учебной деятельности. Отчуждение от моральных принципов общества, от сверстников, других взрослых.	Чувство неполноценности, конформность, зависимость, социальная и познавательная пассивность, формирование компенсирующих механизмов
Генитальная стадия 13–16 лет Половая идентификация, понимание своей гендерной роли на более высоком уровне. Стремление к общению со сверстниками, потребность в утверждении, собственной самостоятельности, взрослости. Формирование идентичности, Я-концепции	Отчуждение от себя, уход от реальности, смешение ролей	Нарушение идентичности (личностной и профессиональной), аддиктивное, делинквентное поведение; тенденция к саморазрушению, к психологической смерти. Фиктивная идентичность.

Самодепривационные процессы психики всегда препятствуют адаптации к актуальной ситуации, давая ощущение собственной неспособности, неполноценности и т.п., особенно ярко проявляясь в подростковом и юношеском возрасте. Э. Эриксон пишет по этому поводу: «чувство идентичности «Эго» есть накопленная уверенность в том, что внутренняя тождественность и непрерывность, подготовленная прошлым индивидуума, сочетается с тождественностью и непрерывностью значения индивидуума для других людей, выявляемого в реальной перспективе «карьеры» [9, с. 250]. Если в основе «Эго» лежит сомнение в

собственной идентичности, то результатом является делинквентное поведение. В большинстве случаев, если делинквентные эпизоды не имеют фатального значения, то наблюдается неспособность молодых людей установить профессиональную идентичность.

ВЫВОДЫ

Обобщая вышеизложенное можно констатировать следующее:

1. Процесс самодепривации психики субъекта детерминирован фрустрирующим объектным окружением, особенно на ранних стадиях развития личности.
2. Интегративная функция системы психологической защиты обесценивается предопределяемыми ею же социально-перцептивными искажениями и отступлениями от реальности.
3. Фиктивная идентичность как форма самодепривации психики приводит к ложному существованию индивида с самим собой и окружающими. Психика «подчиняется» иллюзиям, продуцируемым защитами, что указывает на зависимость от «принципа удовольствия» и создает препятствия конструктивной личностной самоактуализации.

На наш взгляд, осознание влияния на общение и поведение субъекта механизмов самодепривации в процессе психоаналитической работы, позволит субъекту не переносить на актуальные ситуации прошлый негативный опыт. Понимание взаимосвязи инфантильных причин личностной проблематики с характером социально-перцептивных искажений поможет субъекту не только нивелировать эмоциональное напряжение, но и оптимизировать ситуацию общения, максимально приблизившись к принципу реальности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Андрущенко В. П. Философско-психологические проблемы методологии познания психики / В. П. Андрущенко, Т. С. Яценко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова : Зб. наукових праць. – 2012. – № 36 (60). – С. 7–20. – (Серія № 12. Психологічні науки)
2. Винникотт Д. В. Игра и реальность / Д. В. Винникотт. – М. : Институт Общегуманитарных исследований, 2008. – 240 с. (Серия : «Современный психоанализ : теория и практика»).
3. Кляйн М. Зависть и благодарность. Исследование бессознательных источников / М. Кляйн / Перевод с английского А. Ф. Ускова. – СПб. : Б.С.К., 1997. – 96 с.
4. Кохут Х. Восстановление самости / Х. Кохут / Пер. с англ. – М. : Когито-Центр, 2002. – 316 с.
5. Фрейд А. Теория и практика детского психоанализа : пер. с англ. и нем. В 2-х тт. / А. Фрейд. – М. : Апрель Пресс, ЭКСМО-Пресс, 1999 – Т.1 – 384 с.; Т.2 – 400 с.
6. Фрейд З. Психоанализ детской сексуальности / З. Фрейд, К. Абрахам, К.-Г. Юнг и др.; Пер. с нем.; Под ред. В. А. Лукова. – СПб. : Союз, 1997. – 223 с.
7. Эриксон Э. Детство и общество : пер. с англ. / Э. Эриксон. – СПб. : Речь, 2000. – 328 с.
8. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції : феноменологія, теорія і практика : Навч. посіб. / Т. С. Яценко. – К. : Вища шк., 2006. – 382 с.

ДОСЛІДЖЕННЯ ЛОГІСТИЧНИХ ВИТРАТ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ЧОРНОЇ МЕТАЛУРГІЇ

Реслер Марина Василівна

Мукачівський державний університет, кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та фінансів (Україна)

e-mail: marinaresler@list.ru

РЕЗЮМЕ

Розглянуто суть логістичних витрат, їхню класифікацію як основу для прийняття управлінських рішень. Запропоновано принципи, якими керуються при управлінні логістичними витратами.

Ключові слова: логістика, логістичні витрати, логістичні системи, управління логістичними витратами.

РЕЗЮМЕ

Рассмотрена сущность логистических издержек, их классификация как основа для принятия управленческих решений. Предложены принципы, которыми руководствуются при управлении логистическими затратами.

Ключевые слова: логистика, логистические издержки, логистические системы, управление логистическими затратами.

ABSTRACT

The essence of logistics costs, their classification as a basis for management decisions. A principles that guide the management of logistics costs.

Keywords: logistics, logistics costs, logistics, logistics management expenditure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В сучасних умовах господарювання зовнішнє ринкове середовище вітчизняних металургійних підприємств характеризується високою конкуренцією. Багато уваги приділяється на логістику, як найефективніший метод управління матеріальними і супутніми їм фінансовими та інформаційними потоками. Сьогодні організація ефективної логістичної системи на підприємстві є одним з головних напрямів конкурентної боротьби, який дозволяє максимально наблизити продукцію підприємства до споживача за рахунок надання йому можливості отримання потрібного товару необхідної якості в потрібному місці, у потрібний час, в потрібній кількості і з мінімальними витратами.

Зростаючий інтерес з боку підприємців до логістики обумовлений потенційними можливостями підвищення ефективності функціонування суб'єктів реального сектору економіки. Практика свідчить, що компанії, які додержуються логістичних принципів в управлінні, отримали суттєві переваги перед конкурентами і значно збільшили прибуток за рахунок зниження витрат. Проходження товару по різних технічних стадіях виробничого процесу займає близько 90% всіх витрат часу. Застосування логістики дозволяє значно скоротити часовий інтервал на всіх стадіях виробничого циклу. Скорочення часу відбувається, в першу чергу, у виробничому процесі: між придбанням сировини, матеріалів і доставкою готового продукту споживачеві. Використання логістичного підходу прискорює процес отримання інформації і підвищує рівень обслуговування виробничого процесу [1, с. 9].

Українська специфіка, що проявляється в недостатньому рівні розвитку суспільних і економічних відносин і відсутності адекватної інфраструктури, накладає значні обмеження на впровадження логістичних принципів організації бізнесу. В результаті перед більшістю вітчизняних підприємств чорної металургії постає складне завдання визначення і реалізації методу формування ефективної логістичної системи з високою сталістю, надійністю, простотою, доступністю і врахуванням чиннику обмеженості тимчасових і матеріальних ресурсів.

Підвищення ефективності роботи підприємств чорної металургії прямо пов'язане із завданнями оптимізації системи матеріально-технічного постачання, від якого залежить реалізація виробничих й обслуговуючих процесів у системі.

Значні розміри та складність металургійного підприємства, наявність перерозподілів, суміжних і допоміжних виробництв значно ускладнюють планування логістичних витрат і роблять його трудомістким процесом.

Із цього випливає, що теоретичні, методологічні та методичні питання логістики постачання в металургійній промисловості набули особливої актуальності в цей час.

Вивченням логістичної системи і можливостей її застосування в якості ефективного засобу управління економічними системами в різний час займалися такі вчені, як: Б. А. Анікін [1], Д. Д. Бауерсокс, Д. Дж. Клосс [2], А. Г. Богач [3], М. М. Захарова [4], Є. В. Крикавський [5], О. Лотиш [6], В. С. Лукінський [7], Л. Б. Міротін [8], В. Є. Ніколайчук [9], А. Н. Стерлигова [10] тощо.

Проведений аналіз наукової літератури показав, що у деяких дослідженнях вказані лише базові принципи формування логістичної системи на підприємстві, але не розглянута специфіка металургійної галузі, а саме вживання інструментарію логістики саме на підприємствах чорної металургії. Не визначені параметри, які характеризують внутрішньозаводську логістику металургійного підприємства. Не виявлені вузькі місця в роботі залізничного транспорту (який забезпечує більше ніж 80% від загального обсягу міжцехових перевезень) на металургійних підприємствах та методи їх усунення. Вирішення даних проблем дозволить прискорити процес логістики на підприємствах чорної металургії, зробити його більш якісним та ефективним.

Мета статті полягає в розгляді логістичних витрат з точки зору оптимізації логістичного управління підприємством як економічною системою. У досягнення цієї мети велике значення надають плануванню, обліку і зменшенню логістичних витрат.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Впровадження у практику управління підприємствами логістичних принципів та формування логістичних систем призвели до виникнення нового терміну в економіці – «логістичні витрати». Логістичні витрати – це витрати на здійснення логістичних операцій (складання, транспортування, збір, обробку та передачу даних про замовлення, запаси, поставки тощо) [7, с. 10].

На думку Є. В. Крикавського, логістичні витрати – це витрати, пов'язані з виконанням логістичних операцій. Логістичні витрати як сума витрат на управління та реалізацію логістичних процесів в окреслених межах переміщення матеріальних потоків не виділяють з обліку витрат підприємства. І це ускладнює оцінювання їхнього рівня, що не дозволяє провести детальний аналіз, враховувати всі наслідки прийнятих управлінських рішень, а також їхній вплив на загальну ефективність логістичної системи [5].

За своїм економічним змістом вони частково збігаються з витратами виробництва, витратами транспортування, витратами по завезенню та відправці товарів, витратами зберігання, витратами на тару та іншими складовими витрат обігу.

Актуальні проблеми управління розвитком системи постачання в металургійній промисловості концентруються навколо таких положень:

- проведення структурної політики, що забезпечує оптимальне використання внутрішніх можливостей і залучення зовнішніх інвестиційних ресурсів;
- проведення перетворень, що забезпечують оптимальне, з погляду продуктивності та передумов, до збільшення власності, а також керуваність соціально-економічними процесами для досягнення довгострокових цілей розвитку.

Створення ефективних методів управління цього ряду проблем вимагає вироблення нових поглядів на те, як ці проблеми досліджуються в теорії організації виробництва, і розробки на цій основі практичних методів управління розвитку системи постачання підприємств чорної металургії.

Оптимізація логістичних систем на підприємствах чорної металургії має проводитися особливим чином.

Звичайно, єдиного рішення, яке б задовольняло всіх, бути не може, адже дуже специфічні і галузь, і кожне окреме підприємство, що належить їй. Проте, основні принципи побудови системи все ж існують.

На нашу думку, процес управління логістичними витратами повинен базуватись на певних принципах. Принципи – це ті головні правила та вимоги, якими керуються при управлінні логістичними витратами. О. Лотиш пропонує використовувати такі принципи [6]:

- чітке розмежування логістичних витрат підприємства за сферами господарської діяльності (виробнича, адміністративна, невиробнича, збутова);
- безпосередній зв'язок витрат з процесами виробництва та обігу;
- повний облік фактичних витрат незалежно від рівня дотримання встановлених норм та умов;
- прямий зв'язок логістичних витрат з визначеним періодом часу;
- можливість цілковитого і вибіркового контролю величини витрат;
- достовірність та реальність інформаційної бази, застосованої при плануванні логістичних витрат;
- планування логістичних витрат, спрямованих на їхню оптимізацію;
- відповідність формування логістичних витрат за підрозділами і щодо підприємства загалом [6].

Аналіз досвіду провідних іноземних металургійних компаній показує що, при ускладненні виробничої програми і введенні нових потужностей практично завжди встає питання адекватного логістичного забезпечення. Це пов'язано зі зміною топології розміщення самих виробничих об'єктів, зростанням номенклатури і нестабільності матеріалопотоку, ускладненням управління ресурсами, збільшенням помилок і невидних витрат.

Внутрішньозаводська логістика підприємств чорної металургії характеризується наступними параметрами рис 1.

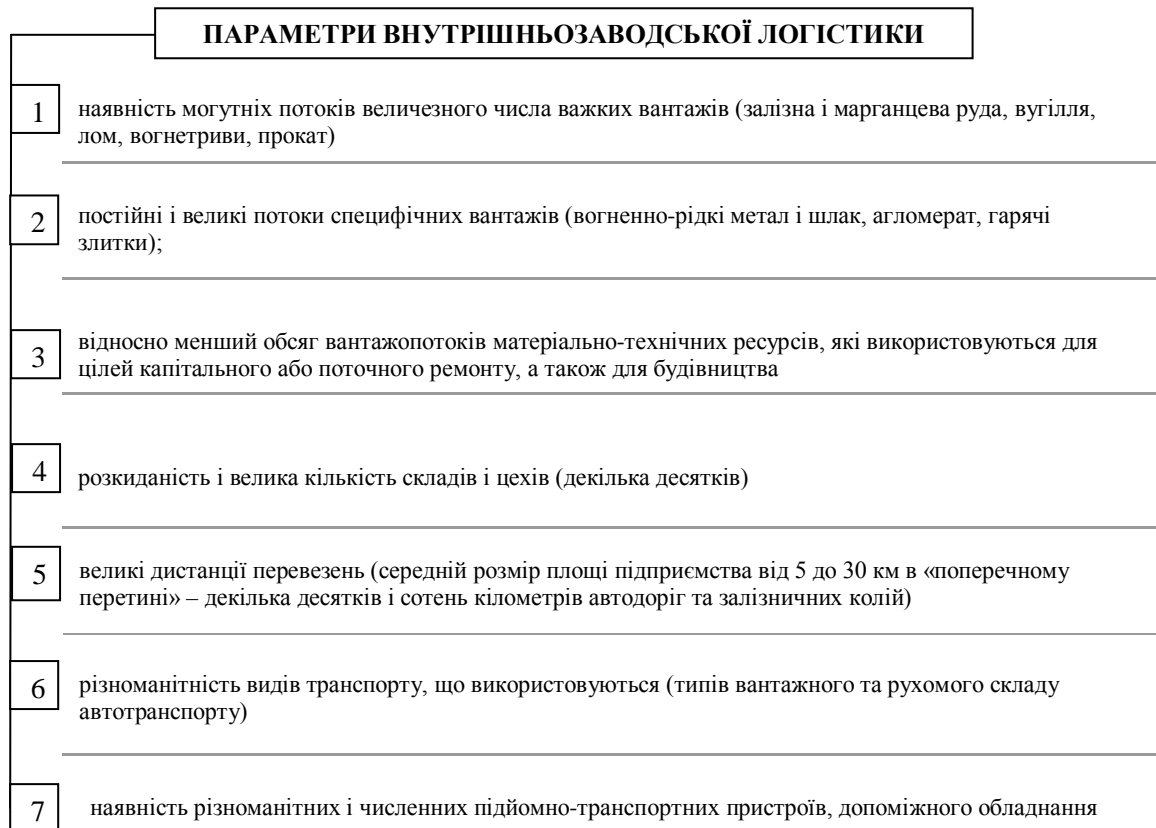

Рис. 1 Параметри внутрішньозаводської логістики на підприємствах чорної металургії

Як показує практика, найважливішими складовими логістичних витрат є транспортно-заготівельні витрати, а також витрати на формування та зберігання запасів. Аналіз структури логістичних витрат у розвинених країнах свідчить, що найбільшу частку в них займають витрати на управління запасами – 20–40%, транспортні витрати – 15–35%, витрати на адміністративно-управлінські функції 9–14%. Останнім часом помітне зростання логістичних витрат багатьох компаній на такі комплексні логістичні функції, як обробка замовлень, інформаційно-комп'ютерна підтримка, логістичне адміністрування [2].

Зазначимо, що металургійні виробничі процеси мають свої специфічні особливості, логістична інфраструктура – внутрізаводський транспорт (автомобільний і залізничний, спеціальний автотранспорт для технологічних перевезень) та топологія складського господарства – грає найважливішу роль у виробництві.

Інфраструктура робить прямий вплив і на хід виконання виробничої програми, і на собівартість готової продукції.

Вочевидь, що логістичні функції грають життєво важливу роль в сталому розвитку металургійного підприємства. Стаючи «вузьким місцем», ці функції починають гальмувати розвиток виробництва, акумулюють в собі значні витрати і негативно впливають на своєчасність відвантаження готової продукції клієнтам. В даний час на металургійних підприємствах при збільшенні обсягів виробництва на 20–30% на рік спостерігається непропорційне зростання витрат, які пов'язані з логістикою, – на 40–60% за той же період. Це свідчить про недостатню увагу керівництва підприємства до розвитку логістики.

Тоді, як відомо, організація виробництва відповідно до логістичних принципів дозволяє знизити витрати на внутрізаводські переміщення до 30%. Розглянемо далі більш детально потенціал зниження витрат.

Особливої уваги до себе вимагає автомобільний транспорт: на підприємствах це найдоступніший ресурс. Як правило, автотранспорт необхідний практично всім підрозділам, починаючи від виробничих цехів (спецтехніка) і закінчуючи керівниками (службові автомобілі) [8]. Більшість підприємств вже почали процес централізації: транспорт, закріплений за різними підрозділами заводу, передається у спеціалізований цех (управління). Ефект від даного процесу достатньо очевидний. Замість розрізнених по відділах ресурсів з'являється централізований гараж і склад запчастин, що веде до скорочення загального числа механіків і електриків.

Проте, на більшості металургійних підприємств автомобільний транспорт все ще розподіляється за підрозділами згідно з попередніми замовленнями на необхідну кількість одиниць транспорту потрібного типу і вантажопідйомності. Наприклад, складському господарству – для переміщення товарно-матеріальних цінностей (ТМЦ) в цехи та між складами. У свою чергу, цехам – для технологічних перевезень та самовивозу ТМЦ зі складів. Окрім цього, автоколона повинна вирішувати завдання, пов'язані із доставкою цінностей від постачальників на склади постачання і доставкою готової продукції клієнтам.

На наш погляд, основні труднощі для ефективної роботи служби логістики приховані в наступних функціональних сферах підприємств чорної металургії:

- управління запасами та закупівлями;
- автомобільний транспорт;
- залізничний транспорт;
- складське господарство;
- управління збутом.

Отже, автомобільний транспорт, хоча і розподіляється централізовано за підрозділами, але наскільки ефективно він використовується надалі, невідомо. При такому підході необхідні додаткові організаційні заходи для періодичного контролю результативності використання транспорту, що, зрозуміло, достатньо неефективне і витратне. Якщо спостерігається дефіцит автомобільного транспорту, замовники прагнуть замовити більше одиниць. Це призводить до того, що ще більше ускладнює і без того складну ситуацію.

Думається, що більш раціональним був би наступний варіант: споживачам транспортних послуг слід було б давати заявки на обсяги робіт (перемістити таку кількість ТМЦ у такі терміни), а не на кількість техніки.

Лише в цьому випадку відбувається централізація управління автомобільним транспортом, що, у свою чергу, дає відмінний результат за рахунок зростання коефіцієнта використання, зниження зайвого пробігу і збільшення використання вантажного обсягу. І що найважливіше – потенціал скорочення витрат при вирішенні даної проблеми складає 8–10% (від поточних витрат на перевезення автотранспортом).

Що ж до залізничного транспорту, то на сьогоднішній день більш ніж 80% від загального обсягу міжцехових перевезень здійснюється за допомогою залізничного транспорту. Крім того, внутрішньозаводські залізниці, функціонуючи у єдиному із станціями примикання «Укрзалізниці» технологічному процесі, забезпечують підприємство постійним зв'язком із мережею державних магістралей.

Головним завданням цього виду транспорту є найшвидше звільнення вагонів «Укрзалізниці» для подачі їх на станцію примикання. При цьому важливу роль відіграє забезпечення руху та навантажувально-розвантажувальних робіт на відповідних фронтах в максимально короткі терміни. Проте, на даний момент на багатьох підприємствах залізничний цех працює в режимі «швидкої допомоги», намагаючись оперативно реагувати на постійно поступаючи нові «квідні». Причини цього криються, і в недосконалому плануванні, і у відсутності дисципліни роботи цехів, і в недостатній інформації про прибуття вагонів, і в неефективній роботі з постачальниками із забезпечення рівномірності поставок.

Зниження питомих витрат на перевезення є можливим лише за умови налагодження оперативної координації дій між учасниками процесу – виробничими та залізничними цехами, службами постачання і збуту. На додаток, до цього етапу необхідно провести цілеспрямовану роботу з постачальниками і структурами «Укрзалізниці».

Зрозуміло, що ці зусилля вимагають сил і значних капіталовкладень. Але відомо, що потенціал зниження витрат на логістику складає 5–9% від поточних витрат на залізничні перевезення.

На сьогоднішній день можна виділити низку вузьких місць в роботі «залізничного транспорту на підприємствах чорної металургії»:

- простий рухомого складу біля цехів через очікування завантаження/вивантаження;
- величезна кількість маневрових робіт;
- нерівномірне навантаження, простій у пункті підготовки вагонів;
- очікування підготовки митних документів після виставлення навантажених вагонів на станцію відправлення;
- неправильний облік руху вагонів по території металургійного підприємства.

Все це призводить до збільшення циклу внутрішнього обороту вагонів або до високих платежів і штрафів за використання вагонів і за невиконання планів перевезень.

Проте, спосіб скорочення витрат, пов'язаних з експлуатацією залізничного транспорту, існує.

Наведемо алгоритм формування сталої логістичної системи на підприємстві. Ми вважаємо, що для побудови сталої системи логістики необхідно:

- провести розрахунки, які характеризують ефективність служби логістики за певний період часу, заздалегідь розробивши і затвердивши методіку даного розрахунку. Це дозволить вирішити два головних завдання: закріпити поточні показники до початку перетворень і, найважливіше, виявити можливі проблеми, пов'язані зі збором статистики і станом корпоративної облікової системи (оборотність складів, частка запасів в оборотних активах, транспортні і складські витрати на одиницю вантажу, внутрішній оборот вагонів тощо).

- здійснити комплексний аудит логістичної системи металургійного підприємства.
- вивчити практику роботи в процесах закупівельної діяльності і транспортно-складського забезпечення, враховуючи взаємодію з комерційними, виробничими та фінансовими службами. У результаті ми одержимо ранжируваний перелік основних проблем – потенційних зон приросту ефективності. Такий підхід дозволить виявити найістотніші труднощі і зосередити зусилля на їх вирішенні.

- провести детальний аналіз саме на даному металургійному підприємстві.

Окремі питання організації обліку логістичних витрат залишаються недостатньо дослідженими. Тому метою дослідження є систематизація сучасних підходів до визначення та класифікації логістичних витрат підприємства, аналіз облікових підходів.

Враховуючи багатоваріантність логістичної діяльності, виникає необхідність у визначенні об'єктів обліку та розробки рекомендацій з їх накопичення в системі рахунків і узагальнення у звітності.

Специфіка обліку логістичних витрат полягає: по-перше, в необхідності виявлення всіх витрат, пов'язаних з конкретними логістичними процесами; по-друге, в угрупованні витрат не за підрозділами підприємства, а в залежності від робіт і операцій. Вимоги до системи обліку логістичних витрат полягають у наступному [10]:

- необхідно виділяти витрати, що виникають в процесі реалізації кожної логістичної функції;
- необхідно вести облік витрат по логістичних процесах для виявлення специфічних витрат, пов'язаних з одним процесом, але виникаючих в різних підрозділах;
- необхідно формувати інформацію про найбільш значимі витрати;
- необхідно формувати інформацію про характер взаємодії найбільш значимих витрат;
- необхідно визначити зміни витрат, витрати, викликані відмовою від даного процесу;
- відповідно до принципу тотальних витрат недостатньо контролювати тільки ті витрати, які утворюються в межах одного підприємства, необхідно виявляти витрати всіх учасників логістичного циклу і з'ясовувати механізм їх утворення і взаємну обумовленість [10].

Слід зазначити, що чинна номенклатура статей витрат, згідно з П(С)БО 16, не відповідає вимогам обліку логістичних операцій. Як зазначалося раніше, у системі обліку логістичні витрати зараховують до інших корпоративних витрат, і виникає потреба додатково синтезувати такі операції з різних інформаційних джерел. Тому вважаємо, що необхідно розробити методіку обліку логістичних витрат, як б дозволяла класифікувати такі витрати за елементами згідно з чинним Планом рахунків і П(С)БО.

Дослідження в цьому напрямку дозволяють визначити, що з огляду функціонування всієї логістичної системи узагальнення в обліку операцій, пов'язаних з нею, слід здійснювати за напрямками діяльності в розрізі статей витрат.

Тобто на синтетичних рахунках слід узагальнювати логістичні витрати на:

- витрати, пов'язані з постачанням ресурсів;
- витрати, пов'язані з переміщенням матеріального потоку в процесі виробництва;
- витрати, пов'язані з переміщенням у процесі збуту;
- витрати, пов'язані з логістичним адмініструванням (за місцями виникнення) [11].

Для вдосконалення обліку логістичних операцій є необхідним і ефективним створення на підприємствах системи управлінського обліку, що дасть змогу менеджерам отримувати інформацію для аналізу логістичних витрат і приймати ефективні управлінські рішення. Проблема розробки управлінського обліку пов'язана зі створенням методичної бази, яка принципово відрізняється від методів і технічних прийомів фінансового обліку. Кожне підприємство має самостійно створити таку базу та регламентувати її функціонування, передбачивши ці питання в обліковій політиці [3].

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки, можемо зазначити, що не існує єдиної схеми успішної роботи логістичної системи однакової для всіх підприємств. Це тому, що причини проблем можуть бути так само різні, як і самі підприємства, навіть якщо вони працюють в одній галузі. Проте принципи організації ефективної логістичної системи однакові. Але для досягнення максимального результату роботи з удосконалення процесу перевезення, зниження логістичних витрат, повинні бути залучені керівники всіх структур підприємств чорної металургії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Логистика / [под ред. Б. А. Аникина, Т. А. Родкиной]. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 408 с.
2. Бауерсокс Д. Д. Логистика : интегрированная цепь поставок / Д. Д. Бауерсокс, Д. Дж. Клосс // [пер. Н. Н. Барышникова, Б. С. Пинскер]. – М. : Олимп-Бизнес, 2005. – 640 с.
3. Богач А. Г. Організація обліку логістичних витрат / А. Г. Богач // Наукові записки. – 2006. – № 15. – С. 273–276.
4. Захаров М. Н. Контроль и минимизация затрат предприятия в системе логистики / М. Н. Захаров // [под ред. А. А. Колобова]. – М. : «Экзамен», 2006. – 158 с.
5. Крикавський Є. В. Логістика. Для економістів : Підручник / Є. В. Крикавський. – Львів : Вид-во Національного університету „Львівська політехніка”, 2004. – 448 с.
6. Лотиш О. Управління логістичними витратами на підприємстві / О. Лотиш // Економічний аналіз. – 2008. – Випуск 2 (18). – С. 240–243.
7. Модели и методы теории логистики / [под ред. проф. В.С. Лукинського]. – СПб. : Питер, 2003. – 176 с.
8. Миротин Л. Б. Транспортная логистика : учеб. пособ. / Л. Б. Миротин, И. Э. Тышбаев. – Г. : Брандес, 1999. – 321 с.
9. Николайчук В. Е. Логистика : теория и практика управления / В. Е. Николайчук, В. Г. Кузнецов. – Донецк : НОРД-ПРЕСС, 2006. – 540 с.
10. Стерлигова А. Н. Терминологическая структура логистики / А. Н. Стерлигова // Логистика и управление цепями поставок. – 2004. – № 4–5. – С. 45–54.
11. Реслер М. В. Оптимізація логістичних витрат на металургійному підприємстві за допомогою логістичних систем / М. В. Реслер // Проблеми і механізми відтворення ресурсного потенціалу України в контексті євроінтеграції. IV Міжнародна науково-практична конференція. Збірник наукових праць. – 2010. – Випуск 16 (1). – С. 217–225.

ШЛЯХИ ЗНИЖЕННЯ БРАКУ НА ВИРОБНИЦТВІ

Головачко Василь Михайлович

Мукачівський державний університет, кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та фінансів
(Україна).

e-mail: wasjahol1980@mail.ru

РЕЗЮМЕ

Розглядається порядок вдосконалення організації й управління виробництвом, визначення резервів його зростання. Показано завдання та шляхи зниження організації контролю втрат від браку.

Ключові слова: брак, втрати від браку, відділ технічного контролю.

РЕЗЮМЕ

Рассматривается порядок совершенствования организации и управления производством, определение резервов его роста. Показаны задачи и пути снижения организации контроля потерь от брака.

Ключевые слова: брак, потери от брака, отдел технического контроля.

ABSTRACT

It's considered the order to improve the organization and management of production, the reserve a determination of this growth. It's showing tasks and ways to reduce loss of control of the lack.

Keywords: the lack, loss of the lack, the Technical Control

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Процес виробництва є важливою умовою існування кожного суб'єкта господарювання, оскільки виробництво – процес створення матеріальних і духовних благ, які задовольняють потреби суспільства. Виробництво пройшло тривалий шлях свого історичного розвитку: від найменших устаткувань до виготовлення найрізноманітніших товарів, робіт, послуг. Як відомо, кожне виробниче, хімічне, сільськогосподарське, промислове, текстильне підприємство стикаються з проблемами високої якості продукції.

Проблема випуску продукції, рівень якості якої відповідає стандартам, технічним умовам та іншій нормативно-технічній документації, а також технологічним правилам підприємства, є однією з найбільш актуальних проблем, що постає перед підприємствами, адже від якості рівня залежать конкурентоспроможність підприємства та темпи його подальшого розвитку.

Дослідженням питань, пов'язаних з браком виробництва, займалися багато зарубіжних і вітчизняних вчених-економістів, зокрема, сутність поняття та видів браку виробництва вивчали А. Н. Азріліян, Ф. І. Алдашкін, А. Г. Загородній, В. І. Лемішовський, С. В. Мочерний, С. З. Мошенський, Г. В. Нашкерська, О. В. Олійник, Р. Л. Хом'як, В. Г. Швець, В. С. Лень тощо. Дослідження шляхів зниження відсотку бракованої продукції у виробництві відображено у працях вчених: А. П. Коновалова, В. І. Крючатова, Т. І. Тернової тощо. Питанням контролю якості продукції присвячено низку праць вітчизняних і зарубіжних науковців: В. В. Єфімова, С. Д. Ільєнкової, П. Орлова, А. М. Герасимовича, І. Р. Поліщука, Ф. Ф. Бутинця, Г. Г. Кірейцева, Ю. Граковського, в працях яких розглядаються питання контролю втрат від браку у виробництві, а також підкреслюється важливість вирішення такого наукового завдання, як забезпечення підвищення якості продукції на основі зниження рівня браку у виробництві шляхом ефективного його внутрішнього контролю.

Методологічною інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали відкритих періодичних видань, ресурси Internet, законодавчі та нормативно-правові акти.

Метою статті є дослідити шляхи зниження браку у виробництві.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах ринкової економіки визначальним чинником довгострокового завоювання ринків збуту, отримання доходу від продажу є висока якість продукції з урахуванням запитів споживачів, а не лише низькі ціни. Якість продукції та надання послуг стає провідним мотивом виробника.

Процес поліпшення якості продукції та роботи базується на таких передумовах:

- ставлення до споживача як до головної фігури, для якої призначено процес поліпшення якості;
- попередження проблем (краще ніж реагування на них, коли вони виникають);
- провідна роль і участь керівників у процесі;
- участь усіх працівників у процесі поліпшення роботи;
- віра в те, що постачальники стануть партнерами [4].

Якщо не дотримуватися цих умов, то може виникнути така категорія, як брак. На сьогодні з проблемою браку у виробництві зіткнулося багато суб'єктів господарювання, оскільки брак виявляється на різних його стадіях, але в наш час багато суб'єктів господарювання приховують це і не відображають в обліку.

Брак – це економічне поняття, яке відображає обсяг матеріальних витрат у вигляді відсутності потрібного кінцевого результату виробництва, які неможливо компенсувати в процесі реалізації без здійснення додаткових витрат, які виникають в результаті порушення технології виробництва товарів [1].

Брак у виробництві – це продукти, вироби, напівфабрикати, деталі, які не відповідають за своєю якістю встановленим стандартам або технічним умовам і не можуть бути використані за прямим призначенням або можуть бути використані лише після їх перероблення або виправлення. При цьому не є браком товари, виготовлені за особливими підвищеними технічними вимогами, коли вони не відповідають цим вимогам на аналогічні продукти або вироби для загального вжитку.

Процес виготовлення високоякісної продукції неможливий без налагодження дієвої системи контролю. Забезпеченню ефективності діяльності суб'єктів господарювання багато в чому сприяє раціональна організація системи внутрішнього контролю.

Контроль якості продукції на підприємстві спрямований на попередження випуску та реалізації споживачу недоброякісної продукції. Для досягнення цієї мети на підприємствах організовані служби контролю якості. Їх діяльність регламентується відповідно до затверджених положень, складених на основі типових положень про відділи чи управління технічного контролю якості виробничого підприємства.

Одним із завдань такого контролю є вдосконалення організації й управління виробництвом, визначення резервів його зростання. Він повинен здійснюватися на всіх стадіях кругообігу капіталу підприємства, надавати науково обґрунтовану оцінку господарським операціям. Проведення внутрішнього контролю має надавати можливість виявити відхилення та здійснювати певні коригування щодо рівня якості продукції [1].

Необхідність першочергового вдосконалення діяльності служб технічного контролю підприємств визначається їх особливим місцем у виробничому процесі. Так, безпосередня причетність до контрольованих об'єктів, процесів і явищ (у часі та просторі) створює працівникам контрольних служб найсприятливіші умови для:

- розробки оптимальних планів контролю, які базуються на результатах тривалого нагляду, аналізу й узагальнення інформації про якість початкових компонентів готової продукції, точність устаткування, якість інструменту та оснащення, стабільність технологічних процесів, якість праці виконавців й інші чинники, що здійснюють безпосередній вплив на якість продукції;
- попередження браку та забезпечення активної профілактичної дії контролю на процеси виникнення відхилень від вимог затверджених стандартів, технічних умов, параметрів діючих технологічних процесів тощо;
- своєчасного проведення в необхідному обсязі всіх передбачених контрольних операцій;
- цілеспрямованої оперативної зміни умов функціонування об'єкта контролю з метою усунення виникаючих збоїв в роботі та запобігання виробництву й постачанню споживачам виробів неналежної якості.

Основними завданнями організації контролю втрат від браку є [1]:

- 1) оцінка обґрунтованості та своєчасності розробки планових показників втрат від браку по підприємству та в розрізі центрів відповідальності;
- 2) постійний вхідний контроль TMLC;
- 3) оперативний контроль втрат від браку в розрізі винуватців, чинників, місць виникнення та центрів діяльності;

4) попередній контроль та аналіз можливих чинників виникнення втрат від браку та можливість застосування превентивних заходів стосовно їх виникнення;

5) контроль організаційного та методологічного взаємозв'язку та взаємообумовленості планової та облікової інформації;

6) виявлення та діагностика проблем, що виникають при зміні технології виробництва та коригування планів і діяльності підприємства.

Планування й облік втрат від браку як база для здійснення наступного контролю не забезпечують необхідною інформацією управлінський персонал для прийняття управлінських рішень.

Вважається за доцільне удосконалити організацію контролю втрат від браку у виробництві у наступних напрямках:

- організаційний і методичний зв'язок обліку та контролю;
- організація контролю браку на рівні стратегічного планування, де контроль дає значний ефект у підвищенні ефективності діяльності підприємства;
- посилення оперативності виявлення, узагальнення та групування втрат від браку в розрізі центрів відповідальності та місць їх виникнення;
- організація контролю на етапах постачання та реалізації.

Удосконалення організації наступного контролю браку у виробництві повинно бути направлено на узагальнення винуватців, чинників та місць виникнення браку в цілому по підприємству, що дасть змогу проаналізувати та запобігти його виникненню в майбутньому.

Потрібно зазначити, що необхідним є поточне документування відхилень від встановлених норм технічно неминучого браку та зміни норм.

Контроль якості продукції здійснюється на підприємстві на підставі визначених і зафіксованих у нормативних документах вимог до якості в ході виробничого процесу із виготовлення продукції.

В якості інформаційної бази для проведення контролю використовується нормативно-довідкова, планова та обліково-звітна документація [2].

Нормативно-довідкова документація – це стандарти та методичні матеріали: комплексна система управління якістю продукції; планування підвищення якості продукції, яка виготовляється; контроль якості продукції в процесі виробництва; самоконтроль якості продукції; оформлення, облік і аналіз браку у виробництві; організація гарантійного та післягарантійного ремонту товарів; бездефектна розробка технічної документації; проведення нагляду за дотриманням режимів, умов і правил експлуатації; організація зберігання та відпуску у виробництво матеріалів, напівфабрикатів та комплектуючих виробів; заводська атестація деталей, збірних одиниць та виробів; збір та обробка оперативної інформації про якість продукції у процесі виробництва.

Планова документація – план підвищення якості продукції, план здачі продукції за категоріями якості, встановлені норми та нормативи в бюджетах підприємства.

Обліково-звітна документація – акт про брак, відомість обліку втрат у виробництві, журнал про брак, звіт про виконання плану з собівартості товарної продукції, журнал обліку претензій, звіт про технічний рівень виготовленої продукції.

Однією з основних функцій контролю якості є попередження та профілактика дефектних виробів, що повинно забезпечувати такі завдання:

- перевірка відповідності якості продукції встановленим вимогам;
- попередження появи дефектів.

Попередження появи дефектів (браку у виробництві) є одним з основних завдань контролю якості. Адже, чим менший відсоток браку, тим більше якісної продукції виробить підприємство та отримає запланований прибуток.

Досягненню високого рівня якості сприяє цілеспрямований та дієвий контроль, який базується на достовірних даних про якість вироблених виробів. У процесі контролю доцільно виявити відхилення шляхом співставлення фактичного рівня якості продукції із запланованим рівнем; визначити фактори, що впливають на відхилення; оцінити кількісний вплив кожного фактора на показники, які характеризують якість діяльності всього підприємства.

Надійна робота служби контролю якості створює необхідні передумови для усунення дублювання і паралелізму в роботі інших служб підприємства, зниження обсягів інформації, яка обробляється ними, вивільнення багатьох кваліфікованих фахівців, зайнятих повторною перевіркою продукції, прийнятої службою технічного контролю підприємства, істотного зменшення кількості розбіжностей, що виникають при оцінці

якості продукції різними суб'єктами контролю, зниження витрат на технічний контроль і підвищення його ефективності.

Для істотного покращення результатів діяльності з контролю якості продукції необхідна також концентрація зусиль працівників контрольних служб для забезпечення пріоритетного розвитку прогресивних видів технічного контролю, що дозволяють здійснювати профілактику браку у виробництві (рис. 1.).

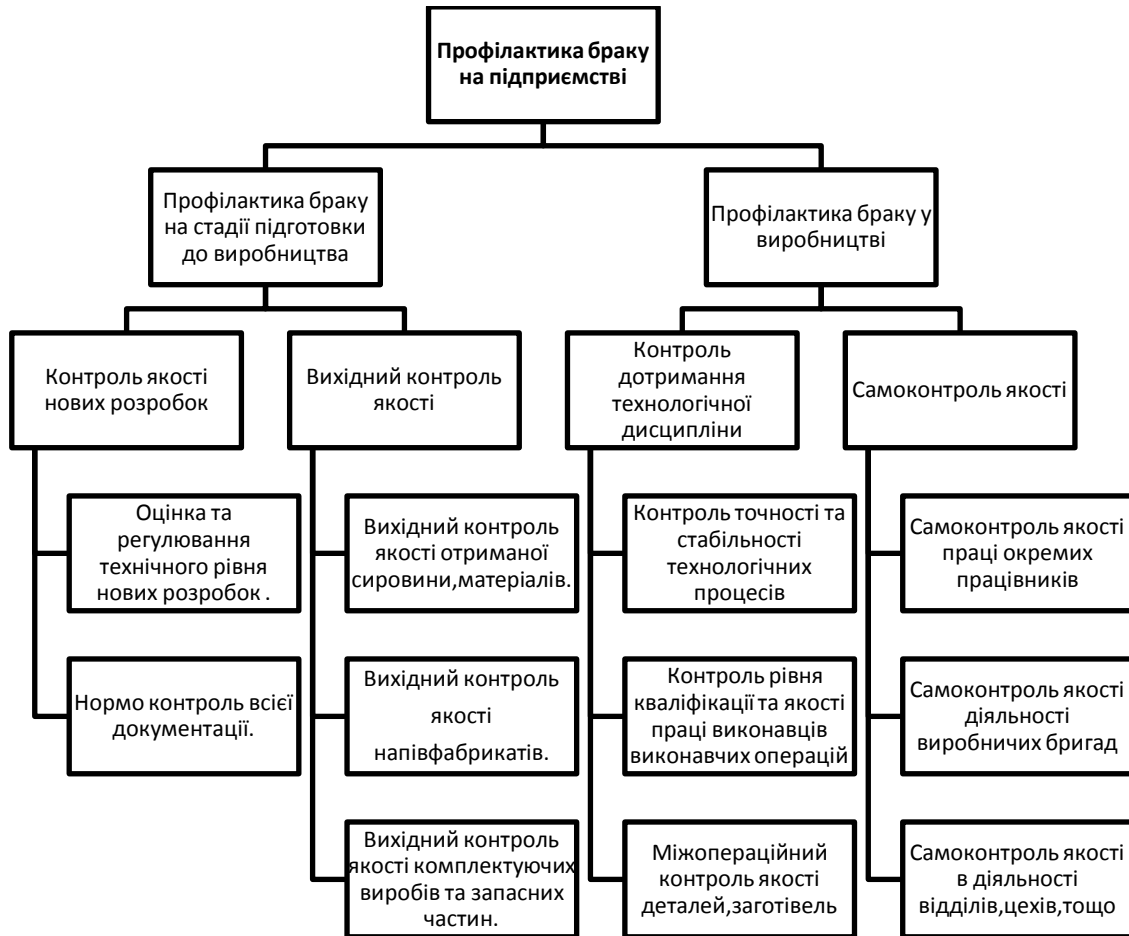

Рис.1 Склад, елементів системи профілактики браку на підприємстві та їх взаємозв'язок.

Правильне використання перерахованих заходів профілактики сприяє значному підвищенню його активної дії на процес формування якості виробів, оскільки здійснюється не пасивна фіксація браку у виробництві, а профілактика.

Важливими умовами профілактики браку є [2] :

- висока культура й організація виробництва;
- стабільний ритм роботи й постачання;
- запровадження у виробництво сучасних технологій і устаткування;
- підвищення кваліфікації персоналу, його дисциплінованості й відповідальності.

Варто пам'ятати, що між якістю продукції і величиною браку існують складні й суперечливі зв'язки. Зростання кількості бракованої продукції не обов'язково спричиняє загальне погіршення її якості, як це іноді вважають.

Рівень браку – це, передусім, показник якості роботи, налагодженості технологічних процесів та існуючої організації виробництва. Боротьба з високим рівнем браку та низькою якістю продукції потребує не розроблення поточних заходів, а створення збалансованої і складної системи бездефектної праці [1].

Вміло організований аналіз витрат браку може стати джерелом значної економії для підприємства, а також підвищити імідж підприємства в очах потенційних клієнтів.

Організація та правильне управління системою контролю якості на всіх рівнях і стадіях сприяє високій ефективності діяльності підприємства в сфері підвищення якості продукції.

ВИСНОВКИ

Як наслідок витрати на забезпечення якості продукції є частиною загальних витрат на виробництво й експлуатацію продукції за весь період її служби. З економічних позицій ці витрати являють собою суму поточних і одноразових витрат, використовуваних виготовлювачем і споживачем на всіх етапах життєвого циклу продукції.

На підприємствах розробку заходів щодо удосконалення методів контролю якості виготовлення продукції, впровадження прогресивних методів контролю, виявлення причин і винуватців браку повинен здійснювати відділ технічного контролю.

В сучасних умовах підприємства Відділ Технічного Контролю є контролюючою організацією, головний обов'язок якої полягає в запобіганні браку на підприємстві.

Внутрішній контроль втрат від браку є необхідним для застосування нормативного методу обліку витрат. Попередній контроль втрат від браку у виробництві на основі первинних документів та фіксації відхилень від норм у момент їх виникнення з одночасним виявленням місця їх виникнення, винуватців та причин, також дозволяє розробити ефективні превентивні заходи. Для своєчасного та ефективного обліку відхилень від встановлених норм необхідне застосування поточного контролю.

Необхідно пам'ятати, що проведення контролю якості продукції призводить до появи значних витрат підприємства, тому головним завданням управлінців є оптимізація процесу контролю.

Вважається за доцільне для здійснення ефективного контролю втрат від браку у виробництві та якості продукції в цілому встановити критичні точки на кожному етапі контрольного процесу, що дозволить визначати витрати, понесені на його здійснення, та здійснювати ефективне управління ними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Волкова І. А. Фінансовий облік - 2 / І. А. Волкова. – Київ : МАУП, 2009. – 234 с.
2. Коршикова Р. Організація та облік діяльності в цехах по виробництву продукції / Р. Коршикова, В. Ходзицька // Все про бухгалтерський облік. – 2009. – № 19. – С. 361.
3. Повернення бракованого товару нерезиденту : чи коригувати ПК із ПДВ // Все про бухгалтерський облік. – 2011. – № 82. – С. 63.
4. Остаточний брак у виробництві : розбиваємо облікові наслідки // Все про бухгалтерський облік. – 2012. – №14. – С. 47.
5. Облік втрат від внутрішнього браку на швейних підприємствах. Ч.4 // Все про бухгалтерський облік. – 2009. – № 105. – С. 63.

ВПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ РОБОТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРИРОДІ

Чумахідзе Тетяна Леонідівна

Республіканський вищий навчальний заклад „Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта), асистент кафедри педагогічної майстерності вчителів початкових класів та вихователів дошкільних закладів (Україна)

e-mail: tanya-chl@mail.ru

РЕЗЮМЕ

В статті висвітлено основні етапи впровадження моделі підготовки майбутніх учителів початкових класів до організації дослідницької роботи молодших школярів у природі. Визначено й охарактеризовано ефективні форми роботи на кожному етапі впровадження моделі.

Ключові слова: підготовка майбутніх учителів початкових класів модель, дослідницька робота у природі.

РЕЗЮМЕ

В статье представлены основные этапы внедрения модели подготовки будущих учителей начальных классов к организации исследовательской работы младших школьников в природе. Определены и охарактеризованы эффективные формы работы на каждом этапе внедрения модели.

Ключевые слова: подготовка будущих учителей начальных классов, модель, исследовательская работа в природе.

ABSTRACT

The article presents the main stages of elementary school teachers training model implementation for organizing research work with primary school children in nature. Effective forms of work at each stage of the model implementation are identified and characterized.

Key words: elementary school teachers training, model, research work in nature.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогодні завдання професійної підготовки вчителів розглядаються через призму двох аспектів: методологічного і методичного. Зміст підготовки вчителів початкових класів встановлює стандарт вищої освіти, нормативна і варіативна частина освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів і спеціалістів із напрямку підготовки „Початкова освіта”, спеціальності „Початкове навчання” галузі знань „Педагогічна освіта”. Державний стандарт вищої освіти є складовою частиною стандартів вищої освіти і використовується при:

- розробці та корегуванні навчальних планів і програм навчальних дисциплін напрямку підготовки „Початкова освіта”, спеціальності „Початкове навчання”;
- розробці засобів діагностики рівня якості освітньо-професійної підготовки фахівця;
- визначенні змісту навчання як бази для опанування новими спеціальностями, кваліфікаціями;
- визначенні змісту навчання в системі підготовки кваліфікації напрямку підготовки „Початкова освіта”, спеціальності „Початкове навчання” [1–3].

Спираючись на вимоги та складові компоненти Державного стандарту вищої освіти підготовки бакалаврів і спеціалістів (ДСВО 06-98, ДСВО 07-98), розроблено модель підготовки вчителів початкових класів до організації дослідницької роботи молодших школярів у природі. Перевірка ефективності запропонованої моделі здійснювалася шляхом корегування й доповнення дисциплін нормативної частини освітньо-професійної програми введення нових форм роботи, впровадження спецкурсу за рахунок варіативної частини.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Впровадження запропонованої моделі здійснювалося шляхом реалізації чотирьох етапів: організаційно-мотиваційного, проблемно-пошукового, діяльнісно-технологічного та рефлексивного. Висвітливо, як здійснювалася робота на кожному із етапів.

Організаційно-мотиваційний етап.

Мотивація навчально-пізнавальної роботи студентів має бути пов'язана із пошуком внутрішніх умов підвищення ефективності дослідницької роботи. Тому одним із стрижневих засобів формування мотиваційної сфери особистості студента виступає спеціально-організована діяльність, що ґрунтується на чинниках, які впливають на активізацію спеціально організованої дослідницької роботи студентів. Тому метою організаційно-мотиваційного етапу виступає організація мотиваційної сфери особистості, а саме: організація впливу на мотиватори, що формують дослідницьку поведінку, діяльність, забезпечення орієнтації роботи майбутніх учителів початкових класів задля опанування дослідництва на наступних етапах формування готовності до організації дослідницької роботи в природі.

Завдання організаційно-мотиваційного етапу: забезпечення позитивної мотивації, формування дослідницької активності, пізнавального інтересу студентів. На означеному етапі формування мотиваційної сфери студентів здійснювалося шляхом використання технології „Незакінчене речення”, опрацювання текстів періодичних видань, виготовлення саморобних наочних посібників, використання творчих завдань, створення ситуації успіху, екстраполяції, пізнавальних ігор та ігрових ситуацій, „демаршу”, а також проведення лекцій дисциплін циклу природничо-наукової підготовки, семінарів із індивідуальною та груповою роботою викладача і студентів.

Розглянемо детальніше кожні із наведених форм і методів роботи із майбутніми вчителями початкових класів. Найрозповсюдженішою формою роботи у вищих навчальних закладах є лекція. Тому, з метою формування пізнавального інтересу студентів, розроблено циклограму лекційних занять дисциплін циклів природничо-наукової підготовки та професійної і практичної підготовки майбутніх вчителів початкових класів: „Основи екології”, „Основи природознавства”, „Основи землеведення”, „Методика викладання інтегрованого курсу „Я і Україна”. Вивчення цих навчальних дисциплін, поєднаних у циклограму дало змогу забезпечити комплексне вивчення географічних, біологічних, екологічних, педагогічних закономірностей навколишньої дійсності.

Студенти отримували основні поняття щодо компонентів природного комплексу й взаємних зв'язків між ними; усвідомлювали і поглиблювали раніше набуті знання зі всесвітньої, фізичної й економічної географії, географії України й Автономної Республіки Крим, біології, зоології, фізики й хімії. Людина постійно перебуває у взаємодії із природою. Сьогодні зв'язки людини із природою ускладнюються. Правильне використання природних багатств і охорона природи стає першочерговим. Виходячи із вищезазначеного, у складі циклограми не лише природознавчі дисципліни, а й екологія та методика викладання природознавства.

Специфікою циклограми є комплексне, взаємозалежне, поглиблене вивчення природних закономірностей і передачі набутого матеріалу молодшим школярам, розуміння досліджуваних об'єктів і взаємозв'язків між усіма оболонками земної кулі й процесами, що протікають у них.

Розглянемо циклограму лекційних занять із зазначенням тем дисциплін циклів природничо-наукової підготовки та професійної і практичної підготовки майбутніх вчителів початкових класів: „Основи екології”, „Основи природознавства”, „Основи землеведення”, „Методика викладання інтегрованого курсу „Я і Україна”, що читали майбутнім учителям початкових класів. Кожна тема лекційних занять розглядалася по кожній дисципліні з різних сторін, тим самим забезпечувалося комплексне вивчення природознавчого матеріалу.

До складу циклограми входить загальний (вступний) блок, що містить загальні відомості по кожній дисципліні та теоретичний блок. Він має два цикли – „Нежива природа” і „Жива природа”. Теми лекційних занять розроблені відповідно до освітньо-професійної підготовки бакалаврів напряму підготовки „Початкова освіта”, галузі знань „Педагогічна освіта”.

Відповідно до визначених знань, умінь та навичок освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів циклограма спрямована на забезпечення тісного міжпредметного зв'язку та надає можливість отримати знання про процеси, що відбуваються в атмосфері, гідросфері, літосфері, біосфері з точки зору загального природознавства, екології, землезнавства, краєзнавства та методики викладання інтегрованого курсу „Я і Україна”.

У циклограму включені питання, що дозволяють майбутнім учителям початкових класів познайомитися із природними умовами України і Автономної Республіки Крим: рельєфом, кліматом, ґрунтами, рослинним та тваринним світом.

Таким чином, студенти засвоювали природознавчі знання в комплексі, що являло собою фундаментом, підґрунтям для будування методики природознавства, подальшої дослідницької роботи із молодшими школярами у природі.

На початку вивчення кожного наступного циклу системи лекційних занять майбутні вчителі початкових класів одержували перелік наочних посібників, які вони могли виготовити під час самостійної роботи та підготовки до практичних занять. Під час проведення практичних занять студенти презентували свої наочні посібники. Презентація студентських робіт мала п'ять обов'язкових структурних компонентів: по-перше, це формулювання мети – задля чого створено і вироблено цей наочний посібник; по-друге, які завдання просліджували; по-третє, теоретична база посібника (використання посібника під час викладу основного матеріалу на уроці в початковій школі); по-четверте, який виховний характер носить створений наочний посібник; по-п'яте, організація самостійної дослідницько-розвивальної роботи школяра із наочним посібником.

Таким чином, створення саморобних наочних посібників дозволило систематизувати, узагальнити теоретичні знання дисциплін циклів природничо-наукової та професійної і практичної підготовки, сприяти підвищенню інтересу до навчання, розвитку дослідницьких умінь та навичок, використовувати і трансформувати набуті знання не тільки під час презентації, а й в роботі із учнями. На завершальному етапі кожного циклу проводилися інтегровані практичні заняття із використанням технології „Незакінчене речення”, використанням творчих завдань, пізнавальних ігор та ігрових ситуацій.

Використання елементів технології „Незакінчене речення” включало наступну роботу: респондентам надавали сторінки студентської наукової роботи „Мій погляд – мої думки”, кожен мав самостійно закінчити запропоновані речення. Розроблені речення засновувалися на пройдених темах. Респонденти отримали достатньо знань та особистісного досвіду для висловлювання власних думок. Після завершення роботи – висловлювання зачитувалися. Студенти зачитували свої відповіді й аргументували їх.

Щодо перевірки отриманих знань із методики і краєзнавства, використовувалися пізнавальні ігри, ігрові ситуації та творчі завдання. Наведемо деякі приклади ігрових ситуацій і творчих завдань:

Барон Мюнхаузен. Студентам пропонувалося заздалегідь підготувати, вигадати явно неправдиві твердження, які потім зачитувалися та спростовувалися на занятті. Наприклад: *магнітосферою називається шар літосфери, що знаходиться на висоті понад 1000 км. У ньому електричні заряджені часточки, які прилетіли до нас від Марсу, вловлюються завдяки дії земного магнітного поля. У горі за цим шаром знаходяться інший шар, магнітопауза, в якому дія земного магнітного поля відчувається сильніше. А бо таке твердження: методика роботи із планом, картою і глобусом повинна починатися з першого класу. Географічні назви краще запам'ятовуються, якщо використовувати наступні прийоми: спочатку записати їх у зошиті, потім на окремих листочках, вирізати їх, знайти на глобусі й прикріпити, щоб не забути де знаходиться той чи інший об'єкт.*

Студентам пропонувалося знайти відповідь на питання „Що станеться, якщо...?” У цих питаннях студенти розглядали парадоксальні ситуації, обговорювали, захищали свою позицію, використовуючи набуті знання, спираючись на власний досвід. Наприклад: *„Як змінився б клімат України, якби Карпати „виросли” на один кілометр і „перемістилися” на місце Поліської низовини? Як змінилася б територія України, якби рівень Світового океану підвищився на 100 метрів? Що має відбутися для того, що Крим з півострова перетворився на острів?”* і таке інше [4].

Підводячи підсумки організаційно-мотиваційного етапу підготовки майбутніх учителів початкових класів до організації дослідницької роботи молодших школярів у природі, зазначимо, що ми досягли на 95% забезпечення позитивної мотивації. На підставі аналізу проведення циклограми, виготовлення (створення) саморобних наочних посібників, творчих завдань, пізнавальних ігор та ігрових ситуацій змогли оцінити рівень сформованості дослідницької активності та пізнавального інтересу студентів.

Наступним виступає проблемно-пошуковий етап готовності до організації дослідницької роботи молодших школярів у природі. Мета проблемно-пошукового етапу полягає у закріпленні й уточненні отриманих знань, формуванні дослідницьких та практичних умінь, спонуканні до самостійності в оволодінні змістом навчання та використанні й трансформації набутих знань у нові ситуації.

За для реалізації представленої мети ми використовували проблемно-ситуативні завдання, що дало змогу подолати недолік вивчення предметів у „чистому вигляді” та значно краще пізнати навколишній світ. Проблемно-ситуативні завдання допомагали цілеспрямовано реалізувати при вивченні природознавчого матеріалу виховну і розвивальну функцію навчання.

Теми бралися із життя дитячого колективу, із реального суспільного життя. Виконуючи завдання, респондентам акцентували увагу на важливих морально-етичних, суспільно-політичних проблемах, шукали відповіді на злободенні питання сучасності. Наведемо приклади творчих завдань проблемно-ситуативного характеру (див. табл. 1).

Творчі завдання проблемно-ситуативного характеру

№ п/п	Проблемні ситуації	Творчі завдання
1	Перед нами було справжнє диво: червоною смужкою полум'яніли на узліссі маки, гойдаючись від вітру. Так добре и затишно було милуватись цією красою. Але кожна дівчина хотіла частину дива привласнити, незабаром у дівчаток палали оберемки маків, а від смужки на узліссі залишилися тільки зелені „пеньки”	Які думки про „моє” і „наше” викликала у вас ця розповідь?
2	А магнітофон навіщо беремо? – питає батько сина. – Як навіщо, в ліс усі беруть транзистори, магнітофони. – Хто всі? – Ну-у, хлопці. – Ось ти й скажи хлопцям, що ліс і магнітофон несумісні. – Чому? (С. Шмаков)	Запишіть те, що на вашу думку, відповів батько синові.
3	У нас дуже забруднена річка, бо мої односельці влаштували на її берегах звалище для сміття. А приїжджі з міста теж додають свій внесок: миють у річці машини, залишають уламки скла, папір, целофанові пакети, бляшанки. Наші серця болять за рідну природу, але дорослі цього не розуміють.	Напишіть від імені юних охоронців природи лист-звернення до тих, хто забруднює водоймища, узлісся, береги, парки. Доберіть такі аргументи, які не лише присоромлять дорослих, а й переконують, що таке ставлення до природи принижує їх людську гідність

Більшість представлених цілісних висловлювань у структурно-семантичному плані складається з трьох частин: початкової (зачину), середньої (основна розробка теми) і кінцівки. Логічним завершенням виконання пропонуваного проблемно-ситуативного завдання було складання творів-роздумів. Майбутнім учителям початкових класів пропонувалося написання складного твору-роздуму, де висловлюється кілька думок і на базі їх робиться один узагальнений висновок.

У процесі виконання цього завдання студенти вчилися накреслювати зміст мовленевих конструкцій, добирати синтаксичні схеми й лексику відповідного до власного задуму, тобто вчилися відстоювати свої морально-етичні й громадсько-політичні переконання. Така робота є пропедевтичною, формує вміння правильно будувати свої висловлювання. Правильне мовлення вчителя – запорука успішної організації роботи дітей молодшого шкільного віку.

Аналіз проведення творчих завдань проблемно-ситуативного характеру свідчить про наявність пропедевтичної бази підготовки вчителя початкових класів. Респонденти чітко висловлювали свої судження, давали аналіз ситуації, проблеми із подальшим її розв'язанням, пропонували нестандартні рішення, вміло структурували висновки із пропонуваного творчих завдань.

Наступним етапом проблемно-пошукового етапу формувального експерименту виступило використання модерного виду навчальної роботи, а саме: „Мозаїки”. Цей вид навчальної роботи використовувався для створення ситуації, яка дала змогу майбутнім учителям початкових класів працювати разом для засвоєння великої кількості інформації за короткий проміжок часу. Під час виконання цієї форми аудиторія студентів поділялася на експертні групи, які отримували завдання для експертизи. Працюючи із додатковою літературою чи іншими джерелами інформації, члени групи складають блок-схеми експертної оцінки. Після завершення роботи утворювалися консультаційні групи, до яких входили по кілька респондентів із кожної експертної групи.

Майбутні вчителі початкових класів обмінювалися результатами експертиз, аналізували матеріал в цілому, занотовували необхідну інформацію, а закінчивши роботу, поверталися до своїх експертних груп, де остаточно узагальнювали весь матеріал.

На практичних заняттях у формі Семінар „генерація ідей” і „Броунівський рух” майбутнім учителям початкових класів пропонувалося розподілитися за парами: генератори та організатори. Генератор висловлював своє бачення проблеми, описував все, що йому відомо або невідомо з даної теми. Організатор ставив йому уточнюючі питання, заохочував висловлювання, записував основні відповіді та отримані під час обговорення, результати. Алгоритм фіксації результатів задавався викладачем.

Завершальною сходинкою проблемно-пошукового етапу виступило використання прийомів екстраполяції, що базуються на функції мозку прогнозувати, вміти переносити наявні знання, вміння, способи роботи в іншу ситуацію (яскрава ознака творчого мислення).

Наведемо приклади використання прийомів екстраполяції в експериментальній групі:

- перенесення себе в уявне майбутнє та прогнозування розвитку подій із огляду на це майбутнє;
- проведення конкурсу пропонованих теорій;
- розгляд об'єкта із різних боків;
- цілісне бачення проблеми.

На підставі аналізу проведення творчих проблемно-ситуативних завдань, використання модерного виду навчальної роботи „Мозаїки” під час проведення практичних і лабораторних занять, семінару „генерація ідей” і „Броунівського руху” змогли оцінити рівень сформованості дослідницьких і практичних умінь, самостійності в оволодінні змістом навчання, а також вміння використовувати і трансформувати набуті знання у нові ситуації.

Наступним етапом впровадження моделі виступає діяльнісно-технологічний етап. Мета технологічного етапу формульованого експерименту полягає у теоретико-практичному оволодінні різними видами дослідницької роботи.

Структурування означеного етапу визначалося за допомогою наступних принципів (вимог) до організації навчально-дослідницької роботи студентів:

- здобуття знань і набуття досвіду роботи студентом має відбуватися у результаті його власної роботи, що повинна мати навчально-пізнавальний характер;
- діяльність майбутнього вчителя початкових класів повинна спиратися на його особистий життєвий досвід;
- студент повинен мати можливість у будь-який час отримати інформацію про процес набуття ним нових знань і оперативно внести необхідну корекцію;
- діяльність студентів організується і проводиться так, щоб реалізувати розвивальний потенціал знань;
- дослідницька діяльність повинна бути спрямована на самостійне здобуття майбутнім вчителем початкових класів нових знань та досвіду, вироблення нових способів роботи й особистісного сенсу;
- студент має посідати в навчальному процесі не просто активну (активність можлива і за репродуктивного навчання), а ініціативну позицію, тобто брати участь у цілепокладанні (розглядати процес навчання як процес змін самого себе, не процес засвоєння певної суми знань та способів роботи);
- початкова діяльність майбутніх учителів початкових класів (хід роботи, корекція, мислення, засоби) повинна розглядатися як зміст навчання поряд із відповідними предметними знаннями;
- у результаті власної роботи із виконання навчальних завдань студент повинен набути ключових компетенцій, зокрема, дослідницьких, комунікативних та креативних [4].

Ґрунтуючись на представлених вимогах, центральне місце у технологічному етапі процесу підготовки майбутніх учителів початкових класів до організації дослідницької роботи молодших школярів у природі посідає впровадження у навчально-виховний процес спецкурсу „Основи дослідницької роботи молодших школярів у природі”.

Впровадження спецкурсу „Основи дослідницької роботи молодших школярів у природі” відбувалося за рахунок варіативної складової навчального плану.

Таким чином, складові компоненти спецкурсу розкриваються у двох блоках: теоретичному і практичному. Програмою спецкурсу передбачено 12 аудиторних занять: із них 4 лекції і 8 практичних – 24 академічні години. Загальний обсяг академічних годин складає 36 (1 кредит). На самостійне вивчення відводиться 12 академічних годин. Форма контролю по закінченню спецкурсу – диференційований залік.

Розглянемо детальніше кожен блок представленого спецкурсу.

Зміст теоретичного блоку містить наступні теми навчальних занять:

- Тема 1. Вступ. Історичний нарис розвитку дослідницької роботи молодших школярів у природі. Аналіз етапів становлення дослідництва. Нормативні і правові документи сучасної школи.
- Тема 2. Дослідницька діяльність як метод наукового пізнання природи. Раціональне пізнання. Класифікація наукового знання.

– Тема 3. Особливості організації дослідницької роботи у початковій школі. Експериментування. Досліджування. Моделювання. Проектування.

– Тема 4. Різноманітність форм організації дослідницької роботи молодших школярів у природі. Предметні уроки. Лабораторні заняття. Експерсії. Експедиції. Туристичні мандрівки. Праця у куточку живої природи.

На кожну тему теоретичного блоку спецкурсу відведено дві аудиторні години. Загалом, вісім аудиторних годин відводиться на теоретичний блок спецкурсу „Основи дослідницької роботи молодших школярів у природі”.

Практичний блок означеного спецкурсу містить чотири складові дослідницької роботи: експериментування (проведення експериментів), досліджування (проведення дослідів), моделювання (розроблення моделі) і проектування (створення проекту). Студентам пропонувалися наступні теми з кожної складової дослідницької роботи:

– Експериментування. Проведення експериментів. Нежива природа. Повітря є скрізь. Тиск повітря. Холодне й гаряче повітря. Політ. Повітря й горіння. Звуки;

– Досліджування. Проведення дослідів. Нежива природа. Вода – рідина. Розчинні і нерозчинні речовини. Випарування і кипіння води. Хмари. Дощ;

– Моделювання. Розробка моделі еколого-краєзнавчої експедиції на прикладах природничих об’єктів Автономної Республіки Крим (на вибір):

– „Таємниці підземного світу” (карстові печери АРК); „Різноманітність підводного життя вод Чорного моря”; „Загадки природничої майстерні (Гора Кішка, Гора Ведмідь, Гора Дракон);

– Проектування. Створення проекту „Туристична мандрівка у землі Великого каньйону Автономної Республіки Крим” (геологічний аспект, історичний аспект, ботаніко-зоологічний аспект, екологічний аспект).

Крим є унікальним джерелом, дивовижною скарбницею формування дослідницьких знань, умінь та навичок студентів; являє собою природний музей, що зберігає таємниці тисячоліть і дає добрий поштовх, „старт” щодо розвитку дослідницької роботи майбутніх учителів початкових класів різних куточків України.

Організація практичного блоку спецкурсу „Основи дослідницької роботи молодших школярів у природі” відбувалася у руслі практичних і лабораторних занять, що спрямовані на закріплення, узагальнення і систематизацію отриманих знань майбутніх учителів початкових класів як у процесі вивчення навчальних дисциплін природничо-наукового циклу і циклу професійної та практичної підготовки, так і під час вивчення теоретичного блоку спецкурсу.

Таким чином, на діяльнісно-технологічному етапі через зміст спецкурсу реалізовувалася педагогічна умова – створення дослідно-інформаційного середовища, залучення майбутніх учителів початкових класів до самостійної організації дослідницької роботи. Результати означеного етапу впровадження моделі засвідчили поступове зростання рівня готовності майбутніх учителів початкових класів до організації дослідницької роботи молодших школярів у природі.

Завершальним етапом впровадження моделі підготовки майбутніх учителів початкових класів до організації дослідницької роботи молодших школярів у природі стала самооцінка самоспостереження, самоаналіз – рефлексія. В межах означеного етапу реалізовувалася така мета: усвідомлення значущості організації дослідницької роботи у молодшому шкільному віці, її місце у підготовці майбутніх учителів.

Розглянемо детальніше деякі із наведених форм рефлексивної роботи. Дворядний круглий стіл. Під час проведення цієї форми роботи респонденти розподілилися на дві групи. Перша група створювала „внутрішнє” коло. Студенти цієї групи вільно висловлювалися з обговорюваної проблеми. При цьому, важливим було те, що студенти не критикували точку зору інших, а коротко і чітко висловлювали власну думку.

Респонденти другої групи утворювали „зовнішнє” коло фіксували висловлювання майбутніх учителів початкових класів зі „внутрішнього” кола, готуючи свої коментарі та питання. Після закінчення роботи „внутрішнього” кола, студенти „зовнішнього” кола працюють відповідно респондентам зі „внутрішнього” кола, тобто міняються місцями. Наприкінці роботи майбутні педагоги формулювали висновки в письмовій формі.

Наступною формою роботи виступило оформлення „Бортового журналу”. Це форма фіксації за допомогою ключових слів, графічних моделей, коротких речень та умовиводів, питань. Складовими частинами „Бортового журналу” є: категоріальний апарат, кореляція понять і їх відображення у початковій школі.

Окрім заповнення журналу використовувалася і „Кольорова феєрія” – один із видів письмової рефлексії, в якому задіяні маленькі кольорові форми (наприклад – стіки). Робота зі стіками не вимагала багато часу і зосередженості, як дворядний круглий стіл і „Бортовий журнал”. Водночас вони дозволяли зберегти анонімність та не примушували до обнародування власної позиції. Так, під час проведення лекційних занять спецкурсу студентам пропонували підняти стіки з тим кольором, який характеризував рівень розуміння, засвоєння конкретної теми. Використовувалися три кольори, що відповідали виразам: зелений – „Я все

зрозумів”, жовтий – „Мені дещо незрозуміло”, червоний – „Мені складно зрозуміти”. Таким чином, корегувалася робота викладача, змінювалася тактика пояснення.

ВИСНОВКИ

Протягом усіх трьох етапів реалізовувалися педагогічні умови: забезпечення мотиваційно-ціннісного ставлення до організації дослідницької роботи молодших школярів у природі, поетапне формування організаційно-дослідних умінь і навичок студентів, створення дослідно-інформаційного середовища, залучення майбутніх учителів початкових класів до самостійної організації дослідницької роботи через впровадження у навчальний процес активних методів навчання, а саме: інформаційно-повідомлячих (розповідь, дискусія, семінари в групах за вибором), інструктивно-практичних та продуктивно-практичних (експериментування, моделювання, проектування, розв’язання творчих і проблемних завдань, складання віртуальних експедицій і екскурсій); пояснювально-спонукаючих та частково-пошукових (дослід, семінар „генерація ідей”, семінар-практикум, семінар „синтез думок”, практичні і лабораторні заняття).

Таким чином, розробка й впровадження моделі підготовки майбутніх учителів початкових класів до організації дослідницької роботи молодших школярів у природі може якісно підвищити рівень організації зазначеної роботи в початковій школі та сприяти ефективному формуванню професійної компетентності майбутнього вчителя початкових класів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Державний стандарт початкової загальної освіти / Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 р. № 1717 // Освіта України. – 2000. – 13 грудня. – 32 с.
2. Державний стандарт підготовки бакалаврів з напрямку підготовки „Початкова освіта” (освітньо-кваліфікаційного рівня „бакалавр”) і спеціальності „Початкове навчання” („освітньо-кваліфікаційного рівня „спеціаліст”).
3. Закон України „Про вищу освіту” : за станом на 20 лютого 2002 р. // Освіта. – 2002. – № 12–13. – С. 5–12.
4. Наволокова Н. П. Енциклопедія педагогічних технологій і інновацій / Н. П. Наволокова. – Х. : Вид. група „Основа”, 2009. – 176 с.

ТЕХНОГЕННЫЙ УЩЕРБ: ЭВОЛЮЦИЯ ФОРМИРОВАНИЯ СУТИ ПОНЯТИЯ

Бублык Мирослава Ивановна

Национальный университет «Львовская политехника» (г. Львов), кандидат физико-математических наук, докторант кафедры менеджмента и международного предпринимательства (Украина)

e-mail: my_bublyk@ukr.net

РЕЗЮМЕ

Рассмотрена эволюция формирования понятия ущерба от постоянного и аварийного загрязнения окружающей среды. Обоснована целесообразность введения более широкого понятия «техногенный ущерб». В исследовании предложено, что техногенный ущерб – это выраженные в стоимостной, натуральной, энергетической и качественной формах фактические и/или потенциальные ущербы, причиненные национальному хозяйству, окружающей среде, обществу и человеку в результате формирования, существования и осуществления негативных воздействий хозяйственной и иной деятельности, наступления чрезвычайных событий и их комбинаций (техногенных аварий и катастроф), в том числе воздержание от совершения положительных воздействий хозяйственной и иной деятельности, включая дополнительные расходы на компенсацию перечисленных ущербов.

Ключевые слова: техногенный ущерб, эколого-экономический ущерб, экологический ущерб, экономический ущерб, национальное хозяйство.

РЕЗЮМЕ

У статті розглянута еволюція формування визначення поняття збитки від постійного та аварійного забруднення довкілля. Обґрунтовано доцільність введення більш ширшого поняття „техногенні збитки“. У роботі запропоновано, що техногенні збитки – це виражені у вартісній, натуральній, енергетичній і якісній формах фактичні і/або потенційні збитки, завдані національному господарству, довкіллю, суспільству та людині в результаті формування, існування та здійснення негативних впливів господарської й іншої діяльності, настання надзвичайних подій та їх комбінацій (техногенних аварій та катастроф), в тому числі утримання від здійснення позитивних впливів господарської й іншої діяльності, включаючи додаткові витрати на компенсацію цих збитків.

Ключові слова: техногенні збитки, еколого-економічні збитки, екологічні збитки, економічні збитки, національне господарство.

ABSTRACT

The article describes the evolution of the concept of the formation of permanent damage and accidental pollution of the environment. The expediency of introducing a broader concept of technogenic (man-made) damage. The paper suggested that technogenic damage is expressed in value, natural, energy, and high-quality forms of actual and / or potential damages caused to the national economy, the environment, society and the individual as a result of the formation, and the existence of the negative impacts of economic and other activities, occurrence of extreme events and their combinations (man-made emergencies and disasters), including refraining from making positive impacts of economic and other activities, including additional costs for compensation of these damages .

Keywords: technogenic (man-made) damage, environmental and economic damage, environmental damage, economic losses, the national economy

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Решение проблемы эффективного управления национальным хозяйством связано с регулированием растущего деструктивного влияния хозяйственной деятельности на окружающую среду и общество, описываемое понятием ущерба от постоянного и аварийного загрязнения окружающей среды (выбросов, сбросов, отходов). Все это ведет к росту техногенных ущербов в национальном хозяйстве. Особой

актуальностью наделена проблема исследования сущности понятия техногенных ущербов национального хозяйства.

Весомый вклад в исследование проблемы экономики убытков и взаимосвязей между социально-экономическим развитием и экологическими процессами внесли украинские ученые: А. Амоша, О. Балацкий, Б. Буркинский, Я. Витвицкий, В. Геец, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, С. Ильяшенко, А. Загородний, В. Кислый, О. Кузьмин, Л. Мельник, Е. Мишенин, И. Недин, В. Соловьев, Ю. Стадницкий, В. Трегобчук, А. Телиженко, Ю. Туница, А. Федорищева, Л. Федулова, С. Харичков, Е. Хлобыстов, М. Хвесик, В. Шевчук и др. Существенный вклад в развитие современных теорий эколого-экономического ущерба внесли такие известные зарубежные экономисты: А. Афанасьев, К. Гофман, А. Гусев, Г. Дейли, П. Друкер, А. Ендерс, С. Кузнец, В. Леонтьев, А. Маршалл, Дж. Медоуз, Г. Моткин, И. Потравный, Р. Коуз, Т. Панайоту, В. Парето, Ф. Перри, А. Пигу, Р. Рихтер, В. Ростю, Г. Хоутри и др.

Несмотря на значительное количество работ по экономике и управлению национальным хозяйством, сущность понятия техногенного ущерба, вызванного хозяйственной деятельностью человека и последствиями чрезвычайных ситуаций техногенного характера, исследована не в полном объеме. Носят фрагментарный характер и попытки построить иерархическую связь между составляющими понятия техногенного ущерба: вред, потери, издержки, убытки хозяйственной деятельности человека.

Исследование теоретических и прикладных основ формирования техногенного ущерба от загрязнения окружающей среды выбросами, сбросами и отходами обуславливает постановку следующей задачи: исследовать этимологию понятия ущерба и определить сущность и виды техногенного ущерба.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

Понятие «техногенный ущерб» относится к теории экономического ущерба, широко используется в теории и практике экономической науки, кроме того, применяется в различных сферах человеческой деятельности. Относительно определения понятия «техногенный» никаких споров не возникает, так как источником ущерба является производство, то есть техническая составляющая экономической системы. В Большом толковом словаре современного украинского языка [1, с. 1448] слово «техногенный» толкуется как рожденный, созданный техникой, промышленностью.

Наибольшую сложность в определении понятия «техногенный ущерб» вызывает определение категории «ущерб» и ее разграничения с понятием «издержки» и «потеря». В академическом толковом словаре украинского языка приводятся сущностные определения изучаемых понятий, которые были сгруппированы на рисунке 1 в своеобразную цепь. Так, понятие «ущерб» – это материальные потери, ущерб; понятие «вред» – это уничтожение или умаление личного или общественного блага, потеря; понятие «потеря» – это действие, в результате которого кто-то остается без кого-то или чего-либо, уменьшение количества чего-либо; тщетно, без пользы расходования чего-либо, средства, потраченные на что-либо; убытки [2, с. 519]. Там же значение понятия «расходы» толкуется как средства, потраченные на что-либо, убытки.

В финансово-экономическом словаре «ущерб» А. Г. Загородний и Г. Л. Вознюк определяют как «1) безвозвратно потерянные деньги и имущество, 2) превышение расходов предприятия над его доходами ... 3) стоимостное (денежное) выражение имущественного ущерба, причиненного противоправными действиями одного субъекта предпринимательства другому ... 4) в страховом деле имеет следующие значения: вред, который нанесен застрахованному имуществу в результате страхового случая и подлежащего возмещению...» [3, с. 211].

В данном словаре «ущерб» рассматривается на микроуровне и касается стоимостного оценивания имущественных потерь субъектов хозяйственной деятельности. В экономико-математическом словаре [4, с. 192] к толкованию понятия ущерб применяют уже двухуровневый подход (микро- и макроуровень). Это понятие рассматривается как непредвиденные расходы, утрата имущества и средств, недополученная выгода, а также вред, наносимый деятельностью одного хозяйствующего субъекта другому, окружающей среде, населению. В американском словаре бизнес-терминов [5, с. 219] «ущерб» рассматривается в стоимостном аспекте как деньги, присужденные истцу в иске на основе причиненного ущерба ответчиком.

Чаще всего применяется понятие ущерба в страховом деле и юриспруденции. Страховой ущерб в словаре [3, с. 211] рассматривается с материальной точки зрения как «стоимость полностью уничтоженного или степень возмещения частично поврежденного имущества по страховой оценке». Страховой ущерб разделяется на прямой и косвенный, где к прямому относят возмещение ущерба в результате страхового случая, а к косвенному – вторичные, скрытые потери [6, с. 122].

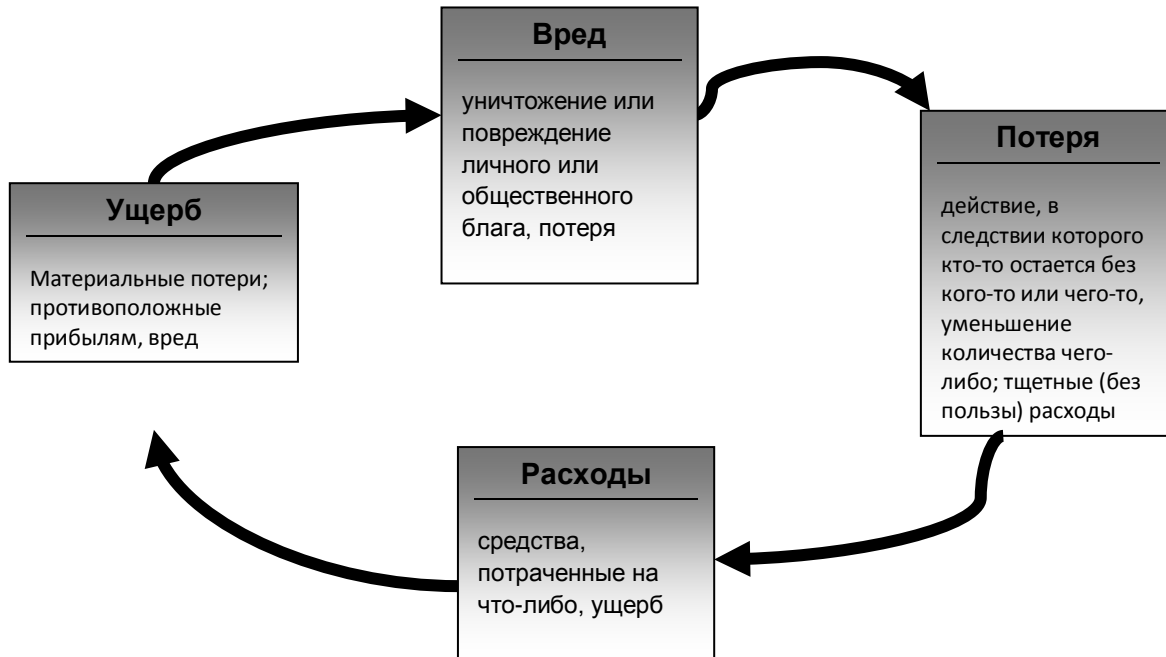

Рис. 1. Сущностная связь понятий «ущерб», «вред», «потеря», «расходы» (сформировано по материалам [2].)

В юридических словарях «ущерб» толкуется как финансовая компенсация, назначенная судом истцу в качестве компенсации за финансовый ущерб имуществу или моральный вред. Описывается упущенная выгода для кредитора, возникшая в результате правонарушения, допущенного должником, и определяется в уменьшении имущества или в недополучении дохода, который был бы получен при отсутствии правонарушения. Следует подчеркнуть, что здесь в содержание ущерба укладывается денежный эквивалент (компенсация) за нанесенный материальный или моральный вред [7, с. 123].

Гражданский кодекс Украины [8] в п. 2 ст. 22 «ущерб» трактует как потери, которые лицо понесло в связи с уничтожением или повреждением вещи, а также расходы, которые лицо понесло или должно понести для восстановления своего нарушенного права (реальный ущерб); доходы, которые лицо могло бы реально получить при обычных обстоятельствах, если бы его право не было нарушено (упущенная выгода).

Как считает Д. А. Красников [9], суть ущерба заключается в денежной оценке причиненного материального вреда, а суть вреда – в потерях, уменьшении количества имущественного блага (в том числе потери возможности получить это благо при нормальном истечении событий) или ухудшение его качества (повреждение, приведение в негодность по функциональным возможностям). Следовательно, можно утверждать, что понятие «вред» и «ущерб» отличаются сферой их применения: на материальном уровне – вред, на стоимостном – ущерб.

Рассмотрим этимологию понятия «ущерб». Первоначально это понятие появилось на уровне субъектов хозяйственной деятельности, где возникали потребности урегулирования экономических отношений между ними. Как категория «ущерб» является дефиницией одновременно нескольких видов законодательства: гражданского, трудового, экологического и уголовного, что свидетельствует о широком применении этого понятия. Видим, что здесь первичен вред, поскольку, как считают специалисты по охране труда и безопасности жизнедеятельности [10, с. 57–59], «ущерб» – это только стоимостная оценка вреда, причиненного субъекту, т. е. оценен результат негативного изменения вследствие реализованной опасности или угрозы (изменения каких-то событий, явлений, действий, состояния объектов, выражающееся в нарушении их целостности или ухудшении других свойств), фактические или возможные потери общества, окружающей среды и человека (потеря жизни или здоровья человека, ухудшение свойств природной среды и/или материальных ценностей).

Такое же мнение поддержал в работе Р. З. Берлинг [11], строя процесс взаимосвязи экономических понятий «потери», «ущерб», «расходы», в результате которого потери перерастают в ущерб, покрываемый расходами, компенсирующими эти потери. Важно подчеркнуть, что рассматривая антропогенную деятельность человека на макроуровне в этой взаимосвязи, потери возможно отождествлять с вредом, а расходы – с затратами, однако это не всегда возможно на макроуровне. Ущерб на уровне национальной экономики, как утверждает И. А. Самойленко [12], описывает совокупность утраченных возможностей увеличения национального дохода вместе с морально-социальными потерями общества.

Однако изучение сути понятия убытков следует начать с трудов основоположника украинской научной школы экономического ущерба профессора А. Ф. Балацкого [13, с. 22], который предлагает считать понятие «ущерб» более широким, чем «вред», поскольку ущерб можно рассматривать в различных аспектах: социальном, моральном, экономическом и т. д. В результате этого имеют право на экономическое обоснование такие понятия как «экономический ущерб», «социальный ущерб», «моральный ущерб», «экологический ущерб» и т.п. В серии фундаментальных трудов [13–15] О. Ф. Балацкий исследует экономический ущерб как выраженный в стоимостной форме фактические или возможные потери, негативные изменения природы, живых существ, возникающие вследствие каких-либо действий или событий и их комбинаций, в том числе бездействия. В своих последующих работах по теории экономического ущерба [14, с. 55], глава научной школы расширяет понятие экономического ущерба, рассматривая его как выраженные в стоимостной форме фактический и возможный ущерб, причиненный национальному хозяйству загрязнением окружающей среды, или дополнительные расходы на компенсацию этого ущерба.

В период формирования в Украине рыночных условий развивается новое научное направление, по которому исследование ущерба приобрело новые современные черты, связанные с определением степени правовой и экономической ответственности за дополнительные расходы, которые несут субъекты хозяйственной деятельности, общество, в целом, и отдельные индивиды в результате деструктивных изменений окружающей среды, основным источником которых является промышленность или производство. Таким образом, мы считаем, что исследуемые понятия ущербов (рис. 2) являются «порожденными», вызванными техникой, промышленностью, производством или вообще техническим развитием, поэтому их следует объединить в новое, более глубокое, общее понятие «техногенный ущерб».

Исследуем эволюцию понятия «техногенный ущерб» в сущностном аспекте, анализируя только те виды ущерба, которые наносятся в результате хозяйственной деятельности окружающей среде, обществу, населению и самой экономике Украины. К сгруппированным на рис. 2 ущербам включены те понятия, которые являются достаточно интересными для экономической науки и практики, а именно: ущерб, нанесенный окружающей среде, экономический ущерб от экологических повреждений, экономический ущерб национального хозяйства, вызванный экологическими повреждениями, экономический ущерб, экологический ущерб, эколого-экономический ущерб и т.п.

Так, понятие «ущерб, нанесенный окружающей среде», описывает потери и ущерб, нанесенные непосредственно окружающей среде. В большинстве случаев их измеряют в количественных (натуральных) единицах и систематизируют статистическим подходом. С экономической же точки зрения – это расходы на ликвидацию ущерба, нанесенного окружающей среде в результате хозяйственной деятельности. Потребность в компенсации такого вреда возникает из-за возникновения потерь на уровне национального хозяйства в связи с ухудшением технологических характеристик функционирования хозяйствующих субъектов в нарушенной окружающей среде (увеличение материалоемкости, рост фондоемкости, уменьшение производительности труда и др.).

Понятие «экономический ущерб от экологических повреждений» носит стоимостный характер, и, как обосновывает Е. В. Рюмина [16, с. 31], является стоимостной оценкой ущерба, который нанесен как окружающей среде, так и субъектам хозяйствования.

Понятие «экономический ущерб национального хозяйства, вызванный экологическими повреждениями» является суммой расходов на предупреждение воздействия повреждений окружающей среды на реципиентов и затрат на компенсацию уже совершенного на них влияния. Данное понятие чаще используется в случае возникновения аварийного разрушения окружающей среды в результате чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера. В справочниках по природоохране, природопользованию и экологической безопасности, ущерб, причиненный чрезвычайными ситуациями природного или техногенного характера рассматриваются как фактический и возможный ущерб в количественном и качественном выражении, включая выгоду и дополнительные затраты на ликвидацию неблагоприятных последствий для жизнедеятельности человека, животных, растений и других живых организмов, вызванных нарушениями нормативов качества окружающей природной среды, в результате негативных воздействий хозяйственной и иной деятельности, техногенных аварий и катастроф [17 с. 195; 18, с. 236].

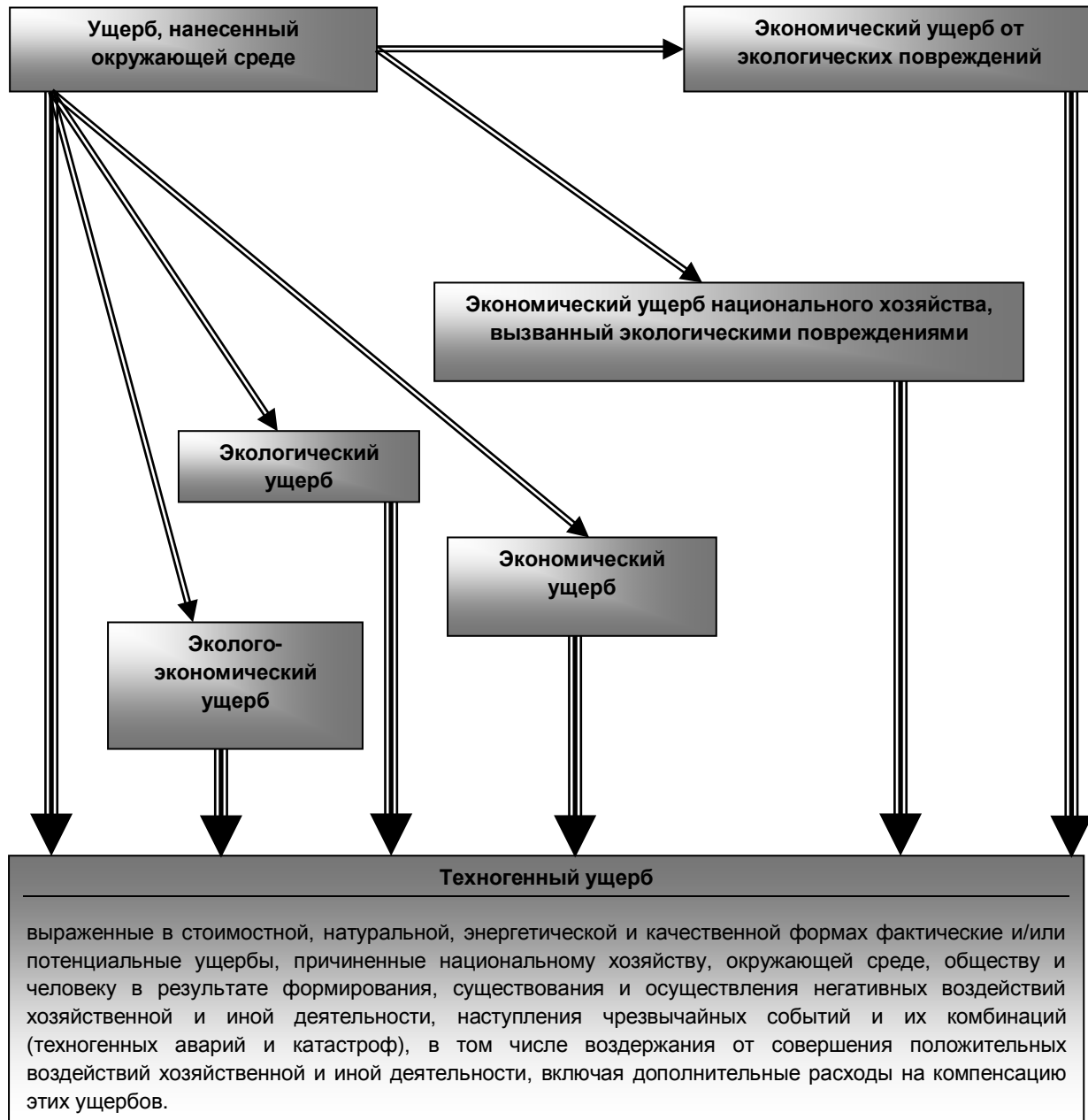

Рис. 2 Эволюция содержания понятия техногенный ущерб (построенная автором)

Ю. П. Скиданенко в работе [19] предложила понятие «экономические последствия чрезвычайных ситуаций природного характера», которое определила как «совокупность потерь и (или) ухудшение свойств общественно полезных результатов труда, упущенной выгоды, уменьшения величины экономического потенциала территории, дополнительные расходы на ликвидацию последствий чрезвычайных ситуаций природного характера».

Распространенным понятием, используемым для стоимостной оценки антропогенной нагрузки на окружающую среду, является экономический ущерб, который был обоснован еще в конце 1970-х годов основоположниками теории экономического ущерба, среди которых О. Ф. Балацкий, К. Г. Гофман, Т. С. Хачатуров [13; 20; 21]. Впервые категория экономического ущерба была нормативно закреплена в Типовой методике [22] как денежная оценка непосредственно отрицательного действия на реципиентов

загрязнения и других повреждений (измененных свойств) окружающей среды. В данной методике рассматриваются дополнительные расходы вследствие изменений свойств окружающей среды как расходы на предупреждение действия измененной окружающей среды на реципиентов, и как расходы, обусловленные действием на них уже измененной среды. Именно сумма затрат и является экономическим ущербом, нанесенным национальному хозяйству экологическими отклонениями. Расходы на предупреждение воздействия измененной окружающей среды на реципиентов возникают только тогда, когда такое предупреждение, частичное или полное, технически возможно, то есть существуют способы защиты реципиентов от негативного воздействия на них измененной среды: система сбора и утилизации отходов, снижение концентрации поллютантов в выбросах и сбросах и т. д. Расходы же на компенсацию влияния измененной среды возникают, когда этого влияния невозможно избежать, то есть технически невозможно реализовать.

В своей работе Б. М. Данилишин рассматривал экономический ущерб как бесполезную потерю созданных материальных благ и недополучения материальных благ при понесенных затратах [23, с. 60]. Анализируя различные взгляды ученых на экономический ущерб, авторы применяют его распространенное толкование как дополнительные расходы, возникающие вследствие повышенного загрязнения окружающей среды свыше такого его состояния, при котором не возникают негативные последствия от воздействия загрязняющих веществ на объекты, подвергающиеся этому воздействию, в соответствии с уровнем знаний о негативных последствиях, определенных в количественной форме в национальном хозяйстве и для населения [24, с. 12].

Ведущие украинские экономисты рассматривают экономический ущерб, как возможные национальнохозяйственные потери в виде суммы дополнительных расходов от природопользования на воспроизводство и восстановление отдельных видов ресурсов в данном регионе до уровня, предшествовавшего осуществлению природоохранных мероприятий [25 с. 88]. Свое монографическое исследование Ю. И. Стадницкий построил, исходя из того, что экономический ущерб – фактические и возможные потери в результате негативных изменений от антропогенного воздействия, возникающие в окружающей среде [26, с. 60]. Н. С. Макарова, Л. Д. Гармидер, Л. В. Михальчук в коллективной работе рассматривали экономический ущерб как минимальную сумму расходов, которые необходимы для поддержания постоянного уровня производства и условий проживания населения в зоне загрязнения, а также для развития производства до объема, обеспечивающего полное предупреждение возможных негативных последствий [27, с. 22].

Интересна мысль авторов Б. А. Семененко и А. А. Семененко [28, с. 11], что экономический ущерб – это сумма нормативных, объективно неизбежных на данном этапе развития, и сверхнормативных потерь, которые обусловлены нарушением экологического равновесия в социальных, производственных и природных системах, общественно полезных результатов труда, выраженных в стоимостной форме или приведенных затрат на компенсацию этих потерь.

Понятие «экологический ущерб» чаще используют ученые в научных исследованиях по экономике природопользования и экологии. Здесь, экологический ущерб детерминируют как фактические и возможные экологические и социальные потери, возникающие в результате определенных событий или явлений, в том числе изменения окружающей среды, ее загрязнения хозяйствующими субъектами, стихийных экологических бедствий и техногенных катастроф [29, с. 45]. Экологический ущерб определяют по элементам и сферам влияния. Как обобщает Е. В. Хлобыстов в своей работе [30], детальный расчет экологического ущерба следует проводить по данным объекта-аналога, статистической базе данных и экспертным оценкам, а обобщенный – по результатам государственной и отраслевой оценке удельного влияния по атмосфере, воде, земле. В общем, экологический ущерб проявляется в виде потерь ресурсов национального хозяйства (материальных, финансовых, природных, трудовых и др.) [31]. Неординарным является толкование понятия «экологический ущерб» учеными разных школ: проф. Л. С. Грынив (львовская) и проф. Л. Г. Мельника (сумская) в одноименных работах по экологической экономике [32; 33] как изменение полезности окружающей среды вследствие его загрязнения, что обуславливает общественные расходы по компенсации этого изменения. Следует подчеркнуть, что однозначного взгляда на экологический ущерб нет. Можно встретить и неожиданные трактовки этого понятия как негативные количественные и качественные изменения в таких объектах как предприятие, общество, социальная группа, вызванные действием экологического риска, изложенные в работе [34].

Следующим шагом в сущностной эволюции техногенного ущерба стало понятие «эколого-экономический ущерб», который в последние годы чаще используется в научных и учебно-методических источниках [35–39]. Преимущественно в содержание этого понятия вкладывают стоимостное выражение суммы «нормативных (т. е. объективно обусловленных на данном этапе развития) и сверхнормативных

потерь уже созданных и потенциальных материальных и нематериальных благ, а также дополнительных расходов на компенсацию этих потерь, обусловленных изменениями в природной, социальной и производственной подсистемах вследствие антропогенного нарушения экологического равновесия» [39].

Сравнивая вышеперечисленные на рис.2 основные виды ущерба, видим, что до сих каких-то серьезных изменений в концепции и методологии оценки ущерба не видно, что свидетельствует о фундаментальности этой концепции и методологии. Во избежание неоднозначности в трактовке перечисленных понятий ущерба введем понятие «техногенный ущерб», основой для ввода которого служит потребность подчеркнуть источник ущерба – производство, непосредственно связанное с технологиями, а отсюда характер ущерба – техногенный.

В предыдущих своих работах [40–42] автор уже обращалась к понятию «техногенный ущерб», рассматривая проблемы его оценки и регулирования с различных точек зрения, начиная с уровня промышленного предприятия, отдельного вида экономической деятельности, заканчивая уровнем национальной экономики и мировым хозяйством. Обобщив полученные результаты, формулируем с экономической точки зрения понятие «техногенный ущерб» как выраженные в стоимостной, количественной (натуральной) энергетической и качественной формах фактические и/или потенциальные ущербы, причиненные национальному хозяйству, окружающей среде, обществу и человеку в результате формирования, существования и осуществления негативных воздействий хозяйственной и иной деятельности, наступления чрезвычайных событий и их комбинаций (техногенных аварий и катастроф), в том числе воздержания от совершения положительных воздействий хозяйственной и иной деятельности, включая дополнительные расходы на компенсацию этих ущербов.

ВЫВОДЫ

Итак, в работе сделан обзор литературных источников, исследующих сущность и виды техногенных ущербов, причиненных хозяйственной деятельностью человека.

Обоснована целесообразность введения более широкого понятия «техногенный ущерб», толкующееся как выраженные в стоимостной, натуральной, энергетической и качественной формах фактические и/или потенциальные ущербы, причиненные национальному хозяйству, окружающей среде, обществу и человеку в результате формирования, существования и осуществления негативных воздействий хозяйственной и иной деятельности, наступления чрезвычайных событий и их комбинаций (техногенных аварий и катастроф), в том числе воздержания от совершения положительных воздействий хозяйственной и иной деятельности, включая дополнительные расходы на компенсацию этих ущербов.

Предложенные методические основы могут быть использованы в дальнейших исследованиях для построения методологии оценки техногенных убытков по видам экономической деятельности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з. дод., допов. на CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
2. Словник української мови : в 11 томах. Т. 11. – К. : Наукова думка, 1980. – 888 с.
3. Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – К. : Знання, 2007. – 1072 с.
4. Лопатников Л. И. Экономико-математический словарь : Словарь современной экономической науки. 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Дело, 2003. – 520 с.
5. Scott D. L. The American Heritage Dictionary of Business Terms. – Boston : Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company, 2010. – 608 p.
6. Козьменко О. В. Страховий ринок України у контексті сталого розвитку : монографія / О. В. Козьменко. – Суми : ДВНЗ «УАБС», 2008. – 350 с.
7. Webster's New World Law Dictionary / Used by arrangement with John Wiley & Sons, Inc. – Hoboken (New Jersey) : Wiley Publishing, Inc., 2010. – 336 p.
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
9. Красніков Д. А. Еволюція поняття “збитки” та регулювання їх відшкодувань в Україні / Д. А. Красніков // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2012. – Вип. 22. – Ч. II. – С. 131–134.

10. Надежность технических систем и техногенный риск : учебн. пособ. / В. А. Акимов, В. Л. Лапин, В. М. Попов и др. / [под общ. ред. М. И. Фалеева]. – М. : ЗАО ФИД «Деловой экспресс», 2002. – 368 с.
11. Берлінг Р. З. Вплив економічних понять на розуміння і формування суті еколого-економічного потенціалу підприємства / Р. З. Берлінг // Вісник НУ «Львівська політехніка». [зб. наук. праць «Проблеми економіки та управління»]. – Львів : Видавництво Львівської політехніки. – 2013. – № 754. – С. 11–17.
12. Самойленко И. А. Оценка и классификация ущерба вызванного снижением качества поставляемой электроэнергии / И. А. Самойленко // Економічний простір Економічний простір : [Збірн. наук. праць]. – 2008. – № 18. – С. 164–170.
13. Балацкий О. Ф. Экономика чистого воздуха / О. Ф. Балацкий. – К. : Наукова думка, 1979. – 295 с.
14. Балацкий О. Ф. Экономика и качество окружающей природной среды / О. Ф. Балацкий, Л. Г. Мельник, А. Ф. Яковлев. – Л. : Гидрометеиздат, 1984. – 192 с.
15. Экономический потенциал административных и производственных систем / [под общ. ред. О. Ф. Балацкого]. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2006. – 973 с.
16. Рюмина Е. В. Экономический анализ ущерба от экологических нарушений / Е. В. Рюмина ; Ин-т проблем рынка РАН. – М. : Наука, 2009. – 331 с. – (Экономическая наука современной России).
17. Цивільний захист : Конспект лекцій для студентів всіх спеціальностей і форм навчання / В. О. Васійчук, В. Є. Гончарук, О. С. Дацько, С. І. Качан, О. І. Козій, В. В. Ляхов, С. М. Мохняк, М. П. Петрук, А. С. Романів, В. В. Скіра / [за ред. В. Є. Гончарука]. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 208 с.
18. Захист населення і територій від надзвичайних ситуацій. Т. 1. Техногенна та природна небезпека / [за заг. ред. В. В. Могильченка]. – К. : КІМ, 2007. – 636 с.
19. Скиданенко Ю. П. Аналіз методологічних підходів до визначення збитків від природних катастроф / Ю. П. Скиданенко // Вісник Сумського державного університету. – 2007. – № 1. – С. 52–59.
20. Гофман К. Г. Экологические издержки и концепция экономического оптимума качества окружающей природной среды / К. Г. Гофман, А. А. Гусев // Экономика и математические методы. – 1981. – Т. XVII. – Вып. 3. – С. 515–527.
21. Экономика природопользования / [под общ. ред. Т. С. Хачатурова]. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 222 с.
22. Типовая методика определения экономической эффективности и экономического стимулирования осуществления природоохранных мероприятий и экономической оценки ущерба от загрязнения окружающей среды : проект / ЦЭ-МИ АН СССР. – М., 1987. – 74 с.
23. Данилишин Б. М. Природно-техногенні катастрофи : проблеми економічного аналізу та управління / Б. М. Данилишин. – К. : НІЧЛАВА, 2001. – 260 с.
24. Кислый В. Н. Экологизация управления предприятием : монография / В. Н. Кислый, Е. В. Лапин, Н. А. Трофименко. – Сумы : ВТД «Университетская книга», 2002. – 232 с.
25. Алымов А. Н. Размещение производственных сил / А. Н. Алымов, Ф. Д. Заставный, А. Н. Федорищева. – К. : Наукова думка, 1978. – 288 с.
26. Стадницький Ю. І. Економічні основи управління оздоровленням довкілля : моногр. / Ю. І. Стадницький. – Львів : Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 1999. – 260 с.
27. Макарова Н. С. Економіка природокористування : навч. посіб. / Н. С. Макарова, Л. Д. Гармідер, Л. В. Михальчук. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 322 с.
28. Семенов Б. А. Научно-методические принципы оценки экономического ущерба от загрязнения атмосферы / Б. А. Семенов, А. А. Семенов. – Сумы : СумГУ, 1996. – 91 с.
29. Промислова екологія : навч. посіб. / С. О. Апостолюк, В. С. Джигирей, І. А. Соколовський та ін. – К. : Знання, 2012. – 645 с.
30. Хлобистов Є. В. Економіка екологічної безпеки : теорія, методологія, бюджетне забезпечення / Є. В. Хлобистов // Економіст. – 2010. – № 12. – С. 57–59.
31. Данилишин Б. М. Економіка природокористування : підр. для аспірантів наук.-дослідн. устан. та вищ. навч. закл. / Б. М. Данилишин. – К. : Кондор, 2010. – 464 с.
32. Гринів Л. С. Екологічна економіка : навч. посіб. / Л. С. Гринів. – Львів : Магнолія 2006, 2010. – 358 с.
33. Мельник Л. Г. Экологическая экономика : Учебник. 3-е изд., испр. и доп. / Л. Г. Мельник. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2006. – 367 с.
34. Кононенко О. Ю. Розвиток потенційно небезпечних виробництв з урахуванням виникнення надзвичайних ситуацій (на прикладі Східного регіону) : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.10.01 / НАН України ; Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2001. – 19 с.
35. Бобровський А. Л. Екологічний менеджмент / А. Л. Бобровський. – Сумы : Університетська книга, 2009. – 585 с.

36. Сталий розвиток : еколого-економічна оптимізація територіально-виробничих систем : навч. посібн. / Н. В. Караєва, Р. В. Корпан, Т. А. Коцко та ін. / [за заг. ред. І. В. Недіна]. – Суми : ВТД “Університетська книга”, 2008. – 384 с.
37. Галушкіна Т. П. Економіка природокористування : навч. посіб. / Т. П. Галушкіна. – Харків : Бурун Книга, 2009. – 479 с.
38. Мельник Л. Г. Теория самоорганизации экономических систем [Текст] : монография / Л. Г. Мельник. – Сумы : Университетская книга, 2012. – 439 с.
39. Кислый В. Н. К вопросу о сущности понятия «эколого-экономический ущерб» / В. Н. Кислый // Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка». – 2007. – Т. 2. – № 1. – С. 43–50.
40. Кузьмін О. Є. Методологія оцінювання техногенних збитків підприємств в Україні та світі / О. Є. Кузьмін, М. І. Бублик // Вісник НУ “Львівська політехніка”. [зб. наук. праць “Проблеми економіки та управління”]. – Львів : Видавництво Львівської політехніки. – 2013. – № 754. – С. 115–120.
41. Бублик М. І. Механізм регулювання техногенних збитків промислових підприємств : логістика рециркуляції як інструмент його застосування / М. І. Бублик // Вісник НУ “Львівська політехніка”. [зб. наук. праць “Логістика”]. – Львів : Видавництво Львівської політехніки. – 2012. – № 749. – С. 530–537.
42. Бублик М. І. Екологічні платежі у складі державної стратегії екологічної політики України / М. І. Бублик // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України : [зб. наук.-техн. праць]. – Львів : РВВ НЛТУУ. – 2012. – № 22.1. – С. 74–82.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СОВЕТА НАРОДНЫХ МИНИСТРОВ УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ В МЕМУАРНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Гребенюк Елена Ивановна

Кировоградский государственный педагогический университет имени Владимира Винниченко, преподаватель истории Украины факультета довузовской подготовки (Украина)

e-mail: grebenuk_elena@mail.ru

РЕЗЮМЕ

Зроблено спробу критично проаналізувати наукові та публіцистичні роботи лідерів та учасників Української революції 1917–1921 рр., розкрити на цій основі діяльність Ради Народних Міністрів Української Народної Республіки з моменту її створення у січні 1918 р. до поразки Центральної Ради у квітні 1918 р.

Ключові слова: Центральна Рада, Рада Народних Міністрів, мемуарна література.

РЕЗЮМЕ

Сделана попытка критически проанализировать научные и публицистические работы лидеров и участников Украинской революции 1917–1921 гг., раскрыть на этой основе деятельность Совета Народных Министров Украинской Народной Республики с момента его создания в январе 1918 г. до поражения Центральной Рады в апреле 1918 г.

Ключевые слова: Центральная Рада, Совет Народных Министров, мемуарная литература.

ABSTRACT

The advanced and publicist studies of leaders and participants of Ukrainian revolution 1917–1921, to expose on this basis activity of Council of Folk Ministers of People's Ukrainian Republic from the moment of his creation in January 1918 to the defeat of Central Soviet in April 1918 an attempt to analyze critically were made.

Keywords: Central Soviet, Council of Folk Ministers, memoir literature

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Мемуарная литература является важным источником изучения истории Украинской революции 1917–1921 гг., содержит значительный фактологический и информативный материал. Для того чтобы максимально объективно воспроизвести революционные события времен Центральной Рады, необходимо критически проанализировать научные и публицистические работы лидеров и участников Украинской революции 1917–1921 гг. и на этой основе раскрыть деятельность Совета Народных Министров Украинской Народной Республики (далее – СНМ УНР).

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

Источниковой базой Украинской революции 1917–1921 гг., помимо документов и материалов, в том числе архивных, являются мемуары выдающихся государственных деятелей, известных политиков – М. Грушевского, В. Винниченко, П. Христюка, Д. Дорошенко, П. Мазепы и других. Их работы, в большинстве своем, были написаны сразу после исторических событий, содержат обширный материал политического, экономического, социального характера, отличительные по объему освещаемых фактов, идеологической направленности. Но, в целом, они позволяют воссоздать революционные события времен Центральной Рады, проследить процесс создания и деятельность ее правительств.

В период между двумя мировыми войнами XX в. в эмигрантской литературе, как указывают К. Кондратюк и П. Билян, сложилось два основных направления исторических исследований: народнический и государственный. Представителями первого направления были руководители Центральной Рады и правительства – М. Грушевский, В. Винниченко, П. Христюк, И. Мазепа. Государственное направление в украинской эмигрантской историографии 30-х гг. XX в. представлял Д. Дорошенко [11, с. 261].

Прежде всего, укажем на значение научного наследия председателя Центральной Рады М Грушевского, важность которого обусловлена разработкой концепции истории Украинской революции 1917–1921 гг. в публицистических работах, таких как: «Украина и Россия. Переговоры в деле нового строя», «Какой мы хотим автономии и федерации», «На пороге Новой Украины», «Новый период истории Украины», «Иллюстрированная история Украины» и др. В них изложены стратегия и тактика Центральной Рады и ее правительства в Украинской революции 1917–1918 гг. В частности, исследуемый нами период анализируется в историческом эссе «Новый период истории Украины». В нем в семи разделах в хронологическом порядке изложены ход событий Мировой войны 1914–1918 гг., Февральского и Октябрьского восстаний в России 1917 г., провозглашение УНР 7 ноября 1917 г., Киевское восстание в январе 1918 г., другие факты войны за национальную независимость Украины. Характеристика условий, в которых находилась украинская власть в январе 1918 г., позволяет лучше понять причины успешного принятия земельного закона (18 января 1918 г.), обращения к Центральным государствам с просьбой о военной помощи в борьбе с большевиками, заключение с ними тяжелых для Украины торговых соглашений. М. Грушевский, вспоминая и анализируя работу Центральной Рады в эмиграционный период в Житомире, подчеркивает важность принятия законопроектов о символах Украины и ее национальной валюте, объясняет причины министерского кризиса после возвращения правительства из эвакуации, обращает внимание на сложное положение украинского государства после освобождения его территории от большевистских войск [7].

В работе «На пороге новой Украины» содержится информативный материал о принятии законов, которыми утвержден украинский герб (1 марта 1918 г.), введена гривна (1 марта 1918 г.), новое административное деление Украины (2 марта 1918 г.), принят григорианский календарь (12 февраля 1918 г.) [6, с. 94–111]. События весны 1918 г. изложены кратко, все внимание сосредоточено на деятельности Центральной Рады, а о Совете Народных Министров фактически не упоминается.

Председатель Генерального Секретариата В. Винниченко написал с социалистических позиций работу «Возрождение нации» [3], которая «сочетает в себе элементы исторического исследования, мемуаров, публицистики и даже беллетристики» [13, с. 83] (*здесь и далее – перевод наш – Е. Г.*). Освещая деятельность правительственной власти (Генерального Секретариата) УНР, автор придерживался хронологической последовательности, давая свою периодизацию Украинской революции 1917–1921 гг., иллюстрируя ее политическими портретами национальных лидеров. На наш взгляд, отдельные характеристики, например, Генерального секретаря по военным делам С. Петлюры, недостаточно объективны. СНМ УНР упоминается в негативном контексте: указаны его политическая эсеровская ориентация, которая привела к вступлению немецких войск в Украину, и, в связи с этим, тяжелое положение украинского населения.

Одним из первых историков Украинской революции 1917–1921 гг. был П. Христюк – Генеральный писарь в Генеральном Секретариате и Народный министр внутренних дел СНМ УНР. Его двухтомник «Украинская революция. Заметки и материалы. Книга вторая. Заметки и материалы к истории украинской революции» [16] содержит значительное количество исторических документов: Универсалы Центральной Рады, резолюции и постановления партийных съездов, правительственные обращения, сообщения, воззвания. Работу П. Христюка, как указывает В. Солдатенко, отмечают две характерные черты: во-первых, использование полного текста цитируемых исторических материалов, во-вторых, отстаивание позиций УПСР – самой радикальной украинской социалистической партии (за исключением УКП (б) и УКП) [14, с. 71].

Период деятельности Совета Министров П. Христюком освещен в двух разделах 2-го тома – разделе IV «Социально-экономическая политика и законодательство Украинской Центральной Рады во время войны с Москвией» и разделе V «С “помощью” немецкой буржуазии». Они проиллюстрированы текстами земельного закона от 18 января 1918 г.; обращением украинской делегации на переговорах в Брест-Литовске к немецкому народу о помощи в борьбе с большевистской оккупацией Украины; обращением СНМ УНР «Ко всему населению УНР» от 10 февраля 1918 г., заявлением председателя правительства В. Голубовича в связи с вступлением немецких войск на территорию Украины; выдержками из газетных статей о заседании Центральной Рады 27–28 апреля 1918 г. и другими документами.

В указанных разделах содержится важный информативный материал, автор пытается обосновать или хотя бы оправдать непопулярные решения эсеровского правительства В. Голубовича. В них объясняются причины заключения хозяйственного договора Украины с Германией и Австро-Венгрией, приводится острая критика политики социалистов-федералистов и социалистов-самостийников, деятельности немецких военных судов, вмешательство немецкого командования во внутренние дела Украинской Народной Республики. П. Христюком рассматриваются также причины поражения украинской власти, в том числе, в войне с русскими большевиками. К основным из них он относит: запоздалое проведение социально-экономических реформ, недооценку роли рабоче-крестьянских масс в Украинской революции 1917–1921 гг. неудовлетворительную организацию аппарата государственной власти, отсутствие «настоящей» армии [16, с. 163, 133–134].

Критическая оценка преобразования правительства В. Голубовича в социально-экономической сфере высказана И. Мазепой в своем 3-томнике, изданном в 1942 г. в Праге – «Украина в огне и буре революции» [12]. И. Мазепа был одним из активных представителей УСДРП национально-освободительного движения в Екатеринославской губернии [4]. Осуществляя сравнительный анализ земельной политики Центральной Рады и Совета Народных Министров, И. Мазепа подчеркивал просчеты украинской власти в этой сфере. «Используя пассивность украинского крестьянства, которое не поддержало защиту провозглашенной Украинской Народной Республики, русские большевики успели оккупировать своим войском почти всю Украину» [12, с. 60]. В третьем томе И. Мазепа, подводя итоги деятельности Центральной Рады, излагает свое видение причин ее поражения, которые в равной степени касаются и просчетов ее правительств – Генерального Секретариата и его правопреемника – Совет Народных Министров УНР [12, с. 224–230].

По мнению П. Биляна, Характерным для работ В. Винниченко, П. Христюка, И. Мазепы, является определение причин просчетов украинской революции: сложность условий, в которых создавалась украинская государственность, деформация структуры населения, низкий уровень урбанизации украинцев [1, с. 7].

В начале 1920-х годов XX в. Д. Дорошенко были изданы «Мои воспоминания о недавнем прошлом (1914–1923 гг.)» [9], которые позже легли в основу его двухтомника «История Украины. 1917–1923 гг.» [8]. Значительное внимание автор уделяет организации работы СНМ УНР, механизму принятия решений, причин неисполнение их на местах. Председатель правительства В. Голубович характеризуется следующим образом: «Вялый, флегматичный, никакой государственный муж и не оратор, – как он мог выплыть на поверхности жизни, – это загадка, которую можно объяснить разве только тем, что во время революции бывают всякие неожиданности. ... Злые языки говорили, что М. Грушевский, который всегда любил иметь покорных и послушных помощников во всем, умышленно нашел себе такого “премьера”, чтобы во всем слушался его и служил куклой, которую всегда можно дернуть за ниточку, чтобы она вертелась сюда или туда» [9, с. 216–217]. По мнению Д. Дорошенко, такой подбор руководящих кадров государственной власти привел к ее бездействию, неумению или нежеланию организовать отпор силами украинских войск во время наступления большевиков. Негативная оценка Д. Дорошенко деятельности СНМ УНР обусловлена бюрократизмом государственных властных структур, отсутствием контроля за исполнением принятых решений. По мнению Л. Божук, работа «Мои воспоминания о недавнем прошлом» Д. Дорошенко является консервативным видением Украинской революции 1917–1921 гг. [2, с. 31, 30].

Период деятельности Центральной Рады освещен и в I томе «Истории Украины. 1917–1923 гг.» Д. Дорошенко. В контексте нашего исследования является ценным изложение причин отставки В. Винниченко и его правительства в январе 1918 г., политической платформы УПСР по дальнейшему развитию украинской государственности, характеристика положения в Киеве и Украине этого времени, условий, в которых происходила эвакуация правительства В. Голубовича и его деятельность в эвакуационный период [8]. Особенности исследования Д. Дорошенко, как отмечается в исторической литературе, является использование им документов и материалов, которые были в его распоряжении, поэтому он имел возможность в своей работе обстоятельно проанализировать украинские события 1917–1918 гг. [14, с. 72].

В 30-х годах XX ст. историки государственного направления продолжали активно исследовать события Украинской революции 1917–1921 гг., но в их работах в основном анализировалась деятельность Центральной Рады и Генерального Секретариата. К таким работам отнесем книгу М. Галагана «Из моих воспоминаний» [5], в которой освещаются кадровые проблемы обеспечения правительства, прежде всего правительства В. Винниченко, деятельность его генеральных секретарей М. Шаповала, М. Порша; обстоятельства, при которых были приняты III (7 ноября 1917 г.) и IV (11 января 1918 г.) Универсалы. В разделе XI «Большевицкое нашествие. – Немцы на Украине. – Возвращение Центральной Рады», указывается на создание украинскими эсерами министерского кризиса и формирование нового эсеровского правительства. Критически отмечается, что «сделать «кризис» им было легко, потому что их в Центральной Раде была тьма» [5, с. 140], подчеркивается отсутствие в УПСР подготовленных к правительственной работе кадров, что обусловило участие в формировании правительства и социал-демократов под их личную ответственность. М. Галаганом описывается тяжелое положение украинского населения, прежде всего, крестьянства во время нахождения немецких войск в Украине, и пренебрежение к «спасителям», пришедших нас спасать своим кабинетом во главе с В. Голубовичем» [5, с. 167].

В 1960 г. вышла книга «При источниках борьбы. Воспоминания, впечатления, рефлексии» [10] бывшего министра земледелия УНР М. Ковалевского, в которой рассматриваются важные аспекты деятельности и Генерального Секретариата и СНМ УНР. V раздел его работы называется «Свет и тени Генерального Секретариата». В нем «украинская освободительная акция» делится на три этапа (первый – мобилизационный и организационный, второй – нейтрализация политических влияний, третий – образование украинской государственности революционным путем). Также автор выделяет пути формирования

вооруженных сил Украины; возможные концепции создания украинского государственного строя (первая – народоведения и демократии, вторая – авторитарно-диктаторская) с указанием того, что украинская Центральная Рада пошла первым путем. Кроме того, в разделе приведены характеристики политических деятелей того времени, позитивно-захватывающие – М. Грушевского и С. Петлюры, сдержанные – Х. Барановского, С. Стешенко, В. Садовского, достаточно критические – В. Винниченко. В разделе VI «От романтики к реализму» автор продолжает анализ деятельности Генерального Секретариата (в частности причин первого правительственного кризиса) и объясняет изменение названия правительства в III Универсале (7 ноября 1918 г.), раскрывает расширение полномочий нового состава правительства.

В разделе IX «Накануне гетманского переворота» раскрывается вмешательство немецкой власти в компетенцию украинского правительства, характеризуются их взаимоотношения. М. Ковалевский пишет: «создается впечатление, что немцы пришли в Киев с уже выработанной программой своей политической акции и с большим предубеждением к национальному центру Украины, то есть к Украинской Центральной Раде, ее правительству... и политическим партиям» [10, с. 469]. Акцентируется внимание на попытках немецких властей изменить содержание аграрных преобразований (внедрить выкуп крестьянами земли), осведомленности немецких и австро-венгерских специалистов по имеющемуся количеству в Украине скота, угля, железной руды, другого сырья; дискуссии в органах власти о необходимости компромиссной смены временного земельного закона. Материал книги М. Ковалевского изложен с позиций представителя партии украинских эсеров.

Наиболее реальную картину состояния боевых сил в Украине в период Украинской революции дают военные. В воспоминаниях Осипа Станимира, бывшего сотника УГА, встречается информация относительно того, насколько формально в отдельных случаях происходила украинизация украинских батальонов. Воинскими частями, которые массово прибывали в Киев, никто не занимался. «Потому что модерное украинское государство в армии не нуждалось». Поэтому примерно 100-тысячная армия в Киеве и окрестностях была «предана собственной судьбе, разбежалась по домам». «Если бы украинское правительство было занято тем войском, которое наплывало в Киев... армия была бы спасена и Киев мог дать надлежащий отпор наступающему большевистскому нашествию. Тем временем украинская армия уже не существовала. Надо было ее заново создавать...» [15, с. 14, 16–17].

ВЫВОДЫ

Анализ мемуарной литературы свидетельствует о наличии нескольких концепций относительно революционных событий времен Центральной Рады, интерпретацию авторами исторических фактов в соответствии с их партийной позицией. Указывая на просчеты и недостатки Центральной Рады и правительства в реализации задекларированной политики (в основном в земельном и военном вопросах), большинство из них одновременно отмечали успехи украинской власти в строительстве самостоятельного государства. В целом, мемуарная литература является важным источником информации, но характеризуется фактологическими неточностями, субъективным восприятием исторических событий их участниками.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. Білян П. Я. Історіографія української революції 1917 – початку 1918 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : 07.00.06. «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / П. Я. Білян. – Львів, 2001. – 20 с.
2. Божук Л. Бачення Д.Дорошенком причин поразки української революції 1917–1923 років / Л. Божук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2008. – № 12. – С. 28–32.
3. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції. 1917 р. – грудень 1919 р.). Ч.1 / В. Винниченко. – К. : «Видавництво політичної літератури України», 1990. – 348 с.
4. Гаврик В. Ісак Мазепа в національно-визвольній боротьбі українського народу часів Центральної ради та гетьманату / В. Гаврик // Сторінки історії. Збірник наукових праць / [відп. ред. Н.Ф. Гнатюк]. – К. : ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2008. – Вип. 27. – 226 с.
5. Галаган М. З моїх споминів. III частина / М. Галаган. – Львів : Видавничий кооператив «Червона калина», 1930. – 174 с.
6. Грушевський М. На порозі нової України / М. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1991. – 120 с.
7. Грушевський М. Новий період історії України / М. Грушевський. – К. : «Либідь», 1992. – 42 с.
8. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. Т.1. Доба Центральної Ради / Д. Дорошенко. – К. : «Темпора», 2002. – 320 с.

9. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920) / Д. Дорошенко. – К. : «Темпора», 2007. – 272 с.
10. Ковалевський М. При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії / М. Ковалевський // Накладом Марії Ковалевської. – Інсбрук, 1969. – 717 с.
11. Кондратюк К. Дослідження історії Української революції 1917 – початку 1918 рр. вченими в еміграції / К. Кондратюк, П. Білян // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2000. – Вип. 35–36. – С. 261–273.
12. Мазепа І. П. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921.1. Центральна Рада-Гетьманщина – Директорія. II. Кам'янецька доба / І. П. Мазепа. – Дніпропетровськ : «Січ», 2001. – 415 с.
13. Пиріг Р. Я. Джерела з історії Української революції 1917–1921 рік : матеріали особового походження» / Р. Я. Пиріг // Архіви України. – 2011. – Вип. 6. – С. 83–97.
14. Солдатенко В. Ф. Стан історіографічної розробки та актуальні дослідження історії Української революції / В. Ф. Солдатенко // Український історичний журнал. – 1999. – №1. – С. 68–85.
15. Станімір О. Моя участь у визвольних змаганнях. 1917–1920 / О. Станімір. – Торонто, 1966. – 192 с.
16. Христюк П. Українська революція. Розвідки і матеріали. Книга друга. Заметки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр. / П. Христюк. – Відень, 1921. – 204 с.

САДІВНИЦТВО КРИМУ: НАУКОВО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

Аджиєва Ленара Сейдаметівна

Республіканський вищий навчальний заклад «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і правознавства Євпаторійського інституту соціальних наук (Україна)

e-mail: karalera1@gmail.com

РЕЗЮМЕ

На основі матеріалів фондів Державного Архіву в Автономній Республіці Крим, Архіву Нікітського ботанічного саду – Національного наукового центру та інших джерел розглядається розвиток садівництва Криму другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в контексті діяльності науково-дослідних установ.

Ключові слова: садівництво, Крим, дослідження.

РЕЗЮМЕ

На основе материалов фондов Государственного архива в Автономной Республике Крым, Архива Никитского ботанического сада – Национального научного центра и других источников рассматривается развитие садоводства Крыма второй половины ХІХ – начала ХХ в. в контексте деятельности научно-исследовательских учреждений.

Ключевые слова: садоводство, Крым, исследования.

ABSTRACT

Based on materials from the fund of the State archives in the Autonomous Republic of Crimea, of the Archive of the Nikitsky botanical garden – National Scientific Center and other sources the development of gardening of the Crimea in the second half of the ХІХth – early ХХth century in the context of the activity of the scientific research institutions is examined.

Key words: gardening, Crimea, research.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Науково-прикладний аспект розвитку садівництва Криму, значення галузі в соціально-економічному розвитку регіону є малодослідженим в історіографії. Радянські історики [25; 30; 32] досліджували окремі питання цієї проблеми. В українській історіографії ця тема, за виключенням кількох досліджень, присвячених становленню і розвитку природознавчих досліджень на півострові, значенню Криму в політиці Російської імперії [14], майже не розглядалася. Отже, є необхідність проведення комплексного дослідження розвитку садівництва Криму другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в контексті діяльності науково-дослідних установ.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У другій половині ХІХ ст. в Криму відповідно до соціально-економічних потреб розгорталася науково-дослідна робота у таких галузях, як генетика, фізіологія, біохімія тощо. Центрами такої роботи були підпорядковані Міністерству державного майна Нікітський ботанічний сад і “Магарач”. Значного розмаху набували наукові дослідження у галузі фізіології рослин. Цього потребувала, передусім, справа підвищення продуктивності наявного генофонду дерев, кущів, рослин, а також виведення нових культур, стійких в умовах змін клімату, якості ґрунту тощо. За словами директора Нікітському ботанічному саду М. Щербакова: “...интенсивные культуры, как садоводство и виноделие не новость, но является задача большого дифференцирования этих культур, задача не количественного только распространения, но главным образом качественного совершенствования в смысле наилучшего согласования доходности с местными почвенными и климатическими условиями” [49, с. 22].

За попередні роки в Криму був нагромаджений певний досвід у цій царині. Успішно діяли фахові наукові школи вчених-фізіологів, генетиків, біохіміків, розробки яких були відомі далеко за межами регіону.

Вчені, крім теорії, глибоко науково узагальнювали практичну роботу з поліпшення продуктивності, посилення адаптивної функції сортів.

Справа “акліматизації” ставала престижною для науковців, набувала все більшого господарського значення. Про неї все частіше говорили в Європі і світі, зокрема, і в ході міжнародних наукових конференцій, симпозіумів. У Європі вже з XVI ст. започатковувалися досліді з вирощування теплолюбних дерев і кущів у специфічних кліматичних умовах континенту. З цією метою, вперше у Франції (Париж, Монпельє), потім в інших країнах Європи, створювалися “сади рідкісних рослин”. Згодом, з заснуванням у 1626 р. Королівського саду, ця робота стала ще масштабнішою і системнішою. В 1854 р. в Парижі заснувалося “Товариство акліматизації”, завданням якого було забезпечення використання в господарстві якомога більшого асортименту культур. У 1856 р. в Росії фахівці зі справи “акліматизації” були об’єднані у спеціальний комітет. Під акліматизацією розумілося пристосування рослин до інших кліматичних умов з урахуванням географічного розповсюдження кожного виду [17, с. 25]. В українських губерніях акліматизаційна, інтродукційна та селекційна робота на науковому рівні розпочиналася вченими, які надалі створювали сортозразки світового значення, започатковували свої наукові школи. Результатом плідної роботи вчених з означених галузей науки, а також генетиків, фізіологів, біохіміків стали сучасні знання з теорії та практики селекції культивованих рослин.

Селекціонери Нікітського саду розробляли спеціальні технології сортовипробування, використовували новітні методологічні підходи у науково-дослідних роботах (спостереження, зіставлення, послідовність і системність процесу) [2, арк. 3]. Головна увага приділялася впровадженню нових сортів у своїй державі. Сорти, виведені методом штучного перехресного запилення плодкових дерев, кущів, рослин, широко поширювалися не лише в Росії, а й за її межами. Бельгійські і німецькі садівники з великим інтересом закуповували саджанці: абрикос Легеля, грушу Несселя, яблуню Фішера, Ренет Гаазі [3, арк. 22].

У 1860 р. колекція саду нараховувала 4067 сортів і форм плодкових, декоративних дерев і кущів, сільськогосподарських рослин [30, с. 70]. Потреби лісового господарства вимагали селекційних розробок у напрямку розширення асортименту кісточкових та твердих порід дерев. Впродовж наступних п’яти років у Нікітському ботанічному саду під керівництвом надвірного радника, історика, ботаніка і географа графа В. Келлера розгорнулися нові напрями наукових досліджень із виноградарства і виноробства. Асортимент чубуків налічував близько 420 сортів [8, с. 35]. У цей час у Криму, крім традиційних сортів яблунь, груш, вишень, черешень, активно районувалися каштани, барбарис, горіхи, мигдаль, кизил, шовковиця, корковий дуб.

У Нікітському саду проводили широкі досліді з акліматизації і інтродукції іноземних квітів, рідкісних, декоративних дерев і кущів. Саме ними прикрашали мастки Криму, створювали неповторні ансамблі у поєднанні архітектури і рослин. Наукові досліді саду не оминули потреби косметології. Тут були районовані інсектицидні ромашки, хінне дерево, евкаліпти, низка сортів бавовнику, рамі, герань рожева, тубероза, монарда та інші запашні культури.

При установі сформувалася наукова школа фізіології рослин на чолі із М. Цабелєм (випускником Санкт-Петербурзького Головного педагогічного інституту, лауреатом Демидівської премії) – вченого з різноманітними науковими інтересами, непересічного організатора науки. Захищена ним у 1863 р. магістерська дисертація “О волокнистом строении стенок клеточек” стала знаковою подією у російській фітофізіології, ботаніці у цілому. Низка праць М. Цабеля присвячена головним розділам фізіології рослин: фотосинтезу, диханню, водному режиму, мінеральному харчуванню, транспортуванню речовин, росту і розвитку, руху, стійкості рослин тощо.

В опублікованій у 1878 р. праці “Путеводитель по Императорскому Никитскому Саду”, М. Цабель систематизував та описав дерева і кущі саду, серед яких було 145 хвойних порід. Наступного року вчений провів інвентаризацію насаджень, видавши зведення “Декоративные деревья и кустарники Никитского сада на Южном берегу Крыма с указанием способов размножения и ухода за ними” [41], в якому нараховувалося вже близько 905 видів дерев і кущів [13, с. 5]. Таким чином, у саду було зібрано 1050 видів, різновидів і садових форм дерев і кущів. Загалом, колекція у 1824–1879 рр. збільшилася у 2,3 рази [22, с. V]. Каталог М. Цабеля був дуже цінним, оскільки в ньому поряд із назвою рослин містилася інформація щодо походження окремих видів, способів їх розмноження, вибагливості по відношенню до ґрунту, вологості, замітки про витривалість до морозів; майже до кожного виду був дендрологічний опис.

М. Цабель і головний садівник Нікітського саду Е. Клаусен (1870–1891 рр.) розробляли питання акліматизації рослин. За даними М. Цабеля, викладеними у статті “К вопросу об акклиматизации в области садоводства” [42–44], під час акліматизації рослин необхідно було враховувати не лише їх властивості і кліматичні умови місцевості, але й зміни у кліматі, що виникали внаслідок осушення боліт, вирубки лісів тощо [42, с. 149]. Щодо акліматизації городніх культур, дослідник виокремив такий засіб, як “виморожування” розсади багаторічних рослин. Для цього вирощену у теплиці розсаду разом із горщиком клали у сніг на 12–

15 днів, внаслідок чого коріння частково відмерзло і цвітіння відбувалося вже першого року життя рослини [43, с. 182–183]. У галузі оранжерейної і кімнатної культури також були певні перемоги. Наприклад, пальми, які тривалий час завозили у країну у вигляді готових рослин, стали вирощувати із насіння. У Нікітському саду вже кілька років збирали стигле насіння цієї культури, що означало її повну акліматизацію [44, с. 277–278]. Вчений дійшов також висновку, схожого із думкою Е. Клаусена, що коли рослина з іншої країни пристосовується до місцевості без зусиль, це переселення, але не акліматизація [23, с. 89–90].

Певного роду сплеск інтересу до вивчення фізіологічних особливостей окремих видів флори Криму відбувся на початку ХХ ст. і був пов'язаний, передусім, з ініціативою директора саду М. Щербакова, викладеною у відкритому листі під назвою “Садовою юга Росии” [50, с. I–III]. Як директор саду і відомий фахівець з мікробіології виноробства, він закликав колег активно включатися в роботу по виведенню сортів дерев і кущів, стійких до можливих заморозків. До нього цією проблемою займався Е. Клаусен. За даними Е. Клаусена, у 1874 р. з 73 акліматизованих у Нікітському ботанічному саду ніжних рослин – 8 % не витримали зниження температури -5 – -13°C, 23 % – сильно постраждали (відмерзли до коріння), 55 % – замерзли частково і скинули листя, лише 14 % – виявилися морозостійкими [9, с. 88]. Нестійкість рослин перед коливанням температур призводило до зниження обсягів зібраного врожаю, і, таким чином, спричиняло різкі коливання попиту у пропозиції на продовольчому ринку. Крім того, за таких умов виробникам було складно конкурувати на зовнішніх ринках збуту.

Науковці долучалися до усунення наслідків вимерзання великих площ садових насаджень в умовах низьких температур зими 1910–1911 рр. При Нікітському саду було відновлено роботу лабораторії фізіології рослин. Дослідження дозволили вченим дійти висновків, що велике значення для захисту живої тканини від замерзання мало штучне внесення розчинів цукру позакореневим шляхом, для особливо ніжних рослин внесення добрив тощо [16, с. 69, 89–90].

За даними Сімферопольського відділу Імператорського Російського товариства садівників, у 1880-ті роки обсяг вивозу фруктів у порівнянні із попереднім роком зменшився з 1,072 млн. пуд. майже у 2,7 рази і складав 400,2 тис. пуд., у 1890 р. у 4,7 рази – 230,1 тис. пуд., у 1899 р. збільшився майже вдвічі – 1,845 млн. пуд. [29, с. 23]. У 1910 р. було вивезено більше 2 млн. пуд. фруктів і ягід [48, с. 45].

В “Обзоре развития плодоводства в России, по районам” за 1899 р. відзначалося: “Крымский район занимает первенствующее место в отношении промышленного плодоводства России по качеству плодов: отсюда идут на самые крупные внутренние рынки, – в Петербург, Москву, Одессу, Киев, Харьков и др., лучшие сорта яблок и груш [28, с. 23]”.

У 1908–1913 рр. В. Любименком було зроблено спробу докорінно модернізувати методологію фізіологічних досліджень, розширити і поглибити акліматизаційну і селекційну діяльність. Свої напрацювання по цих напрямках дослідник виклав у статтях “Список деревьев и кустарников, разводимых в Императорском Никитском Саду и имеющих техническое или декоративное значение” [22], “Императорский Никитский сад и акклиматизация растений” [17]. У першій роботі вчений описав властивості 951 рослини з усіх континентів, зазначивши місце походження, час введення у культуру, дані про ріст, межі витривалості в умовах холоду, засухи, строки цвітіння і родючості тощо [22, с. 124]. У другій статті В. Любименко подав опис історії акліматизаційної справи у Нікітському ботанічному саду, визначив виняткову роль М. Цабеля у цій царині тощо.

Організація цілого комплексу дослідних робіт у галузі селекції дозволила науковцям саду створити багатющу колекцію дерев, кущів і рослин. Поширення у виробничій сфері високопродуктивних сортів фруктових дерев, городніх культур, тютюну сприяло піднесенню економіки Криму.

Питання захисту насаджень від шкідників і грибкових захворювань перебували в центрі уваги науковців. В цілому у сприятливих агроекологічних умовах розвитку, провідні галузі сільського господарства несли економічні збитки через враження посівів і посадок філоксерою, скосарем, короїдом (яблуневим і зморщеним), плодожеркою, грушевим пильщиком, кров'яною тлею, луговим метеликом, стебловою совкою, зоною, гессенською мухою, гризунами, шкідниками кормових трав тощо. Цим напрямком у Нікітському ботанічному саду займалися садівники. У 1890 р. В. Скробишевський опублікував статті: “Клещики, встречаемые на Южном берегу Крыма” [38], “Морфологические и эмбриологические исследования чужедного растения *Arceuthobium Oxycedri*” [39], у яких детально описав особливості, спосіб життя шкідників, практичні рекомендації щодо їх знешкодження (видалення нижнього листа, вкритого личинками шкідника наприкінці весняного приросту, обрізання крон дерев восени або взимку), описав симбіоз *Arceuthobium Oxycedri* із різними рослинами тощо.

Великого лиха фруктовим деревам наносила волохата тля, яка була збудником появи патологій у вигляді наростів на кроні і коріннях, які блокували повноцінне живлення дерев і рослин. М. Цабель, дослідивши шкідника, у статті “Способ противодействия распространению мохнатой тли (*Schzoneura lanigera*)

путем рассылки пораженных ею растений” [47], запропонував запобігати захворюванню обробкою саджанців перед висадкою парами сірчистого вуглецю упродовж 24 годин.

Ф. Калайда називав кров'яну тлю таким самим бичем для плідництва, яким була філоксера для виноградарства, тому закликав до проведення широких заходів щодо боротьби з нею, підкреслював необхідність відкриття народних шкіл для поширення сільськогосподарських знань у цій справі [7, с. 241–242].

Щорічно значну частину врожаю псувала фруктова гниль. У Нікітському саду цього шкідника вивчав І. Сербінов. Міколог дослідив ознаки захворювання яблук і вишні. Як спосіб боротьби із захворюванням запропонував для яблунь: ретельний збір і знищення падалиці, оскільки паразит розмножувався спорами і його грибниця знаходилася в уражених яблуках. Крім того, рекомендувалося восени спалювати сухі гілки, обмазувати дерева вапняним молоком, а навесні обприскувати бордоською рідиною у суміші з паризькою зеленню. Для вишні пропонувалося впродовж усього літа і до пізньої осені вирізувати і спалювати уражені гілки. Такі заходи дозволяли зменшити захворюваність на 74 % вже наступного року, ще через два-три роки відбувалося повне оздоровлення дерев [33, с. 11–13].

Питаннями лікування рослин займався В. Любименко. У статті “К вопросу о внекорневом питании и лечении деревьев” [19] він опублікував висновки щодо дослідження позакореневого підживлення рослин. За його баченням, такий спосіб лікування підходив не для кожної рослини. У разі появи хлорозу від недостатнього вмісту заліза, поживних мінеральних солей у ґрунті дослідник пропонував застосовувати слабкі розчини залізного купоросу або суміші поживних солей до порід, схильних до осушення деревини влітку. Перед обприскуванням інсектицидами та іншими речовинами необхідно було проводити передчасне дослідження на відрізнених гілках з метою виявлення впливу цих речовин на живу тканину рослин і змін, що мали відбуватися під дією живих клітин [19, с. 91, 180–181].

Нікітський ботанічний сад виявився родоначальником декоративного садівництва. Тут проводилися масштабні дослідження у сфері розширення можливостей впровадження нових декоративних рослин. У 1912 р. для апробації досліджень був закладений “Приморський парк”.

Приватні, суспільні парки і оранжереї потребували відповідного посадкового матеріалу. У зазначений період у Нікітському саду було більше сотні сортів кущів померанцевих, серед яких мандарини, апельсини, кінкан, помпельмус тощо.

У саду вивчалися прийоми садово-паркового мистецтва. Використовувався прийом “топіарного мистецтва” (фігурної стрижки). Ці прийоми широко розповсюдилися у парках Південного берега Криму.

Фахівці Нікітського саду постійно розробляли заходи щодо розвитку плідництва. У 1874 р. М. Цабель у статті “Меры для развития плодоводства” [24] визначив широке коло заходів щодо його розвитку: створення садів, розплідників, розповсюдження знань і організація курсів для навчання головних прийомів плідництва населення, призначення садівників-мандрівників для допомоги заможним громадянам і селянам, а також взаємодія державних закладів із земськими для найбільш успішного вирішення проблем. У книзі “Материалы для статистики плодоводства в Крыму” [45] він підготував статистичні дані про роботу 55 садів Криму: кількість дерев, назви порід та інше. Це була перша спроба систематизації цих даних.

Видатний вчений-плідник і помолог, нагороджений двома призами всеросійських виставок садівництва і золотою медаллю Французького помологічного товариства, Л. Симиренко з 1888 р. постійно співпрацював з Нікітським садом. Вчений досліджував чинники, що впливали на родючість фруктових дерев. Двадцятирічне дослідження ним кримських садів завершилося виданням у 1912 р. книги “Крымское промышленное плодоводство” [34], де докладно розкриті питання підбору сортів, їх біології, вимог до рельєфу й ґрунтово-кліматичним умовам. Л. Симиренко розробляв агротехніку вирощування багатьох перспективних для умов України місцевих та іноземних сортів плодівих дерев. Дерева, за його спостереженнями, добре переносили різноманітні добрива, окрім “свіжих”. Серед найбільш корисних вчений виокремив рідкі добрива [37, с. 338]. Значення вологості ґрунту у продуктивному функціонуванні садів Л. Симиренко докладно розкрив у статті “О значении воды и влажности в плодоводстве” [35]. Вчений вважав, що фізіологічно здорове, з великою основою, дерево в змозі дати якісні плоди, а також дерева з найменшою кількістю плодів матимуть якісніші результати [36, с. 261].

Перед власниками садів доволі гостро поставала проблема зберігання врожаю. Коливання ринкової кон'юнктури інколи змушувало їх притримувати товар. М. Цабель запропонував сушити плоди, особливо у врожайні роки, коли спостерігалася тенденція до падіння цін. Такий підхід надавав власникам можливість реалізувати продукцію у неврожайні роки. У брошурі “О сушении плодов” [46] вчений рекомендував обирати для сушки стиглі, цілі, непошкоджені плоди фруктів, що у подальшому зберіганні впливало на їх якість.

Пізніше питаннями сушки плодів займався агроном Таврійської губернії М. Неручев. У брошурі “Значение технической обработки негодных для рынка фруктов, и основы правильного плодосушения” [26] вчений вказував, що сушка плодів у Криму – це засіб позбавлення від зіпсованих фруктів, а у статті

“Воздушная сушка падалицы и фруктов, негодных для сбыта” [27] надав детальний опис процесів сушки (у тому числі і на сонці), підготовки до неї фруктів.

На кінець XIX ст. завдяки поєднанню науки і виробничої практики в Криму вдалося створити високопродуктивні сорти яблунь, груш, розширити за їх рахунок площі садів. У найбільшій кількості вирощувалися яблука сортів Сари синап, Кандиль синап (складали 75 % експорту), місцеві сорти (челебі), французькі (Зимовий золотий пармен, ренети – орлеанський, англійський, шампанський, канадський, білий розмарин, червоний зимовий кальвіль); груш – Вільямс, Сен Жермен, Лісова красуня, Бере Боск, Кюре, Дюшес де Ангулем, Осіння деканка, кюре, віргулес; вишень – Анадольська, Бендерська і Володимирська; черешень – Кіс-Скацап, Рожева. Також вирощували сливи, абрикоси, персики, волоські горіхи, фундук, шовковицю, айву, мигдаль, мушмулу, інжир, гранати. Особливість зібраних плодів полягала в їх продуктивності.

У цей період почали з'являтися сади з низькорослими плодовими деревами. Найбільш їх було поблизу Карасану і в Партеніті.

О. Базаров вважав, що промислове плідництво потребувало покращення умов збуту плодів. Вчений підкреслював виняткове значення в цій справі виставок і ярмарок, на яких “садовладельцы знакомятся с лучшими сортами плодов, а также с питомниками, поставляющими хороший посадочный материал, и таким образом получают возможность улучшить свои насаждения и производить более ценный товар” [4, с. 779].

При розведенні фруктових дерев Е. Клаусен вважав за потрібне їх періодичну обрізку, перекопку землі навколо стовбура. Цьому питанню садівник присвятив кілька статей [11]. У обрізці він надавав перевагу способу Дитріха, за яким із метою укріплення дерева крону вибудовували так, аби більш сильними були нижні бокові гілки, верхні ж – слабкішими. Важливим вважався ранній період обрізки, оскільки проведення такої процедури пізніше спричиняло втрату соку, що шкодило дереву.

Вчені Нікітського саду вивчали генетичні особливості місцевих та іноземних сортів. Їм вдалося створити цінні, навіть унікальні сорти, для яких властивою була стійкість до хвороб і шкідників, ранні терміни дозрівання, висока якість плодів і врожайність.

У плідництві отримало розвиток сортовивчення. У Нікітському ботанічному саду складався асортимент фруктових дерев з метою розповсюдження у південній Росії і на Кавказі сортів більш сприятливих за якістю і кількістю плодів [12, с. 29]. Питання покращення плідництва вивчав Е. Клаусен. У 1890–1891 рр. у світ вийшла книга у трьох частинах “Краткий учебник огородничества, размножения растений и плодоводства, особенно для юга России” [15], яка містила базові знання для любителів-садівників. У статті “К любителям плодоводства” [10] він виділив наступні умови, які необхідно знати для успішного вирощування дерев, кущів, рослин: з якого боку сад має схил; чи є захист, в чому він полягає і з якого боку; властивості ґрунту і підґрунтя, ступінь вогкості; чи потрібно зрошування, внесення добрив; чи необхідно обрізання і які форми найбільш вдалі; звідки отримані сорти [10, с. 93–94].

На плантаціях саду розроблялися методи омолодження старих плодових дерев шляхом поетапного вкорочення їх пагонів, проводилася посадка в ями, попередньо насичені вологою, досліджувалися різні системи удобрення.

Поступово у Нікітському ботанічному саду склалася наукова школа вивчення процесів фотосинтезу, яку очолив В. Любименко. Дослідження впливу дії світла і темноти на розвиток плодів фруктових дерев та винограду мало велике значення для інтенсивного господарювання. Вчений вперше установив хімічний зв'язок між білками та хлорофілом, дослідив співвідношення зелених і жовтих пігментів у листі. Схема утворення хлорофілу, за В. Любименком, була така: лейкофіл, окислюючись, перетворювався на хлорофілоген із наступною зміною за наявності світла у хлорофіл. Вивчаючи процес фотосинтезу, вчений дійшов висновку, що в світлолюбних рослин фотосинтез розпочинається при значнішій напруженості світла, ніж у тінюлюбних. Він виявив, що інтенсивність фотосинтезу і накопичення сухої речовини не завжди відбувалася синхронно: у червоних струменях проходив інтенсивніше, а у синьо-фіолетових – повільніше [20, с. 545]. У статтях “К вопросу о влиянии света на развитие плодов и семян у высших растений” [18], “О влиянии затенения на развитие плодов фруктовых деревьев и винограда” [21] вчений обґрунтував висновок: активне денне освітлення не є найсприятливішим для проростання насіння і розвитку плодів. На його переконання, плоди швидше дозрівали вночі, а регулюванням освітлення можна було покращити врожай на 40–70 %. [21, с. 62]. Одночасно, як надмірне, так і недостатнє освітлення, шкодило процесу асиміляції зеленого листа. Завдяки напрацюванням у Нікітському саду, В. Любименко в 1910 р. у Петербурзькому університеті успішно захистив дисертацію “Содержание хлорофилла в хлорофилльном зерне и энергия фотосинтеза” [6, с. 290] і отримав ступінь магістра ботаніки.

У 1879 р. в Криму були відкриті перші консервні фабрики, власниками яких були підприємці брати Абрикосови і товариство “Ейнем”. Потреби в сировині почали стрімко зростати. Сушкою плодів, заготовленням консервів, переробкою, в цілому, до 100 тис. пуд. сировини щорічно, займалися також великі фірми

Константинова, Коркунова, Шишмана [40, с. 48]. Про високий рівень плодового садівництва свідчив той факт, що під час перебування царської сім'ї у Криму постачальники двору робили закупки плодів у Качі і в Бахчисараї [1, арк. 110].

Протягом 1870–1890-х років внаслідок кооперації науки і виробництва площі садів у Криму зросли з 4,67 тис. до 6 тис. дес. Протягом 1903–1917 рр. вони досягли 8,16 тис. дес. [5, с. 35]. Змінювалися середні розміри садів. На кінець XIX ст. більшість із них досягла 0,25–100 дес. [48, с. 44]. Щорічно протягом 1875–1893 рр. залізницею вивозилося у центральні райони Росії до 0,5 млн. пуд. свіжих фруктів. У 1913 р. цей показник зріс до 3 млн. пуд. [25, с. 153; 31, с. 31].

ВИСНОВКИ

У досліджуваний період така провідна галузь сільського господарства Криму, як садівництво, започаткувала свій розвиток на науковій основі. Склалися наукові школи плідників, помологів, агрономів, біохіміків, мікологів, вірусологів, паразитологів, які розвивали спеціальні технології виведення сортів, забезпечення охорони дерев і кущів від шкідників. Були досягнуті успіхи у садово-парковому господарстві. Усі дослідницькі роботи, досліді, розвідки з сортовивчення спрямовувалися у бік відбору кращих рослин. Вчені Нікітського ботанічного саду досягли успіхів у напрямку забезпечення умов для переведення садівництва на промислову основу. Завдяки напрацюванням вчених вдалося підвищити продуктивність рослин, збільшити обсяги врожаю, покращити смакові якості плодів.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Державний архів в Автономній Республіці Крим. Ф. 125. Оп. 1. Спр. 6. – 222 арк.
2. Архів Нікітського ботанічного саду – Національного Наукового Центру (далі АНБС-ННЦ). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 168. – 63 арк.
3. АНБС-ННЦ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 212. – 97 арк.
4. Базаров А. О мерах к облегчению сбыта плодов / А. Базаров // Плодоводство. – 1901. – № 10. – С. 778–793.
5. Бененсон М. Е. Экономические очерки Крыма / М. Е. Бененсон. – Симферополь, 1919. – 79 с.
6. Волков В. А. Российская профессура. XVIII – начало XX вв. Биологические и медико-биологические науки. Биографический словарь / В. А. Волков, М. В. Куликова. – СПб. : РХГИ, 2003. – 548 с.
7. Доклад Ф. Калайды о мерах к поднятию плодоводства, огородничества и других садовых культур в Ялтинском уезде / Ф. Калайда // Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. – 1903. – Т. XL. Таврическая губерния. – С. 240–242.
8. Железнов Н. Поездка в Крым / Н. Железнов // Сельское хозяйство и лесоводство. – 1871. – Часть 107. – С. 13–43.
9. Клаусен Э. Влияние мороза в феврале 1874 года на растения в Императорском Никитском саду / Э. Клаусен // Крымский вестник садоводства и виноделия. – 1875. – № 1. – С. 85–88.
10. Клаусен Э. К любителям плодоводства / Э. Клаусен // Крымский вестник садоводства и виноделия. – 1875. – № 1. – С. 93–94.
11. Клаусен Э. Когда производит подрезку виноградных кустов // Крымский вестник садоводства и виноделия / Э. Клаусен. – Симферополь. – 1875. – № 5. – С. 163–168; О подрезке растений / Э. Клаусен // Вестник садоводства, плодоводства и огородничества. – 1883. – № 9. – С. 391–396; О посадке деревьев, полученных из других садов / Э. Клаусен // Крымский вестник садоводства и виноделия. – 1875. – № 2. – С. 95–108; Образование штата фруктовых деревьев по способу Дитриха / Э. Клаусен // Крымский вестник садоводства и виноделия. – 1875. – № 2. – С. 108–110.
12. Клаусен Э. Плодовые сорта Никитского ботанического Сада / Э. Клаусен // Крымский вестник садоводства и виноделия. – 1874. – № 2. – С. 29.
13. Кочкин М. А. Никитскому саду 150 лет / М. А. Кочкин // Виноградарство и садоводство Крыма. – Симферополь, 1962. – № 9 (59). – С. 4–11.
14. Короленко Б. А. Инкорпорация Криму Російською імперією у 1783–1796 рр. : політичний та етносоціальний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Б. А. Короленко. – К., 2005. – 18 с. ; Савчук В. С. Естественнонаучные общества юга Российской империи : вторая половина XIX – начало XX в. / В. С. Савчук. – Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1994. – 232 с. ; Черненко К. О. Становлення і розвиток природознавчих досліджень в Криму (кінець XVIII – початок XX століття) : дис. ... кандидата іст. наук : спец. 07.00.07 / Карина Олексіївна Черненко. – К., 1998. – 209 с.

15. Краткий учебник огородничества, размножения растений и плодоводства, особенно для юга России. в трех частях / [сост. Э. К. Клаусен]. – СПб. : Издание А. Ф. Девриена, 1890–1891.
16. Любименко В. Зима 1910–11 года и причиненные ею повреждения садовой растительности на Южном берегу Крыма / В. Любименко // Записки Императорского Никитского ботанического Сада. – 1914. – № 6. – С. 1–90.
17. Любименко В. Императорский Никитский сад и акклиматизация растений / В. Любименко // Записки Императорского Никитского Сада. – 1913. – Вып. 5. – С. 25–45.
18. Любименко В. К вопросу о влиянии света на развитие плодов и семян у высших растений / В. Любименко // Записки Императорского Никитского ботанического Сада. – 1909. – Вып. 3. – С. 41–77.
19. Любименко В. К вопросу о внекорневом питании и лечении деревьев / В. Любименко // Записки Императорского Никитского ботанического Сада. – 1914. – Вып. 6. – С. 91–182.
20. Любименко В. Н. // Биографический словарь деятелей естествознания и техники / Ответств. ред. А. А. Зворыкин. – М. : Государственное научное издательство “Большая советская энциклопедия”, 1958. – Т. 1. А–Л. – С. 545.
21. Любименко В. О влиянии затенения на развитие плодов фруктовых деревьев и винограда / В. Любименко // Записки Императорского Никитского ботанического Сада. – 1911. – Вып. 4. – С. 46–69.
22. Любименко В. Список деревьев и кустарников, разводимых в Императорском Никитском Саду и имеющих техническое или декоративное значение / В. Любименко // Записки Императорского Никитского ботанического Сада. – 1909. – Вып. 3. – С. I–XII, 1–124.
23. Н. Ц. Акклиматизация растений / [Н. Цабель] // Крымский вестник садоводства и виноделия. – 1875. – № 1. – С. 89–90.
24. Н. Ц. Меры для развития плодоводства / [Н. Цабель] // Крымский вестник садоводства и виноделия. – 1874. – № 4. – С. 53–58.
25. Надинский П. Н. Очерки по истории Крыма. В 3 частях / П. Н. Надинский. – Симферополь : Крымиздат, 1951. – Ч. 1. – 232 с.
26. Неручев М. В. Значение технической обработки негодных для рынка фруктов, и основы правильного плодосушения / М. В. Неручев. – Симферополь : Типография Спири, 1900. – 58 с.
27. Неручев М. Воздушная сушка падалицы и фруктов негодных для сбыта / М. Неручев. – Симферополь : Типография Спири, 1900. – 32 с.
28. Обзор развития плодоводства в России, по районам // Очерк современного состояния плодоводства, огородничества и виноградарства с виноделием в России и правительственных мероприятий к их развитию. – СПб. : Типография В. Киршбаума, 1899. – С. 1–28.
29. Плодоводство в Крыму : Очерк плодоводства, составленный Симферопольским отделом Императорского Российского общества садоводства для Парижской всемирной выставки 1900 года. – Симферополь : Паровая Типолитография Вересотской. – 1900. – 36 с.
30. Потехин В. Е. Никитский ботанический сад в развитии сельского хозяйства юга России (1812 – 1861 гг.) : дисс. ... кандидата ист. наук : спец. 07.00.02 / Василий Евгеньевич Потехин. – М., 1978. – 168 с.
31. Ракицкий Н. П. Материалы по экономике Крыма. Экспортные возможности края / Н. П. Ракицкий. – М., 1926. – 47 с. – Отт. : Крым. – № 2.
32. Секиринский С. А. Сельское хозяйство и крестьянство Крыма и Северной Таврии в конце XVIII – начале XX в. (1783–1917 гг.) : автореф. на соиск. науч. степени докт. ист. наук : спец. 07.00.02 “История СССР” / С. А. Секиринский. – Львов, 1974. – 34 с.
33. Сербинов И. Л. Фруктовая гниль. С 9 рисунками. / И. Л. Сербинов // Издание В. А. Полякова. – М. : Типография А. И. Тер-Арутюнова, 1913. – С. 11–13.
34. Симиренко Л. П. Крымское промышленное плодоводство / Л. П. Симиренко. – М. : Изд. комитета при Симферопольском отделе Императорского Российского общества садоводства, 1912. – Т. 1–3. – 746 с.
35. Симиренко Л. П. О значении воды и влажности в плодоводстве / Л. П. Симиренко // Вестник садоводства, плодоводства и огородничества. – 1889. – С. 435–438.
36. Симиренко Л. П. О некоторых условиях, определяющих доходность сада / Л. П. Симиренко // Вестник садоводства, плодоводства и огородничества. – 1889. – С. 259–265.
37. Симиренко Л. П. О почве и удобрении в плодовых садах / Л. П. Симиренко // Вестник садоводства, плодоводства и огородничества. – 1889. – С. 333–338.
38. Скорбышевский В. Клещики, встречаемые на южном берегу Крыма / В. Скорбышевский // Записки Никитского ботанического сада. – 1890. – Вып. 1. – С. 142–152.

39. Скорбышевский В. Морфологические и эмбриологические исследования чужеродного растения *Arcseuthobium Oxucedri* / В. Скорбышевский // Записки Никитского ботанического сада. – 1890. – Вып. 1. – С. 85–96.
40. Техническая переработка плодов и овощей. Внутреннее передвижение их и обороты внешней торговли // Очерк современного состояния плодоводства, огородничества и виноградарства с виноделием в России и правительственных мероприятий к их развитию. – СПб. : Типография В. Киршбаума, 1899. – С. 47–53.
41. Цабель Н. Декоративные деревья и кустарники Никитского сада, на ЮБК и указанием способа размножения и ухода за ними / Н. Цабель. // Приложение к Крымскому вестнику садоводства и виноделия за 1879 г. – Симферополь : Таврическая Губернская типография, 1879. – 155 с.
42. Цабель Н. К вопросу об акклиматизации в области садоводства / Н. Цабель // Вестник садоводства, плодоводства и огородничества. – 1882. – № 3. – С. 147–153.
43. Цабель Н. К вопросу об акклиматизации в области садоводства / Н. Цабель // Вестник садоводства, плодоводства и огородничества. – 1882. – № 4. – С. 182–185.
44. Цабель Н. К вопросу об акклиматизации в области садоводства / Н. Цабель // Вестник садоводства, плодоводства и огородничества. – 1882. – № 5. – С. 273–281.
45. Цабель Н. Материалы для статистики плодоводства в Крыму / Н. Цабель. – Симферополь : Таврическая Губернская типография, 1875. – 58 с.
46. Цабель Н. О сушении плодов / Н. Цабель. – Симферополь : Типография Таврического Губернского правления, 1867. – 20 с.
47. Цабель Н. Способ противодействия распространению мохнатой тли (*Schzoneura lanigera*) путем рассылки пораженных ею растений / Н. Цабель // Крымский вестник садоводства и виноделия. – 1879. – № 1. – С. 1–3.
48. Шамко Е. Из истории виноградарства и садоводства / Е. Шамко // Виноградарство и садоводство Крыма. – 1963. – № 1 (63). – С. 41–45.
49. Щербаков М. Императорский Никитский сад. Исторический очерк / М. Щербаков // Записки Императорского Никитского Сада. – 1913. – Вып. 5. – С. 1–24.
50. Щербаков М. Садоводам юга России / М. Щербаков // Записки Императорского Никитского ботанического Сада. – 1914. – Вып. 6. – С. I–III.

НАЦИСТСЬКІ КОЛОНІЗАЦІЙНІ ПРОЕКТИ В ГЕНЕРАЛЬНОМУ ОКРУЗІ ЖИТОМИР

Стельникович Сергій Володимирович

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, докторант кафедри історії та етнополітики Інституту української філології та літературної творчості ім. А. Малишка (Україна)

e-mail: stel-s@ukr.net

РЕЗЮМЕ

На основі широкої архівної джерельної бази аналізуються нацистські колонізаційні проекти (Гегевальд та Фьорстерштадт) на території генерального округу Житомир. Визначено, що в період Другої світової війни регіон був центральним у нацистських планах колонізації окупованих територій Сходу.

Ключові слова: генеральний округ Житомир, фольксдойче, колонізація, Гегевальд, Фьорстерштадт.

РЕЗЮМЕ

На основании широкой архивной источниковедческой базы анализируются нацистские колонизационные проекты (Гегевальд и Фьорстерштадт) на территории генерального округа Житомир. Определено, что в период Второй мировой войны регион был центральным в нацистских планах колонизации оккупированных территорий Востока.

Ключевые слова: генеральный округ Житомир, фольксдойче, колонизация, Гегевальд, Ферстерштадт.

ABSTRACT

On the grounds of the rich archive database Nazi colonialist projects (Hegewald and Forsterstadt) on the territory of Zhytomyr general district are analyzed. Determined that during the Second World War the region was central to Nazi plans for the colonization of the occupied territories of the East.

Keywords: Zhytomyr general district, Volksdeutsche, colonization, Hegewald, Forsterstadt.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Особливе місце у національній політиці Німеччини періоду Другої світової війни відводилося так званім «фольксдойче» – місцевому населенню окупованих нацистами територій, яке за етнічним походженням було німцями. На початку практичного освоєння «східного простору» та впровадження генерального плану «Ост» фольксдойче стали базою для реалізації колонізаційних експериментів нацистів. У силу ряду особливостей основним регіоном їх втілення виступив генеральний округ Житомир, який мав стати плацдармом для подальшого поширення німецької колонізації на окупованих територіях СРСР.

У радянській історіографії питанню нацистської колонізації, як і особливостей життя фольксдойче на окупованих німцями територіях СРСР, практично не надавалося уваги. Через особливий статус етнічних німців у поодиноких роботах вони однозначно трактувалися як колаборанти і опора нацистської політики. Такий висновок, зокрема, був сформульований в одному із перших повоєнних збірників документів «Житомирщина в період тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками 1941–1944 рр.» [1, с. 8]. У новітній українській історіографії у рамках комплексного вивчення участі України в Другій світовій війні певна увага звертається і на фольксдойче та нацистські колонізаційні проекти [2; 3; 4; 5; 6]. Проте, здебільшого, історія нацистської колонізації на території житомирського генерального округу подається узагальнююче або ж контекстуально. Значною мірою подібний підхід присутній і в роботах деяких західних дослідників [7; 8; 9; 10].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Головними ідеологами нацистської колонізації окупованих територій Сходу стали А. Гітлер та райхсфюрер СС і керівник поліції Райху Г. Гімmlер, який водночас очолював Управління з питань зв'язків з етнічними німцями й кілька інших організацій подібного спрямування. У науковій літературі та документальній

джерельній базі містяться їх численні висловлювання стосовно майбутніх колонізаційних перспектив, які мали відкриватися для німців у ході завоювань території СРСР та, зокрема, України [11, с. 178]. Узагальнюючими видаються слова Г. Гімлера, який сказав: «Нашим завданням є не германізувати Схід в старому сенсі цього слова, тобто прививати населенню німецьку мову і німецький закон, а добитися, щоб на Сході жили лише люди дійсно німецької крові» [12, арк. 65].

Уже в перші місяці окупації на території Житомирсько-Вінницького регіону, який став основою генерального округу Житомир, розгорнули діяльність спеціальні німецькі організації з обліку та обслуговування фольксдойче [13, арк. 111]. Від середини серпня 1941 р. при начальнику фронтового оперативного відділу групи армій «Південь» демографічні дослідження з ініціативи райхсміністра окупованих східних територій А. Розенберга розпочав референт по справах фольксдойче, відомий фахівець з історії німецьких поселень на сході Європи, доктор Карл Штумпп. Учений очолив спеціальну дослідну зондеркоманду, названу його іменем, до складу якої ввійшло 90 осіб, і яка ставила за мету вивчення поселень фольксдойче на окупованих східних територіях [14, арк. 48], першочергово на Житомирщині.

Згодом до Житомира прибули польове відділення Управління з питань зв'язків з етнічними німцями (Volksdeutsche Mittelstelle, VoMi) на чолі з оберфюрером СС Горстом Гоффмайером, яке було підпорядковане райхсфюреру Г. Гімлеру і займалося реєстрацією фольксдойче; партійні представники Націонал-соціалістичної служби з питань благодійного (соціального) забезпечення населення (Nationalsozialistische Volkswohlfahrt, NSV) та інші [7, с. 197–199; 15, арк. 10–15, 19]. Відсутність чіткої координації між ними та підпорядкованість різним інстанціям у подальшому призвели до певних організаційних неузгодженостей в питаннях розміщення та постачання німецьких переселенців. Про те, що різні установи, які ведуть роботу з фольксдойче, жодним чином не стикаються і частково діють всупереч одне одному, зауважував у доповіді 17 червня 1943 р. у Вінниці керівник головного відділу продовольства генерального округу Житомир Кьоніг [16, арк. 283].

Забезпечення інтересів, зокрема, економічних та соціальних, серед фольксдойче стало окремим напрямком у діяльності адміністрації вермахту. Одне із перших розпоряджень такого змісту з'явилося 16 серпня 1941 р. при відділі військової адміністрації командуючого військами оперативного тилового району групи армій «Південь» [17, арк. 20]. Армійське керівництво також узяло німецькі поселення під особливий захист [13, арк. 70–71].

Подібна політика була закріплена у діях цивільної адміністрації та набула особливого розмаху після прибуття у липні 1942 р. до генерального округу райхсфюрера СС Г. Гімлера, який дислокувався у спеціально збудованій для нього польовій ставці Геґевальд у селищі Гуйва поблизу Житомира. Г. Гімлер виступив ініціатором та основним ідеологом втілення проектів нацистської колонізаційної політики. 25 липня та 9 серпня 1942 р. під час зустрічей із Гітлером у вінницькій ставці Вервольф, він, обговоривши питання становища та перспектив фольксдойче, отримав схвальне рішення щодо втілення власного колонізаційного проекту [7, с. 204], який отримав назву «Hegewald» («Геґевальд» або ж «Геґевальд»). Його назва походить від назви однойменної польової ставки райхсфюрера під Житомиром. План Геґевальду Г. Гімлер озвучив у своїй польовій ставці 16 вересня 1942 р. перед керівництвом СС та поліції. Проект колонізації, зі слів райхсфюрера, передбачав переселення у район між Житомиром та Бердичевом 10 тис. німців Волині [7, с. 192; 8, р. 227].

Важливою причиною появи рішення керівництва нацистської верхівки щодо перетворення житомирського генерального округу на основний осередок німецьких поселень та створення колонії між Житомиром та Бердичевом, як і деяких інших, була наявність на цій території військово-польових ставок А. Гітлера Вервольф (Wehrwolf) між селами Стрижавка та Коло-Михайлівка поблизу Вінниці; Г. Гімлера Геґевальд у селищі Гуйва поблизу Житомира та Г. Геринга Штайнбрух (Steinbruch) біля с. Черепашинці в 30 км на північ від Вінниці. Адже це давало можливість вищому німецькому керівництву, у першу чергу Г. Гімлеру, безпосередньо контролювати та деталізувати колонізаційні плани. Окрім того, значні німецькі сили безпеки, зосереджені у регіоні у зв'язку з наявністю тут резиденцій нацистської еліти, могли б захистити фольксдойче на випадок небезпеки зі сторони радянського партизанського руху. З іншого боку, через створення німецького моноетнічного середовища посилювалася безпека самих польових ставок.

Вибір для розміщення колоній німців генерального округу Житомир, у першу чергу Житомирщини, також зумовлювався традиціями німецької колонізації регіону та наявністю тут значної кількості етнічних німців. Німецький перепис населення від 1 жовтня 1941 р. засвідчив, що лише на території Житомирської області нараховувалося 36430 німців (2,7 % від загальної чисельності населення), які були третьою етнічною групою краю після українців та поляків [18, арк. 14]. До 10 грудня 1941 р. на території генерального округу Житомир VoMi зареєструвала 40650 фольксдойче, із яких 38 осіб було виявлено у таборах для радянських військовополонених Житомира та Бердичева [15, арк. 10]. Реєстрація фольксдойче тривала і в подальшому. До їх складу у рамках деяких із чотирьох категорій «Списку німецького народу» вносили осіб ненімецького

походження, які були у шлюбі з етнічними німцями, та їх спільних дітей [19, арк. 30 зв.]. Окупаційна влада на місцях реєструвала також представників інших нордичних народів. Наприклад, 9 листопада 1942 р. гебітскомісар Житомира видав розпорядження підпорядкованим районним управлінням про облік австрійців [15, арк. 54].

Теоретичну основу реалізації колонізаційних проектів значною мірою визначали демографічні дослідження К. Штумппа. Серед задокументовано обстежених зондеркомандою К. Штумппа принаймні 259 поселень фольксдойче в Україні, найбільша їх кількість відноситься до генерального округу Житомир (райони Житомира, Чуднова, Ємільчино, Радомишля, Коростишева, Олевська, Овруча, Звягеля, Коростеня) [10, р. 64]. Вкрай негативне враження на Штумппа здійснили бердичівські фольксдойче, які, за його словами, переважно розмовляли лише українською і в основному жили в умовах крайньої бідності, у багатьох випадках повністю українізувалися або ж русифікувалися, тому: «Їх в обов'язковому порядку необхідно помістити в німецьке середовище, або ж вони втраять себе як німці» [14, арк. 53].

Для райхсфюрера Г. Гімлера питання організації німецьких поселень було питанням політичної ваги і престижу. Він не звертав уваги на заяви про те, що німецькі поселення за відсутності значної частини чоловіків внаслідок довоєнних радянських репресій та слабку професійну придатність решти фольксдойче є найбільш занедбанними [20, арк. 1]. Так, згідно даних доктора К. Штумппа, із 26 родин фольксдойче Бердичева, обстежених ним наприкінці літа 1941 р., голови сімей були лише у семи. Більшість же чоловіків були репресовані радянською владою протягом 1936–1937 рр., а частина не пережила голод 1932–1933 рр. [14, арк. 52].

В. Лауер зауважує, що реалізація проекту Гегевальд призвела до численних суперечностей між нацистською елітою та керівництвом на місцях [7, с. 195]. Частина представників цивільної німецької адміністрації у Житомирі, у тому числі й генеральний комісар Курт Клемм, не підтримували поспішних планів Г. Гімлера щодо реалізації проекту переселення. Головні труднощі його втілення були пов'язані з некомпактним розміщенням фольксдойче на території генерального округу Житомир. Усі ці проблеми К. Клемм обговорював з підлеглим райхсфюреру СС керівником Управління з питань зв'язків з етнічними німцями оберфюрером СС Г. Гоффмайером ще у травні 1942 р. [21, арк. 5].

Час початку створення поселення Гегевальд – осінь 1942 р. – зумовлений кількома причинами. Як зауважує дослідниця В. Лауер, лише у вересні 1942 р. Г. Гімлер отримав у своє розпорядження як необхідний інвентар, так і людські ресурси, зокрема, сили СС, поліції, представників зондеркоманди «Росія». Частина цих осіб уже мала досвід переселення євреїв, поляків та фольксдойче в Польщі. Іншим важливим фактором часу реалізації проекту було посилення нападів радянських партизанів проти етнічних німців регіону. Тому Г. Гімлер дійшов консенсусу з місцевими німецькими керівниками, що часом для реалізації проекту переселення має стати пізня осінь, тобто час після збору врожаю. З іншого боку, на території майбутньої колонії німці уже станом на серпень 1942 р. знищили євреїв та незначне населення ромів [7, с. 194–195].

Перша акція переселення до Гегевальду розпочалася 10 жовтня і тривала до 5 листопада 1942 р. паралельно з процесом відселення місцевого ненімецького населення. Внаслідок цього до Гегевальду із північних районів генерального округу Житомир було переміщено 6362 фольксдойче, серед яких 2371 жінка, 1579 чоловіків, 2412 дітей [7, с. 207; 15, арк. 59].

Практичні заходи з переселення фольксдойче до Гегевальду, ініційовані Г. Гімлером, випереджали розпорядження й накази місцевих цивільних керівників райхскомісаріату України та генерального округу Житомир. Лише 15 жовтня 1942 р. Е. Кох підписав розпорядження про привілейоване становище етнічного німецького населення на території райхскомісаріату Україна. На його підставі 16 листопада 1942 р. генеральний комісар Ернст Ляйзер видав наказ про виділення зі складу південної частини гебітскомісаріату Житомир та з північної частини гебітскомісаріату Бердичів округу Гегевальд. Керівництво новим округом покладалося на гебітсгауптмана (gebietshauptmann) та бургомістрів із числа фольксдойче [22, арк. 31]. Гебітсгауптманом Гегевальду Г. Гімлером був призначений штандартенфюрер СС Отто Юнгкунц [22, арк. 54]. Офіційно окремою територіально-адміністративною одиницею у складі генерального округу Житомир Гегевальд було оголошено лише 12 грудня 1942 р. [7, с. 209]. 16 грудня 1942 р. райхскомісар Е. Кох, зважаючи на пропозицію райхсфюрера СС, офіційно погодився надати звання «гебітсгауптман» Юнгкунцу у Гегевальді та Росснеру у Хальбштадті (німецька колонія на території генерального округу Дніпропетровськ) [23, арк. 24].

Спочатку до складу Гегевальду ввійшло 28 населених пунктів, колишніх українських сіл, які були перейменовані на німецький манер. Проте, очевидно, через посилення нападів радянських партизанів на місцевих німців, які опинилися поза колонією, до складу Гегевальду станом на 1 травня 1943 р. було включено ще три поселення, до яких тривали переміщення фольксдойче навесні – початку літа 1943 р. Таким чином, загальна кількість поселень Гегевальду зросла до 31 населеного пункту. Про це засвідчує варіант карти-схеми

округу від 1 травня 1943 р., підготовленої штандартенфюрером СС О. Юнкунцом, яка розміщується у картографічному фонді Державного архіву Житомирської області [24, арк. 1]. Центральними поселеннями (опорними пунктами) Гегевальду були села Am Hügel (Лука), Maienfeld (Сінгури), Neuprosen (Кодня) та Троя (Троянів) [25, арк. 7].

Станом на 1 січня 1943 р., відповідно до статистичних даних відділу внутрішнього управління райхскомісаріату Україна, площа Гегевальду як окремої адміністративної одиниці у складі генерального округу Житомир становила 481 км² [26, арк. 2]. Згодом територіальні межі округу розширилися до понад 500 км² [7, с. 209]. Кількість населення Гегевальду після першої акції переселення 10 жовтня – 5 листопада 1942 р., як зауважувалося, становила 6362 особи [7, с. 207; 15, арк. 59], до початку 1943 р. вона зросла до 8 тис. фольксдойче [26, арк. 2]; останнє масове переселення до Гегевальду відбулося не пізніше квітня 1943 р., коли з району Макарова у генерального округу Київ сюди було переміщено 1178 фольксдойче. Після цього генеральний комісар Е. Ляйзер звітував, що Гегевальд повністю заселений [27, арк. 5]. В. Лауер твердить, що в цей час кількість його населення зросла до 10178 осіб [7, с. 209]. Проте, дуже імовірно, що через посилення загрози від партизанського руху невеликі періодичні переселення фольксдойче до Гегевальду тривали і влітку 1943 р. До Гегевальду та інших місць компактного розміщення етнічних німців фольксдойче прибували не лише з території українських земель, а й з Білорусії та Кавказу [28, арк. 73]. У загальній чисельності колоністів не враховується частина місцевого українського населення, яке через певні обставини, зокрема, бідність господарств, залишилися проживати у Гегевальді поряд з новими сусідами.

За площею та кількістю жителів-фольксдойче поселення Гегевальду були 7 груп: найменші з них були площею від 300 до 600 га із населенням 15–30 осіб, а найбільші 2800–3500 га із населенням 140–175 осіб [24, арк. 1]. Отож, на одного колоніста у середньому припадало 20 га земельного наділу, не рахуючи луків та інших угідь [28, арк. 71]. На території Гегевальду розміщувалося 7 економічних баз відділу СС з питань сільського господарства, 63 комунальні підприємства, товарна база СС [7, с. 209].

Разом з Гегевальдом восени 1942 р. на території генерального округу Житомир по лінії Черняхів – Коростень розпочалося формування другого німецького гебіту, який у подальшому отримав назву «Фюрстерштадт», або «Черняхів» (нім. «Försterstadt», «Поселення лісника»). Уже восени 1942 р. із цього регіону розпочалося виселення місцевого українського населення із подальшим переселенням сюди фольксдойче [15, арк. 59].

Очевидно, що головною причиною створення німецької колонії Фюрстерштадт стало посилення нападів радянських партизанів на сім'ї фольксдойче регіону та труднощі з їх розміщенням на території Гегевальду. У своєму розпорядженні, адресованому гебітскомісарам та командирі штандарта Геншеля у Гегевальді від 25 лютого 1943 р. про особливе матеріальне і духовне обслуговування фольксдойче, Е. Ляйзер вказував на необхідність переселення фольксдойче, яким загрожує небезпека від місцевого населення. Разом з тим, генеральний комісар не передбачав великих переселень до кінця 1943 р., не виключаючи незначних переміщень [29, арк. 50].

Однак, уже у березні – квітні 1943 р. відбулося одне із найбільш масових переселень до сіл по лінії Коростень – Черняхів у межі Пулинського (Червоноармійського), Черняхівського та Горошківського (Володарськ-Волинського) районів. Під час акції переселення сюди із району Бараші було переміщено 4500 фольксдойче. Ці переселення, за словами генерального комісара Е. Ляйзера, відбулися через тиск радянських партизанів («банд», як відзначено у німецьких джерелах) [27, арк. 5]. Через радянську загрозу для фольксдойче 23 вересня 1943 р. Е. Ляйзер підписав розпорядження про офіційне створення на території генерального округу Житомир другої німецької колонії-гебіту – Черняхів. До його складу ввійшло 30 сіл Черняхівського, Горошківського, Пулинського, Звягельського (Новоград-Волинського), Довбишанського, Коростенського, Потіївського районів. Центром колонії стало м. Черняхів, а її гебітсгауптманом було призначено оберфюрера СС Чимпке. Повноваження керівника Фюрстерштадту додатково поширювалися на 6 інших населених пункти [22, арк. 113–113зв.].

Виявлена джерельна база не дозволяє окреслити принципи організації суспільного та господарсько-економічного життя колонії Черняхів. Відомо лише, що його організація відбувалася аналогічно до округу Гегевальд [28, арк. 70]. На відміну від останнього, Фюрстерштадт офіційно так і не став окремих гебітом у складі житомирського генерального округу.

У рамках колонізації генерального округу Житомир у планах нацистів було також формування колонії фольксдойче в районі Калинівки поблизу польової ставки А. Гітлера Вервольф на Вінниччині. Із цією метою передбачалося відселити 58 тис. місцевих жителів, а на їх місце переселити від 12 до 14 тис. фольксдойче. У доповіді командирі служби імперської безпеки оберфюреру СС Раттенгуберу від 20 лютого 1943 р. керівник переселенського штабу Головного управління СС з питань раси Тео Геншель звітував, що заплановане переселення в колонію фольксдойче в районі Калинівки, відповідно до наказу райхсфюрера СС, має бути

завершене навесні 1943 р. [30, с. 109]. Проте, зважаючи на складну військову ситуацію на східному фронті, ця ідея реалізованою не була.

У вказаній доповіді Т. Геншеля заплановане поселення фольксдойче біля Калинівки фігурує під назвою «Вервольф» [30, с. 109], що більше стосується назви польової ставки Гітлера. У літературно-джерельній базі воно також виступає під, власне, місцевою назвою «Калинівка» [25, арк. 2] та у німецькомовному варіанті – «Келенфельд» [4, с. 88; 5, с. 50].

Загалом, протяжність колонії Гегевальд з півдня на північ від Бердичева до Житомира становила близько 45 км, а колонії Черняхів – понад 90 км. Із півдня на північ, від Бердичева через Житомир до Коростеня, їх протяжність складала 135 км, а зі сходу на захід – близько 50 км. За підрахунками О. Стрельцова, це територія (повністю або частково) 11 районів Житомирської області площею 6750 км², на якій проживало понад 300 тис. осіб [28, арк. 70–71]. Таким чином, у контексті реалізації нацистського плану «Ост» генеральний округ Житомир перетворювався на плацдарм для німецької колонізації Сходу.

Разом з організацією моноетнічного німецького середовища на зразок колонії Гегевальд та Фьорстерштадт, окупаційна влада проводила політику, спрямовану на концентрацію фольксдойче в інших населених пунктах їх компактного та дисперсного розміщення (Горошки, Звягель, Пулини тощо). Тут фольксдойче перебували на місцях попереднього проживання або ж концентрувалися в окремих районах-кварталах, які, за різними показниками, зокрема, родючістю ґрунтів, були кращими [31, арк. 9 зв.]. Це також дозволяло більш ефективно забезпечувати життєдіяльність етнічних німців. Наприклад, у звіті генерального комісара К. Клемма за травень 1942 р. наявна інформація про німецький житловий квартал у Житомирі, для забезпечення питною водою якого будувався артезіанський колодезь [32, арк. 19]. У деяких випадках у місцях проживання фольксдойче створювалося одне або кілька центральних поселень, куди їм пропонувалося переселитися. Так, у районі Базару на півночі генерального округу базою для німецького поселення стало с. Королівка, яке розміщувалося на відстані 8 км від районного центру [33, арк. 39].

У зв'язку із відступом вермахту на східному фронті, незважаючи на продовження нападів радянського партизанського руху на дисперсно включених в іноетнічний масив фольксдойче регіону, їх переселення до Гегевальду і Фьорстерштадту припинилися. Згодом перед нацистським керівництвом постало питання евакуації місцевих німців як з колоній, так і з решти території генерального округу Житомир. Їм наказувалося відступати разом з частинами вермахту [16, арк. 273; 34, арк. 20]. Планомірні евакуаційні акції з Гегевальду, Фьорстерштадту та деяких інших місць компактного розміщення німців розпочалися ще раніше [35, арк. 12]. Взагалі ж, формально колонії фольксдойче Гегевальд та Фьорстерштадт функціонували до листопада 1943 р., коли на ці території у ході наступу вступили війська Червоної армії.

Значна частина етнічних німців не евакуювалася, а залишилася на місцях свого попереднього проживання. Деякі ж представники фольксдойче за завданням німецької розвідки залишалися на зайнятій Червоною армією території для проведення розвідувальної діяльності [19, арк. 16]. Із відновленням радянської влади практично усі місцеві німці за їх співпрацю та лояльність по відношенню до нацистського окупаційного режиму були репресовані. Відповідні заходи напряду стосувалися і репатріантів із категорії фольксдойче. Внаслідок таких етнодемографічних змін у післявоєнний період на території Житомирсько-Вінницького регіону практично зникла німецька національна меншина, одна із найбільших у довоєнні роки.

ВИСНОВКИ

Отже, головним регіоном для втілення нацистських колонізаційних проектів на Сході у період Другої світової війни став генеральний округ Житомир. Значною мірою це зумовлювалося присутністю вищого керівництва Райху, постійним тиском на етнічних німців радянського партизанського руху та довоєнними традиціями німецької колонізації. Для обліку та обслуговування фольксдойче із самого початку війни розгорнули діяльність ряд спеціалізованих організацій. Найважливішим з політичної та ідеологічної точок зору німецьким колонізаційним проектом на окупованих територіях СРСР став проект Гегевальд, ініціатором якого виступив райхсфюрер СС Г. Гімлер. За задумом нацистів, колонія Гегевальд, як і Фьорстерштадт, мала стати плацдармом для поширення майбутнього німецького переселення на Схід. Разом з тим, масштабні німецькі колонізаційні проекти засвідчили значне протистояння на рівні центрального та місцевого керівництва. Крах нацизму передбачав і крах нацистських колонізаційних експериментів, серед яких виділяються колонії Гегевальд та Фьорстерштадт.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Житомирщина в період тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками 1941–1944 рр. : [зб. документів] / [відп. ред. П. М. Степанов]. – Житомир : Радянська Житомирщина, 1948. – 220 с.
2. Коваль М. В. Фольксдойче в Україні (1941–1944 рр.) / М. В. Коваль, П. В. Медведюк // Український історичний журнал. – 1992. – № 5. – С. 15–28.
3. Васильчук В. М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII – початок XXI ст.) / В. М. Васильчук. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2004. – 341 с.
4. Іванов О. Ф. Політика нацистського режиму стосовно етнічних німців України / О. Ф. Іванов, І. О. Іваньков // Український історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 83–95.
5. Гінда В. Житомирський «Гегевальд», або Спроба колонізації українських земель нацистською Німеччиною / В. Гінда // Зовнішні справи. – 2009. – червень – липень. – С. 50–53.
6. Гінда В. В. Освітня політика нацистів стосовно «фольксдойче» в рейхскомісаріаті «України» / В. В. Гінда // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету Михайла Коцюбинського. Серія : Історія : зб. наук. праць. – Вінниця, 2009. – Вип. 15. – С. 126–133.
7. Лауер В. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні / В. Лауер ; [пер. з англ. : С. Коломійця, Є. Ровного]. – К. : Зовнішторгвидав України ; Український центр вивчення історії Голокосту, 2010. – 368 с.
8. Lower W. A New Ordering of Space and Race : Nazi Colonial Dreams in Zhytomyr, Ukraine, 1941–1944 / Wendy Lower // German Studies Review. – 2002. – Vol. 25, № 2. – P. 227–254.
9. Heinemann I. «Rasse, Siedlung, deutsches Blut». Das Rasse- & Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas / Isabel Heinemann. – Göttingen : Wallstein Verlag, 2003. – 700 s.
10. Schmaltz E. J. The Nazi Ethnographic Research of Georg Leibbrandt and Karl Stumpp in Ukraine, and Its North American Legacy / Eric J. Schmaltz, Samuel D. Sinner // German Scholars and Ethnic Cleansing (1920–1945) / [edited by Ingo Haar, Michael Fahlbusch]. – 2005. – Berghahn Books. – P. 51–85.
11. Україна в Другій світовій війні у документах : збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 1 / [упоряд. В. Косик]. – Львів, 1997. – 384 с.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 4620. Оп. 3. Спр. 236. – 217 арк.
13. ЦДАВО України. Ф. КМФ-8. Оп. 2. Спр. 151. – 123 арк.
14. ЦДАВО України. Ф. КМФ-8. Оп. 2. Спр. 155. – 98 арк.
15. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.). Ф. Р-1151. Оп. 1. Спр. 120. – 144 арк.
16. ЦДАВО України. Ф. КМФ-8. Оп. 1. Спр. 6. – 450 арк.
17. ЦДАВО України. Ф. КМФ-8. Оп. 2. Спр. 456.
18. Держархів Житомирської обл. Ф. Р-1153. Оп. 1. Спр. 3. – 15 арк.
19. Держархів Житомирської обл. Ф. Р-5013. Оп. 2. Спр. 23066. – 70 арк.
20. ЦДАВО України. Ф. КМФ-8. Оп. 1. Спр. 182. – 161 арк.
21. ЦДАВО України. Ф. КМФ-8. Оп. 1. Спр. 64. – 11 арк.
22. Держархів Житомирської обл. Ф. Р-1151. Оп. 1. Спр. 42. – 113 арк.
23. Держархів Житомирської обл. Ф. Р-1151. Оп. 1. Спр. 17. – 24 арк.
24. Держархів Житомирської обл. Ф. Ф-752. Оп. 1. Спр. 78. – 1 арк.
25. ЦДАВО України. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 43. – 23 арк.
26. ЦДАВО України. Ф. 3206. Оп. 1. Спр. 76. – 21 арк.
27. Держархів Житомирської обл. Ф. Р-1151. Оп. 1. Спр. 45. – 18 арк.
28. ЦДАВО України. Ф. 4620. Оп. 3. Спр. 264. – 135 арк.
29. Держархів Житомирської обл. Ф. Р-1151. Оп. 1. Спр. 26. – 120 арк.
30. Жизнь в оккупации. Винницкая область. 1941–1944 гг. / [сост. : В. Ю. Васильев, Р. Ю. Подкур, С. Д. Гальчак и др.]. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. – 856 с. – (Документы советской истории).
31. ЦДАВО України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 3а. – 78 арк.
32. ЦДАВО України. Ф. КМФ-8. Оп. 1. Спр. 221. – 20 арк.
33. Держархів Житомирської обл. Ф. Р-5013. Оп. 2. Спр. 12849. – 91 арк.
34. Держархів Житомирської обл. Ф. Р-5013. Оп. 2. Спр. 23008. – 47 арк.
35. Державний архів Рівненської області. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 15. – 252 арк.

ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СПРОБА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ

Чорний Олег Віталійович

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, аспірант, лаборант кафедри соціальної філософії та філософії освіти НПУ ім. М. П. Драгоманова (Україна).

e-mail: o4erniy@mail.ru

РЕЗЮМЕ

Зроблено спробу дослідити загальні підходи до визначення економічного виміру вищої освіти України та створити цілісне розуміння відносно зв'язків, що існують між елементами економічного виміру як системи. Розкрито змістовне навантаження, що характеризує повноту осягнення даної проблематики.

Ключові слова: економіка вищої освіти, людський капітал, маркетинг.

РЕЗЮМЕ

Осуществлена попытка исследовать общие подходы к определению экономического измерения высшего образования Украины и создать целостное понимание относительно связей, существующих между элементами экономического измерения как системы. Раскрыта смысловая нагрузка, которая характеризует полноту постижения данной проблематики.

Ключевые слова: экономика высшего образования, человеческий капитал, маркетинг.

ABSTRACT

An attempt to explore common approaches to the definition of the economic dimension of higher education in Ukraine and a holistic understanding regarding the links that exist between the elements of the economic dimension as the system was made. Also substantial part describing the fullness of comprehension of the problem was shown.

Keywords: economics of higher education, human capital, marketing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Вища освіта є суспільним інститутом, що в умовах сьогодення забезпечує функціонування більшості сфер суспільного життя. Усе – від народного господарства до виробництва духовного – так чи інакше пов'язане із вищою освітою. Важливим є економічний вимір, в якому вона функціонує. Він об'єднує різноманітні аспекти, що стосуються економічної діяльності вищих навчальних закладів. Такі аспекти, зокрема, розглядаються економікою вищої освіти, маркетингом, менеджментом тощо. До кола питань, пов'язаних із економічним виміром, відносяться питання форм власності вищої освіти, приватної чи державної, людського капіталу, ринкового механізму функціонування вищої освіти.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Однією з проблем вищої освіти України є те, що ринкові механізми, до котрих вона залучається, багато в чому недосконалі. М. Дробноход звертає увагу на те, що новостворені за роки нашої незалежності ВНЗ здебільшого є такими, що їх хтось пролобіював і зараз любить. Це стосується і набуття ними нового статусу, тобто перейменування технікумів в інститути, інститутів і академій – в університети. Далі він запитує: «А чи зросли при цьому якість і авторитет нашої вищої освіти? На жаль, цього не сталося. Окремої уваги й оцінки заслуговують ВНЗ недержавної форми власності, яких за роки незалежності і демократії з'явилося в Україні, як грибів після дощу» [4, с. 11].

Слідом за ним й В. Шибakov править про те, що головним орієнтиром для вищих навчальних закладів стали не потреби економіки країни, а попит підростаючого покоління на освітні послуги. Сформувався ринок освітніх послуг, що відобразив багато в чому ілюзорні уявлення молодих людей та їх сімей про життєві перспективи громадян з дипломом [14, с. 17].

Проте науковці займаються не лише критикою наявного стану справ. Шлях до нового впорядкування системи вищої освіти, в межах ринкової парадигми та теорії конкурентоспроможності, Ю. Рубін вбачає в наступному:

- визнання об'єктивної обумовленості відносин між учасниками ринку;
- врахування інтересів учасників суміжних ринків товарів та послуг в забезпеченні конкурентних переваг;
- врахування тенденцій еволюції ринку праці під впливом прагнення до забезпечення конкурентоспроможності робочої сили;
- формування мотивації учбових закладів до підвищення конкурентоздатності;
- знаходження згоди законних інтересів сторін ринку освітніх послуг і їх інтеграція в «боротьбі за якість освіти»;
- орієнтація освітнього потенціалу на забезпечення якості освіти як головний фактор підвищення конкурентоздатності української вищої освіти;
- визнання того, що український ринок освітніх послуг є природною частиною світового ринку [8, с. 46].

Дослідженню формування ринку освітніх послуг присвячена монографія І. Каленюк та Л. Цимба. Дослідники наголошують, що, аналізуючи основні тенденції формування ринку освітніх послуг, можна відмітити економічні фактори та особливості розвитку країни, політичні, законодавчі, етнічні, соціальні, культурні та інші фактори як основні передумови цих процесів [7, с. 49]. В сфері освіти ці тенденції проявляються у зміні змісту відповідно до нових умов господарювання.

До проблеми конкурентоспроможності вищої освіти звертається Є. Федорова. Авторка підкреслює, що «вирішальним засобом конкурентної боротьби на ринку освітніх послуг постають інновації, що спрямовані на отримання та накопичення нових знань, максимально швидко їх передачу в промислову та соціальну сфери в формі наукоємної продукції та послуг; так, конкурентоспроможність вищої освіти багато в чому визначається потребою суспільства в конкурентоздатних спеціалістах» [11, с. 42].

М. Згуровський займається проблемами фінансування освіти. В його дослідженнях фінансове забезпечення освіти – це процес спрямування коштів на фінансування діяльності в галузі освіти. В сучасних умовах для всіх країн світу властивим є процес диверсифікації джерел надходження фінансових ресурсів у освіту [6]. Зрозуміло, що основними чинниками розширення пропозиції фінансових ресурсів є їх недостатність для забезпечення певного рівня освіти на сучасному етапі економічного і суспільного розвитку, необхідність поліпшення якості освіти, підвищення гнучкості освіти та здатності враховувати сучасні умови розвитку суспільства.

В розгляді наукової літератури на особливу увагу також заслуговує система фінансового аналізу фінансово-господарської діяльності ВНЗ, що є подібним до системи бюджетування діяльності ВНЗ. Зокрема, Т. Боголіб зауважує, що «в теорії фінансового забезпечення залежно від методів, що застосовуються, розрізняють такі основні системи фінансового аналізу, який проводиться у ВНЗ: горизонтальний аналіз, вертикальний аналіз, порівняльний аналіз, аналіз коефіцієнтів, інтегральний аналіз» [1, с. 50].

Різноманітні аспекти освіти в її економічному вимірі розглядаються і в колективній монографії під загальною редакцією В. Андрущенка. Освіта як специфічна сфера діяльності з економічного погляду розглядається в двох аспектах. «По-перше, для реалізації її призначення в суспільстві необхідно налагодити відповідний фінансово-економічний механізм, що поєднує виробництво і постачання. Суб'єкти освітньої діяльності – заклади освіти – функціонують на основі покриття своїх видатків доходами, а необхідність розвитку потребує додаткових коштів. ... По-друге, важливим є економічний характер результатів освітньої діяльності. Витрати на освіту населення мають продуктивну природу, оскільки її результати, що полягають в озброєності людей знаннями та інформацією, виявляються в зростанні показників економічної діяльності на мікро- та макрорівнях. А тому витрати суспільства на освіту набувають специфічного значення інвестицій, причому інвестицій високорентабельних» [5, с. 11].

Вищенаведений матеріал показує, що різноманітні аспекти, що стосуються економіки вищої освіти, є значущими для осмислення економічного виміру вищої освіти. Проте не менш значущою є й теорія людського капіталу, що виявляє продуктивний характер діяльності в сфері вищої освіти.

Основним показником економічної ефективності вкладень в сферу освіти в західній літературі з початку 1960-х років стало поняття «людського капіталу». Г. Боуен вважає, що людський капітал складається з набутих знань, навичок, мотивацій й енергії, якими наділені людські істоти, і які можуть використовуватися протягом певного часу з метою виробництва товарів і послуг [15]. Накопичення людського капіталу призводить до росту якості життя населення України.

Поступово виокремилися складові людського капіталу у системі вищого навчального закладу, які включають, за визначенням Т. Харчук, три взаємопов'язані елементи: організаційний капітал, інформаційний капітал та соціальний капітал, поєднання яких дає людський капітал вищого навчального закладу (людський капітал студентів, випускників та викладачів, які мають специфічний та загальний людський капітал). До організаційного капіталу відносяться інституційні (освітні) заклади, до інформаційного – економіка знань і соціальний капітал, що наповнює суспільство [13].

Серед зарубіжних джерел уваги заслуговує думка Л. Даб, щодо ефективності накопичення людського капіталу. Для цього у сфері вищої освіти застосовується стратегія збереження знань, яка визначає, що критичні знання можуть бути передані новим суб'єктам навчально-виховного процесу, задля встановлення і розвитку довіри і авторитету в академічних наукових колах [16, с. 3]. Значення цієї ініціативи є багатограним: вона буде сприяти особистісному і професійному зростанню, але більш важливим є те, що вона також буде сприяти організації результативності, ефективності, зростанню, стійкості та стабільності конкурентних переваг окремого викладача чи науковця, що також становить зміст людського капіталу.

Однією з парадигм осягнення економічного виміру вищої освіти України є функціонування приватних вищих навчальних закладів. Розвиток приватної освіти разом з удосконаленням державної її форми є об'єктивним процесом і однією з провідних світових тенденцій. Це визначається багатьма причинами, головними з яких, на думку Т.Фінікова, є:

- поглиблення загальної кризи традиційної державної системи вищої освіти, яка не оминула сфери її фінансування та управління;
- вступ людства в еру інформаційного суспільства, що потребує цілком нових підходів до якості та цілей вищої освіти;
- вичерпання класичної ролі держави, взагалі, і у сфері освіти, зокрема;
- глобальний процес децентралізації держави та автономізації суспільства;
- розвиток ринкових відносин, поглиблення демократії та зміцнення громадянського суспільства, структурним елементом якого є і приватний сектор освіти [12, с. 142].

На відміну окремо взятої моделі розвитку вищої освіти, приватно-державне партнерство здатне ефективно вплинути на її розвиток. Так, В. Тітов та Д. Єндовицький виділяють низку позитивних ефектів від взаємодії державного та приватного секторів вищої освіти: реалізується функція соціальної відповідальності бізнесу перед суспільством, бізнес отримує реальні важелі активного впливу на освітні процеси в ВНЗ, здійснюється перехід до цільового замовлення спеціалістів для бізнесу, надається імпульс інноваційній складовій ВНЗ [9, с. 11].

Поширеним напрямком в контексті економічного виміру вищої освіти стали маркетингові дослідження, що, як частина економічної науки, залучили до своєї сфери і освітню галузь. Р. Галєєва вказує на те, що «в залежності від того, на якій стадії маркетингового планування організація (ВНЗ) знаходиться в даний момент, задовольняються різні потреби в інформації, тобто реалізуються різні напрямки маркетингових досліджень, що дає позитивний економічний ефект» [2, с. 150–151].

О. Толетов та М. Провозін розглядають використання концепції маркетингу взагалі і рекламних кампаній освітніх послуг зокрема. Вони акцентують увагу на тому, що формування маркетингового комплексу для навчальних закладів – це запорука успіху ВНЗ на ринку освіти. Так, вони звертаються до аналізу класичних «4Р»: освітня послуга, ціна, розподіл, комунікації [10, с. 54].

І. Гардабхадзе досліджує проблеми брендингу у сфері освіти як складової маркетингової діяльності ВНЗ. Дослідниця визначає, що «феномен бренду вищого навчального закладу може бути представлений з урахуванням оцінок іміджу та репутації як враження про привабливість і перевагу певного постачальника, що зберігається в пам'яті потенційного споживача, як гарантія якості та ефективності використання його послуг, як надійний крок назустріч професійній компетентності та конкурентоспроможності на ринку праці» [3 с. 54].

Коротко проаналізувавши основні парадигми функціонування економічного виміру, необхідно вказати, що вони дають базове розуміння економічної складової в діяльності вищого навчального закладу. Економіка вищої освіти займається важливими питаннями, що стосуються економічного забезпечення ВНЗ, підтримання належного рівня конкурентоспроможності, якості послуг, що надаються вищою освітою – загалом, всім тим, що стосується безпосередньо економічних аспектів вищої освіти. Теорія людського капіталу визначає, наскільки ефективними виявляються інвестиції в людину за посередництва вищої освіти; також суттєвим виявляється й оцінка людського капіталу власне вищого навчального закладу. Розгляд проблематики ВНЗ з приватною чи державною формою власності дає можливість зрозуміти їхні сильні та слабкі сторони, чому економічно ефективним є диверсифікація форм власності ВНЗ. Маркетингова ж складова діяльності ВНЗ спрямована на покращення позиціонування ВНЗ на ринку як учасника освітніх економічних відносин.

Подальше та більш глибоке осмислення економічного виміру України потребує розгляду специфічних категорій, які прямо чи опосередковано пов'язані з ефективністю вищої освіти, або тим економічним ефектом, котрий продукується вищою освітою.

Для того, аби дати визначення, що ж таке «економічний вимір вищої освіти України», нам необхідно осмислити умови в яких він функціонує. Найбільш значущими факторами впливу постають процеси глобалізації та інтернаціоналізації. Сьогодення висуває особливі вимоги до вищої освіти і її економічного виміру, зокрема. Економічно ефективними можуть бути, за невеликим виключенням, ті ВНЗ, що вдало інтегруються у глобальний простір вищої освіти. По мірі розширення діяльності ВНЗ до глобального рівня росте й економічний ефект його діяльності. Але яким саме чином це відбувається? Чому таким важливим є саме економічний ефект діяльності вищого навчального закладу? – Бо він проявляється у творенні людського капіталу.

Формування людського капіталу, як вже зазначалось, призводить до покращення якості людського життя, що, в свою чергу, збільшує вкладення в освіту, зокрема, вищу. Таким чином, можемо резюмувати, якісна вища освіта спричиняє більший економічний ефект, ніж неякісна. Але ж якісно освіту роблять не лише стандарти. Точніше, стандарти є вирішенням тих загальних тенденцій і норм, що властиві для якісної вищої освіти. Однією з таких тенденцій і норм є входження вищої освіти в глобальний простір.

Наступне теоретичне осмислення економічного виміру потребує введення такої категорії, як «економічний ефект діяльності ВНЗ». Так, під економічним ефектом ВНЗ ми розуміємо економічне зростання, спричинене вищою освітою, що проявляється в розвитку економіки на глобальному, національному, місцевому рівнях та в рості заможності населення.

Економічний ефект поділяється на глобальний, національний, місцевий та індивідуальний. Національний та місцевий економічні ефекти більше проявляються у сфері народного господарства країни, оскільки людський капітал, що створюється системою вищої освіти, спрямований на забезпечення роботи місцевих підприємств і фірм, державного апарату. В основному ці ефекти сприяють індустріальному розвитку країни, її економіки, оскільки забезпечується потреба в кваліфікованих кадрах на місцевому рівні. Глобальний та індивідуальний економічні ефекти діяльності ВНЗ більше позначаються на постіндустріальному розвитку країн та сприяють розвитку світової економіки.

Якщо національний та місцевий економічні ефекти пов'язані із проблематикою, що вже була розглянута раніше, то глобальний та індивідуальний економічні ефекти, спричинені вищою освітою, функціонують в іншій площині та пов'язані з іншими чинниками. Зокрема, з такими категоріями, як дослідницький університет, комерціалізація, інноваційність, менеджмент якості та філософське осмислення економічного виміру. Також в цьому зв'язку видається значним міжнародний досвід в реформуванні та осучасненні вищої освіти.

Ближчий розгляд вказує на те, що економічно ефективною може бути вища освіта, яка вдало інтегрована в глобальний простір, або надає специфічні послуги, необхідні для функціонування народного господарства, наприклад: гірнична, хімічна промисловість, установи, що забезпечують навчання кадрового складу для управління державою тощо. Входження в глобальний простір вищої освіти підвищує орієнтацію на ринок, разом з тим, активізуються процеси, пов'язані з успішною економічною діяльністю.

Однією з парадигм входження національної вищої освіти в глобальний простір є дослідницький університет. Дослідницьким університетом може бути лише той ВНЗ, де добре розвинутою є наукова складова, що є підґрунтям для інноваційної діяльності. У свою чергу, інноваційна діяльність призводить до успішних наукових та технічних розробок, що є об'єктом інтелектуальної власності, такі продукти діяльності вищої школи можуть бути комерціалізовані, а, отже, може бути отримано додатковий економічний ефект. Такі процеси в діяльності ВНЗ потребують встановлення нових підходів до розуміння сутності вищої освіти. Окрім цього, в сучасних умовах актуальною є парадигма становлення підприємницького університету. Так, щоб бути успішним, підприємницький університет повинен забезпечувати ефективне управління процесами функціонування знання та якості освіти.

Зрозуміло, що в становленні та розбудові економічного виміру вищої освіти України досвід закордонних систем вищої освіти є незамінним. Це стосується, передусім, країн з розвинутою економікою, таких, як США, Канада, Австралія, західноєвропейських. Хоча не варто залишати поза увагою і такі, як Індія, Китай, ПАР, Російська Федерація, оскільки досвід країн з переважаючою індустріальною економікою, на відміну від постіндустріальної, теж важливий для розвитку економічного виміру вищої освіти України.

Звертаючись до філософського аспекту економічного виміру вищої освіти, потрібно зазначити, що саме розгляд проблем вищої освіти за допомогою філософського осмислення може чітко визначити саме той напрямок, в якому потрібно рухатись вітчизняній вищій освіті для максимізації свого економічного ефекту. В цьому ракурсі плідним видається розгляд метафізичної, гносеологічної, праксеологічної та антропологічної

проблематики в контексті сучасних світових наукових досягнень. Таким чином, визначиться перспектива розвитку як вітчизняної науки, так і можливостей економічного виміру вищої освіти України.

Резюмуючи вищесказане, можна дати наступне визначення економічного виміру. Економічний вимір вищої освіти – це сукупність всіх економічних складових та факторів впливу, що функціонують у сфері вищої освіти та створюють економічний ефект.

Наприклад, покращення кадрової політики, матеріально-технічного забезпечення призводить до формування людського капіталу в сфері вищої освіти, що відображається на рівні привабливості ВНЗ та створює додатковий дохід у вигляді нових студентів. Іншим прикладом може слугувати застосування системи бюджетування чи фінансового аналізу до діяльності ВНЗ; у наслідок оптимізації фондів вивільнюються додаткові активи, котрі можуть бути перерозподілені та спрямовані на інші статті фінансової діяльності навчального закладу.

В межах даної роботи пропонується перспективний погляд на економічний вимір вищої освіти України. Така перспектива міститься у можливості модернізації вищої освіти України з метою отримання позитивного економічного ефекту з урахуванням загальносвітових тенденцій у розвитку вищої освіти та філософського осмислення можливостей економічного виміру вищої освіти.

Саме такий погляд на економічний вимір вищої освіти України дозволить зробити його дослідження продуктивним, таким, що має на меті створити концептуальне розуміння засад поєднання економічної ефективності та сфери вищої освіти. Крім того, доцільно буде задати більш широке поле, що стосується осмислення економічного виміру. Таке розширення виявляється і в перспективі модернізації економічного виміру, і в масштабності тих знань, котрі включаються в зміст подальшої роботи над окресленою проблематикою. Осягнення проблем, що здавалося б опосередковано стосуються економічного виміру, зможе накреслити ті межі економічного виміру, котрі є актуальними в розрізі формування глобального економічного простору та глобального простору вищої освіти. З цієї висоти і пропонується розглядати економічний вимір, бо тільки таким чином і може бути досягнутий випереджальний розвиток національної вищої освіти.

ВИСНОВКИ

Проведений теоретичний аналіз дає підстави зробити висновок, що у вітчизняній науковій літературі на досить доброму рівні знаходиться опрацювання проблем, пов'язаних з фінансуванням, матеріально-технічною базою ВНЗ, формами державної та приватної власності ВНЗ, маркетинговою діяльністю. Водночас, на поглиблену увагу в дослідженні економічного виміру вищої освіти України заслуговують питання, пов'язані із інноваційністю, феноменами підприємницького та дослідницького університетів, комерціалізацією наукових розробок, державним, академічним та ринковим регулюванням сфери вищої освіти.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Боголіб Т. М. Система і методи фінансового аналізу фінансово-господарської діяльності ВНЗ / Т. М. Боголіб // *Фінанси України*. – 2006. – № 5. – С. 51–62.
2. Галеєва Р. Маркетинг гуманитарно-педагогического вуза / Р. Галеєва // *Высшее образование в России*. – 2008. – № 1. – С. 150–152.
3. Гархабадзе И. А. Анализ факторов воздействия на бренд высшего учебного заведения. Особенности индустрии моды / И. А. Гархабадзе // *Маркетинг і менеджмент інновацій*. – 2013. – №1. – С. 53–66.
4. Дробноход М. І. Наша вища школа. Чи зробимо рішучий крок назустріч прийдешньому? / М. І. Дробноход // *Освіта і управління*. – 2006. – Т. 9. – № 3–4. – С. 7–12.
5. *Економіка вищої освіти України : тенденції та механізм розвитку* / [за заг. ред. В. П. Андрущенко]. – К. : Пед. преса, 2006. – 208 с.
6. Згуровський М. Дипломована псевдо освіта, або суперечності перехідного періоду у сфері вищої освіти України / М. Згуровський // *Дзеркало тижня*. – № 6 (585), 18–24 лютого 2006 р.
7. Каленюк І. С. Особливості регулювання ринку освітніх послуг : Монографія / І. С. Каленюк, Л. І. Цимбал. – Чернігів : ЧДІЕІУ, 2011. – 184 с.
8. Рубин Ю. Б. Рынок образовательных услуг : от качества к конкурентоспособным бизнес-моделям (часть 2) / Ю. Б. Рубин // *Высшее образование в России*. – 2011. – №4. – С. 33–47
9. Титов В. Направление взаимодействия вузов и бизнес-сообщества / В. Титов, Д. Ендовицкий // *Высшее образование в России*. – 2007. – № 7. – С. 10–18.
10. Толетов О.С. Рекламная діяльність вищого навчального закладу / О. С. Толетов, М. В. Провозін // *Маркетинг і менеджмент інновацій*. – 2011. – № 2. – С. 53–63.

11. Федорова Е. А. Конкурентоспособность вузов / Е. А. Федорова // Высшее образование сегодня. – 2008. – 11. – С. 42–43.
12. Фініков Т. В. Сучасна вища освіта : світові тенденції і Україна / Т. В. Фініков. – К. : Таксон, 2002. – 176 с.
13. Харчук Т. В. Управління розвитком людського капіталу в організаціях системи вищої освіти : дис. ... канд. економ. наук : 08.06.01. / Т. В. Харчук. – К. : Європейський ун-т., 2005. – 184 с.
14. Шibaков В. Г. Современный университет для перспективного экономического района / В. Г. Шibaков, С. В. Касьянов, Н. Р. Халилов // Высшее образование сегодня. – 2008. – № 12. – С. 15–20.
15. Boven H.R. Investment in Learning. – San Francisco, 1978, p. 362.
16. Dube L. & Ngulube P. Pathways for retaining human capital in academic departments of a South African university // SA Journal of Information Management. – 2013. – № 15(2). – p. 1–8.

ВПЛИВ СТРОКІВ СІВБИ І МІНЕРАЛЬНИХ ДОБРИВ НА УРОЖАЙНІСТЬ І ЯКІСТЬ ПРОДУКЦІЇ ГІБРИДІВ ОГІРКІВ

Тетяна Миколаївна Кушнірук

Подільський державний аграрно-технічний університет (м. Кам'янець-Подільський), аспірант, асистент
кафедри землеустрою і кадастру (Україна)

e-mail: kushniruk tatiana@mail.ru

РЕЗЮМЕ

В статті викладено результати досліджень про вплив строків сівби і мінеральних добрив на урожайність і якість продукції гібридів огірка в умовах південно-західної частини Лісостепу України.

Ключові слова: гібрид, огірок, строк сівби, мінеральні добрива.

РЕЗЮМЕ

В статье изложены результаты исследований о влиянии сроков сева и минеральных удобрений на урожайность и качество продукции гибридов огурца в условиях юго-западной части Лесостепи Украины.

Ключевые слова: гибрид, огурец, срок сева, минеральные удобрения.

ABSTRACT

In the article the results of researches are expounded about influence of terms of sowing and mineral fertilizers on the productivity and quality of products of hybrids of cucumbers in the conditions of south-west part of Forest-steppe of Ukraine.

Keywords: hybrid, cucumber, term of sowing, mineral fertilizers.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Основним завданням розвитку галузі овочівництва є збільшення виробництва огірка в Україні, і забезпечення цим продуктом харчування населення протягом року. Незамінні огірки і як сировина для консервної промисловості.

Інтенсифікація овочівництва, дозволить забезпечити населення високоякісними овочами, у зв'язку із покращенням родючості ґрунтів, застосуванням добрив, науково-обґрунтованих сівозмін, впровадженню високоврожайних гібридів, прогресивних технологій вирощування. Основним завданням є розробка нових елементів технології вирощування, які дозволять збільшити врожайність овочів, в тому числі огірка, забезпечити високу якість продукції і зменшити витрати енергії та ресурсів на її виробництво.

За площею посіву і валовим збором цієї цінної овочевої культури в Україні огірки займають провідне місце, і щорічно площа посіву їх становить від 55 до 70 тис. га, з рівнем урожайності 10–13 т/га. Тому в сучасних умовах важливо забезпечити населення свіжою продовольчою продукцією протягом цілого року. Цього можна досягти лише за рахунок підвищення рівня агротехніки, особливого підбору за врожайністю і якістю товарної продукції гібридів огірка, строків сівби, із застосуванням мінеральних добрив [2].

Важливим чинником підвищення продуктивності огірка за вирощування в західному Лісостепу України є добір високопродуктивних гібридів, удосконалення елементів технології з метою оптимізації умов вирощування для реалізації їх генетичного потенціалу. Одним із найважливіших і недостатньо вивчених елементів технології вирощування плодів огірка є підбір нових високоврожайних, адаптованих до умов даної ґрунтово-кліматичної зони гібридів, вивчення оптимальних строків їх сівби та внесення мінеральних добрив. На нашу думку, саме таке поєднання елементів технології сприятиме збільшенню конкурентоспроможності одержаної продукції на вітчизняному ринку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Огірок (*Cucumis sativus L.*) – однорічна трав'яниста рослина родини гарбузових (*Cucurbitaceae*). В умовах відкритого ґрунту огірок займає близько 12% від посівних площ овочевих культур. Середня урожайність огірка в Україні становить 12,0–14,8 т/га. Проте окремі господарства отримують до 25,0–30,0 т/га, а потенційні можливості культури сягають 40,0 т/га і вище. Щоб прискорити появу плодів зеленця, подовжити період його поступлення і створити надійний конвеєр виробництва свіжого огірка, використовують гібриди різних строків достигання, а сівбу проводять у різні строки із застосуванням мінеральних добрив [5; 7].

Гібрид є суттєвим фактором в технології вирощування огірка. Дольова участь цього фактора у виробництві продукції складає 30–70%. До гібридів F_1 огірка ставлять такі вимоги, як висока і стабільна врожайність, здатність поєднувати адаптивний потенціал з стійкістю до хвороб та негативних факторів середовища, якістю продукції, придатністю до переробки. У виробництві реалізується лише 50–60% їх потенційної продуктивності, що пов'язано з їх недостатньою екологічною стійкістю. Звідси підбір сортів і гібридів F_1 за господарсько-цінними ознаками певної зони є важливим завданням овочівників [2; 3].

Оптимальний строк сівби огірка сорту Ніжинський 12 в Лісостепу України триває 11 днів (перша-друга декада травня); урожайність огірка, висіяних у ці строки становила 34,4 т/га [1]. За пізніх строків сівби вміст сухої речовини і цукрів в огірках зменшується, а аскорбінової кислоти збільшується. Літні посіви дають основну продукцію для засолювання. Огірок, посіяний до 20 червня, забезпечує врожайність товарних плодів в межах 21–24,2 т/га.

У виробничих дослідах Харківської овочево-картопляної селекційної станції сходи огірка, посіяних у другій і третій декадах квітня, в фазі сім'ядолі, значно краще перенесли короточасні приморозки, ніж рослини, які мали перший справжній листок [1; 4].

За сівби в більш пізні строки (кінець травня – початок червня) врожай найбільш придатний для засолювання і консервування, хоча й суттєво знижується – до 16,7–22,5 т/га. В умовах Лівобережного Лісостепу України за локального внесення навесні мінеральних добрив нормою $N_{90}P_{60}K_{60}$ за врожайності огірка на контролі без добрив 2,9 т/га прибавка становила 7,4 т/га, а у варіанті удвічі меншої норми ($N_{45}P_{30}K_{30}$) – 2,1 т/га; якість плодів огірків була високою [6].

Отже, оптимальні строки сівби сприяють підвищенню врожайності, дозволяють використати площу для повторних посівів огірка.

Для забезпечення ритмічного надходження продукції на консервні заводи і реалізації населенню огірки рекомендують висівати у кілька строків. Мінеральне живлення позитивно впливає на проявлення статі у рослин огірка. Так, з покращенням живлення фосфором посилюється формування генеративних органів рослин – більше утворюється квіток, особливо жіночих, що сприяє підвищенню врожаю плодів; азотні добрива позитивно впливають на формування поверхні листків і маси плодів [5; 7].

Для огірка характерна зміна споживання поживних елементів в період вегетації, яка полягає в тому, що при інтенсивному утворенні вегетативної маси найбільше засвоюється азот, потім, у зв'язку з підсиленням росту плодів, збільшується потреба у калії. Потім спостерігається перевага споживання азоту над калієм у зв'язку із новими приростами зеленої маси. Крім основного внесення, під огірки вносять одночасно з висівом насіння гранульований суперфосфат 50 кг/га, який підвищує схожість насіння і прискорює плодоношення [6; 7].

Дослідження проводили на дослідному полі кафедри плодоовочівництва, лісового та садово-паркового господарства Подільського державного аграрно-технічного університету протягом 2006–2009 рр. шляхом закладання трифакторного польового досліду з вивчення норми добрив і строків сівби гібридів огірка різної стиглості на урожайність і якість плодів.

Схема досліду;

Фактор А – строки сівби:

1. III декада квітня, коли температура ґрунту на глибині 10 см досягне 12–15⁰С.
2. I декада травня, коли утвориться перший справжній листок на рослинах першого строку сівби.
3. II декада травня, коли утвориться перший справжній листок на рослинах другого строку сівби.

Фактор Б – мінеральні добрива на програмовану врожайність огірка:

1. Без добрив – контроль.
2. $N_{60}P_{120}K_{90}$ – норма мінеральних добрив на програмовану врожайність огірка без зрощення 20 т/га; добрива вносили навесні врозкид під культивування.

Фактор В – гібриди огірка ранньостиглі:

1. Анжеліна F_1
2. Аскольд F_1

3. Гермес Скерневіцький F₁

Площа елементарної посівної ділянки – 39,2 м² (2,8×14 м), облікової – 28 м² (2,8×10 м), повторність – чотириразова. Варіанти строків сівби закладалися у трьох окремих блоках. Фони живлення і гібриди огірка розміщували в межах блоків строків сівби за методом розщеплених ділянок. На кожній ділянці у середньому було 140 рослин з площею живлення 0,28 м² (1,40×0,2 м).

Обліки густоти рослин проводили на обліковій ділянці після сходів і перед збиранням. Мінеральні добрива вносили навесні врозкид під культивуацію. Добрива на ділянках вносили відповідно до схеми досліду у формі аміачної селітри (34 % д. р. N), суперфосфату (19,5 % д. р. P₂O₅) і калійної солі (40 % д. р. K₂O).

Інтегральним показником ефективності застосування певного елемента технології вирощування гібридів огірка є рівень врожайності та якість товарної продукції.

Щоб краще проаналізувати ступінь впливу погодних умов на ефективність дії строків сівби і норм мінеральних добрив, що досліджувалися, врожайність огірка аналізували за роками досліджень і в середньому за 2006–2009 рр.

Досліджувані фактори мали суттєвий вплив на рівень врожайності плодів гібридів огірка (табл. 1).

Кращим строком сівби гібридів огіроків Анжеліна F₁, Аскольд F₁ і Гермес Скерневіцький F₁ в умовах західного Лісостепу України є III декада квітня; у варіантах без добрив і за норми мінеральних добрив N₆₀P₁₂₀K₉₀ урожайність плодів становила відповідно 15,1 і 21,4 т/га. Прибавка врожайності за рахунок внесення мінеральних добрив становила 6,3 т/га або 42%. Порівняно із контрольним строком сівби у варіанті посіву в I декаду травня середня прибавка врожайності плодів становила 1,8 т/га; за сівби у II декаду травня відбувалося суттєве зниження врожайності, як наслідок недобір врожайності становив 1,5 т/га.

Порівняно з гібридом Анжеліна F₁ з середньою врожайністю 15,4 т/га, Аскольд F₁ і Гермес Скерневіцький F₁ забезпечили прибавки відповідно 1,6 і 2,0 т/га.

Таблиця 1

Урожайність гібридів огірка залежно від строку сівби і норми добрив, т/га (середнє за 2006–2009 рр.)

Строк сівби	Норма добрив	Гібрид F ₁			Середнє за варіантом норма добрив	Різниця	Середнє за строком сівби	Різниця
		Анжеліна F ₁	Аскольд F ₁	Гермес Скерневіцький F ₁				
III.04	Без добрив	13,9	15,6	15,8	15,1	–	18,3	1,8
	N ₆₀ P ₁₂₀ K ₉₀	20,8	21,7	21,7	21,4	6,3		
I.05–контроль	Без добрив	13,1	14,7	15,0	14,3	–	16,5	–
	N ₆₀ P ₁₂₀ K ₉₀	16,2	19,7	20,2	18,7	4,5		
II.05	Без добрив	12,3	13,8	14,4	13,5	–	15,0	-1,5
	N ₆₀ P ₁₂₀ K ₉₀	15,7	16,4	17,2	16,4	2,9		
Середнє за гібридом		15,4	17,0	17,4				
Різниця		–	1,6	2,0				

NIP₀₅ строків сівби і гібриду 1,2, норми добрив 1,0

Достовірна частка впливу факторів на прибавку врожайності плодів гібридів огірка за 2006–2009 рр. становила: строків сівби 8%, внесення мінеральних добрив 22%, гібридів 3%, взаємодії факторів строк сівби × добрива 2% і інших факторів 30% (рис. 1).

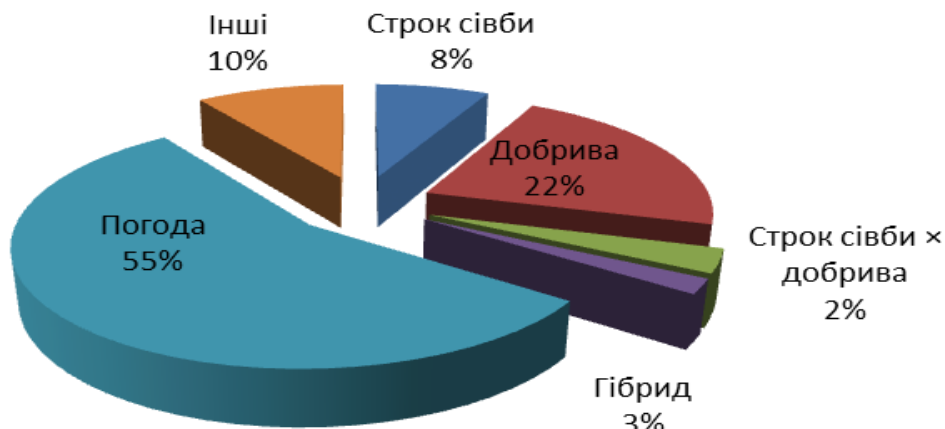

Рис. 1. Частка впливу факторів на прибавку врожайності гібридів огірка залежно від строку сівби і фону живлення середнє за 2006–2009 рр.

Якість урожаю огірка визначає низка технологічних і біохімічних показників, серед яких найбільш важливими є вихід товарної продукції, вміст загальної і розчинної сухої речовини. Частку товарної продукції, а за нею вихід товарного врожаю огірка визначали за ДСТУ ISO 751: 2004 та ДСТУ 6016-2008 (табл. 2).

Частка товарної продукції в урожаї гібридів огірка коливалася в межах від 66,1 до 73,4%.

За строками сівби огірка тенденція до збільшення виходу товарної продукції спостерігалася у варіант посіву в III декаді квітня, хоча за даними статистичного аналізу порівняно до контрольного варіанту (I декада травня) різниця була не істотною. Запізнення з сівбою огірка (у II декаду травня) призводило до суттєвого зниження товарності продукції.

Внесення мінеральних добрив сприяло істотному зростанню виходу товарної продукції.

За виходом товарної продукції огірка з одиниці площі, порівняно з контрольним строком сівби, істотна перевага була за варіантом сівби у III декаду травня (прибавка 1,5 т/га), а порівняно з контролем без добрив – в усіх варіантах з внесенням мінеральних добрив нормою $N_{60}P_{120}K_{90}$.

Вміст розчинної сухої речовини на контролі без добрив і з внесенням мінеральних добрив визначали ступінь обводнення рослини, яка залежить від її фази росту й розвитку. Вихід товарної продукції в межах гібридів огірка був практично однаковий (різниці в межах HIP_{05}).

На вміст розчинної сухої речовини в урожаї гібридів огірка залежно від строку сівби і норми добрив досліджувані фактори впливали таким чином.

Порівняно до контрольного строку сівби, тенденції до зменшення і збільшення вмісту розчинної сухої речовини спостерігалися відповідно у ранні і більш пізні строки сівби, що пов'язано із поступовим збільшенням сонячної інсоляції (табл. 3).

Частка товарної продукції і вихід товарного врожаю гібридів огірка залежно від строку сівби і норми добрив (середнє за 2006-2009 рр.)

Строк сівби	Норма добрив	Гібрид F ₁			Середнє за варіантом норма добрив	Різниця	Середнє за строком сівби	Різниця
		Анжеліна	Аскольд	Гермес Скерневіцький				
Частка товарної продукції, %								
III.04	Без добрив	72,0	71,5	70,4	71,3	–	71,8	1,5
	N ₆₀ P ₁₂₀ K ₉₀	73,4	72,0	71,5	72,3	1,0		
I.05 – контроль	Без добрив	70,4	69,5	69,0	69,6	–	70,3	–
	N ₆₀ P ₁₂₀ K ₉₀	72,1	71,0	69,6	70,9	1,3		
II.05	Без добрив	65,6	64,5	64,4	64,8	–	65,5	-4,8
	N ₆₀ P ₁₂₀ K ₉₀	67,8	66,4	64,2	66,1	1,3		
Середнє		70,2	69,2	68,2				
Різниця		–	-1,1	-2,0				
НІР ₀₅ строків сівби і гібриду 2,1, норми добрив 1,8								
Вихід товарного врожаю, т/га								
III.04	Без добрив	10,0	11,1	11,2	10,8	–	13,1	1,5
	N ₆₀ P ₁₂₀ K ₉₀	15,3	15,6	15,5	15,5	4,7		
I.05 – контроль	Без добрив	9,2	10,2	10,3	9,9	–	11,6	–
	N ₆₀ P ₁₂₀ K ₉₀	11,7	14,0	14,1	13,3	3,3		
II.05	Без добрив	8,1	8,9	9,3	8,8	–	9,8	-1,8
	N ₆₀ P ₁₂₀ K ₉₀	10,6	10,9	11,0	10,9	2,1		
Середнє		10,8	11,8	11,9				
Різниця		–	1,0	1,1				
НІР ₀₅ строків сівби і гібриду 1,2, норми добрив 1,0								

Таблиця 3

Вміст і збір сухої речовини в урожаї гібридів огірка залежно від строку сівби і норми добрив на програмований, т/га (середнє за 2006-2009 рр.)

Строк сівби	Норма добрив	Гібрид F ₁			Середнє за варіантом норма добрив	Різниця	Середнє за строком сівби	Різниця
		Анжеліна	Аскольд	Гермес Скерневіцький				
Вміст сухої речовини, %								
III.04	Без добрив	4,55	4,48	4,81	4,61	–	4,69	-0,08
	N ₆₀ P ₁₂₀ K ₉₀	4,72	4,55	5,00	4,76	0,14		
I.05 – контроль	Без добрив	4,65	4,58	4,85	4,69	–	4,77	–
	N ₆₀ P ₁₂₀ K ₉₀	4,92	4,67	4,92	4,84	0,14		
II.05	Без добрив	4,65	4,53	4,88	4,69	–	4,81	0,05
	N ₆₀ P ₁₂₀ K ₉₀	4,84	4,85	5,13	4,94	0,25		
Середнє		4,72	4,61	4,93				
Різниця		–	-0,11	0,21				
НІР ₀₅ строків сівби і гібриду 0,11, норми добрив 0,09								
Збір сухої речовини, т/га								
III.04	Без добрив	0,63	0,70	0,76	0,70	–	0,86	0,07
	N ₆₀ P ₁₂₀ K ₉₀	0,98	0,99	1,09	1,02	0,32		
I.05 – контроль	Без добрив	0,61	0,67	0,73	0,67	–	0,79	–
	N ₆₀ P ₁₂₀ K ₉₀	0,80	0,92	1,00	0,91	0,23		
II.05	Без добрив	0,57	0,63	0,70	0,63	–	0,72	-0,06
	N ₆₀ P ₁₂₀ K ₉₀	0,76	0,80	0,88	0,81	0,18		
Середнє		0,73	0,78	0,86				
Різниця		–	0,06	0,13				
НІР ₀₅ строків сівби і гібриду 0,07, норми добрив 0,05								

У варіантах внесення мінеральних добрив збільшення вмісту розчинної сухої речовини, порівняно з контролем без добрив, у перші два строки сівби становило 0,14%, а і третій – 0,25%, але збір її був найбільш високий у варіанті сівби в III декаду квітня (0,86 т/га), потім на контролі (0,79 т/га) і найменший у варіанті сівби у II декаду травня (0,72 т/га), що пов'язано з істотним зниженням врожайності огірка.

Серед гібридів огірка істотно вищий вміст і загальний збір сухої речовини мав гібрид Гермес Скерневіцький F₁, які в середньому становили відповідно 4,93% і 0,86 т/га.

Між вмістом розчинної сухої речовини і сумою цукрів встановлено дуже тісну позитивну кореляційну залежність ($r = 0,85$). За рівнянням регресії $y = 0,65x + 0,72$ з високою вірогідністю (коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,73$) за вмістом розчинної сухої речовини можна передбачити можливий вміст суми цукрів (рис. 2).

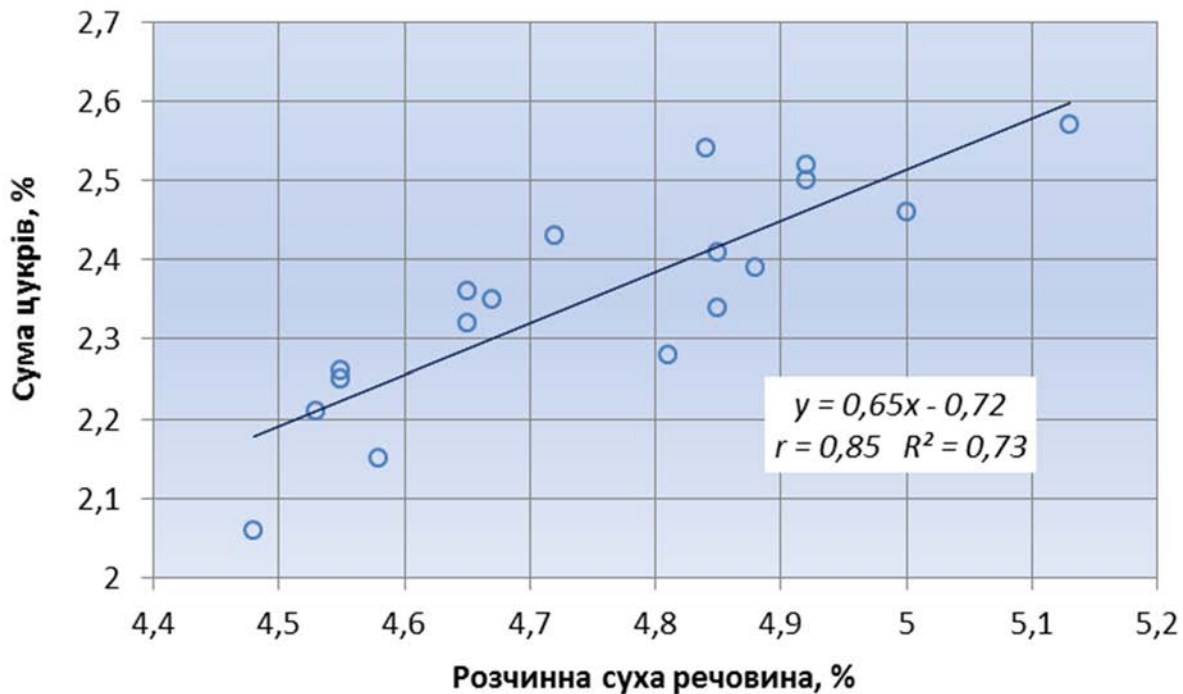

Рис. 2. Залежність між вмістом розчинної сухої речовини і сумою цукрів у товарних плодах гібридів огірка.

ВИСНОВКИ

В умовах південно-західної частини Лісостепу України на чорноземі типовому вилугуваному високі й сталі врожаї огірка і якість урожаю можна забезпечити шляхом вирощування 2–3 високопродуктивних гібридів, застосування оптимальних строків сівби і мінеральних добрив на урожай продукції. Оптимальна розрахункова норма добрив під гібриди огірка є N₆₀P₁₂₀K₉₀.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Болотских А. С. Интенсивная технология – основа получения высоких урожаев : (огурец) / А. С. Болотских // Картофель и овощи. – 1988. – № 2. – С. 22–25.
2. Болотских А. С. Огурцы / А. С. Болотских. – Харьков : Фолио. – 2002. – 283 с.
3. Бондаренко Г. Л. Методика дослідної справи в овочівництві і баштанництві / Г. Л. Бондаренко, К. І. Яковенко. – Х. : Основа, 2001. – 369 с.
4. Витанов А. Д. Способ повышения продуктивности огурца / А. Д. Витанов, Ю. Д. Зелендин // Овочівництво і баштанництво : Респ. міжвід. наук. зб. – 2001. – Вип. 46. – С. 241–244.
5. Гладких Р. П. Влияние разных сроков и способов внесения минеральных удобрений на питательный режим почвы и урожай огурца на черноземе типичном / Р. П. Гладких, В. Е. Гончаренко // Тези доповідей наук. конф. присвяч. 50-річчю Інституту овочівництва та баштанництва УААН. – Харків, 1997. – С. 15.
6. Гончаренко В. Е. Влияние способов внесения минеральных удобрений на урожайность и качество огурцов / В. Е. Гончаренко, Р. П. Гладких // Информационный листок. – Харьков, 1992. – № 094–92. – 2 с.
7. Кравченко В. А. Огірок : селекція, насінництво, технології / В. А. Кравченко, О. В. Приліпка, Н. І. Янчук. – К. : ВД «ЕКМО», 2008. – 176 с.

КОНВЕЙЕРНОЕ ВЫРАЩИВАНИЕ БАЗИЛИКА ОБЫКНОВЕННОГО В УСЛОВИЯХ ЮЖНОЙ ЧАСТИ ЛЕСОСТЕПИ ЗАПАДНОЙ УКРАИНЫ

Трояновская Оксана Николаевна

Высшее учебное заведение «Подольский государственный аграрно-технический университет», соискатель
(Украина)

e-mail: bytys2@yandex.ua

РЕЗЮМЕ

Розроблено схему конвеєрного виробництва зеленої маси базиліка звичайного протягом весняно-осіннього періоду враховуючи біологічні особливості культури та ґрунтово-кліматичні умови.

Ключові слова: базилік звичайний, конвеєр, зелена маса.

РЕЗЮМЕ

Разработана схема конвейерного производства зеленой массы базилика обыкновенного в течение весенне-осеннего периода, учитывая биологические особенности культуры и грунтово-климатические условия.

Ключевые слова: базилик обыкновенный, конвейер, зеленная масса.

ABSTARCT

The chart of conveyer production of green mass is worked out basilica during a spring autumn period, taking into account the biological features of culture and ground-climatic terms.

Keywords: ocimum basilium, conveyer, green mass.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

На современном этапе, когда резко выросли экологические и психоэмоциональные нагрузки на организм человека, все большего значения приобретает здоровый образ жизни. Важная роль при этом предоставляется зеленым и пряным культурам, поскольку даже незначительная часть употребленной зелени в рационе человека дает позитивный эффект [1].

Доказана уникальная роль зеленных растений в поддержании жизненного тонуса организма человека и снижении степени риска поражения многими патогенами. Часто зеленные культуры используются в качестве лечебных средств в народной и традиционной медицине. Их ценность заключается в том, что многие из них являются дешевым источником большой группы биологически активных соединений, которые существенно влияют на процессы жизнедеятельности организма человека, в частности, на усиление его защитных сил [2; 6].

В среднем срок хранения свежей зелени базилика составляет 3–10 суток с учетом соблюдения оптимальных условий хранения. Именно поэтому для обеспечения свежей зеленой продукцией ее необходимо поставлять через каждые 10–15 дней. Эту особенность необходимо учитывать при разработке технологии конвейерного выращивания. Базилик относится к группе растений, которые плохо переносят низкие позитивные температуры. Однако при этом его зеленная масса отлично хранится при температуре 10–15°C, а при 0°C снижаются все показатели качества, особенно ароматические. Решить проблему бесперебойного снабжения потребителей свежей зеленой массой базилика может только конвейерное выращивание этой культуры [3; 5].

На сегодня известны технологии конвейерного выращивания большинства овощных культур. В открытой почве конвейерное производство свежей овощной продукции регулируют сроками сева семян и высаживания рассады, разных по продолжительности вегетационного периода сортов и гибридов. Так, например, для продолжения поступления свежей продукции капусты, помидора, огурца, кабачка, дыни, арбуза, перца сладкого и других культур используют ранние, среднеспелые и позднеспелые сорта, а также выращивание рассады в сооружениях закрытой почвы. Последнее способствует выращиванию теплолюбивых культур в более ранний период, когда для них еще неблагоприятны условия в открытой почве. Рассаду на постоянное место высаживают тогда, когда наступают благоприятные условия для роста и развития растений.

Благодаря таким технологическим приемам наступление товарной спелости ускоряется на 15–35 дней, в зависимости от культуры, сравнительно с тем, как наступают оптимальные условия для выращивания из семян.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

Масса одного растения и его количество на единице площади высаживания – основные показатели для определения урожайности, которые были изучены в основные фазы роста и развития зависимо от сроков высаживания рассады и сорта (табл. 1).

Результаты проведенных взвешиваний (см. табл. 1) свидетельствуют о том, что средняя масса растения базилика в фазе бутонизации была у сорта Бадёрый 32,63 г; начала цветения – 52,48 г и массового цветения центральных соцветий 64,31 г. У растений сорта Foglia di latuga эти показатели были на 6,92; 31,37 и 18,87 граммов, соответственно, больше.

Таблица 1

Средняя масса растения на разных этапах фазы вегетации

Срок высаживания рассады	Масса растения, г					
	Сорт					
	Бадёрый (К) *			Foglia di latuga		
	Фаза вегетации					
	бутонизации	начала цветения	массового цветения центральных соцветий	бутонизации	начала цветения	массового цветения центральных соцветий
1.05	35,62	54,42	66,84	41,25	76,19	84,47
11.05	32,15	51,27	64,75	40,31	75,68	83,21
21.05	33,48	52,76	65,12	38,62	73,24	82,46
31.05	31,87	53,61	64,04	40,51	72,47	83,12
11.06	32,44	51,34	62,21	37,48	74,28	80,31
21.06	30,21	51,45	62,91	39,15	71,23	79,51

Примечание: *(К) – контроль.

Урожайность зеленой массы базилика обыкновенного за период исследований характеризуют данные таблицы 2.

Результаты проведенных расчетов (табл. 2) свидетельствуют о том, что сбор зеленой массы базилика в фазе бутонизации (третья декада мая) дает ее урожайность в среднем 4,5 т/га и это в период, когда в Украине традиционно сложился низкий процент обеспеченности свежей, молодой, огородной зеленью. Следовательно, достаточно ранний для этой зоны сбор урожая зеленой массы базилика создаст возможность расширить ассортимент овощей в рационе потребителя, а также ограничит импорт из Польши и Израиля.

В фазе начала цветения наблюдался наибольший рост урожайности. Так, у сорта Бадёрый она увеличилась в 1,6 и Foglia di latuga – 1,9 раза, или на 2,5 и 4,4 т, соответственно.

Фаза цветения центральных соцветий характеризовалась самой высокой урожайностью. Сорт Foglia di latuga во всех подопытных фазах имел на 0,8; 2,7 и 2,3 т/га большую урожайность по сравнению с Бадёрым, что предопределено, видимо, длительной селекцией в этом направлении.

Таблица 2

Урожайность зеленой массы базилика обыкновенного в конвейерном производстве (I волна роста)

Фаза сбора урожая	Густота растений, тис./га	Урожайность, т/ га								± до контроля
		Сорт								
		Бадёрый (К)*				Foglia di latuga				
		2010	2011	2012	средняя	2010	2011	2012	средняя	
Бутонизация	125,0	4,0	4,1	4,3	4,1	4,9	4,8	5,1	4,9	+0,8
Начало цветения		6,5	6,4	6,9	6,6	8,9	9,3	9,6	9,3	+2,7
Массовое цветение центральных соцветий		8,0	7,9	8,2	8,0	10,0	10,4	10,5	10,3	+2,3

Примечание: *(К) – контроль.

Базилик отличается высокой регенеративной способностью. Именно поэтому после сбора урожая, согласно схемы опыта и разработанной технологии, было проведено рыхление почвы в междурядьях и подпитка растений азотными удобрениями. Проведение этих технологических операций способствовало не только быстрому возобновлению роста и развития растений, а благоприятные погодные условия зоны позволили проводить сбор урожая через каждые 20–30 дней после очередного срезания, что и было залогом получения высоких последующих урожаев.

Урожайность базилика обыкновенного в разные фазы роста и развития на протяжении всего вегетационного периода характеризовалась достаточно заметными колебаниями (табл. 3).

Таблица 3

Урожайность базилика обыкновенного в конвейере, т/га (среднее за 2010–2012 гг.)

Фаза сбора урожая	Урожайность, т/га										± до контроля
	Сорт										
	Бадёрый (К)*					Foglia di latuga					
	Волна роста										
	1	2	3	4	за вегетацию	1	2	3	4	за вегетацию	
Бутонизации	4,1	3,4	2,8	2,5	12,8	4,9	3,8	3,4	2,9	15,0	+2,2
Начала цветения	6,6	5,8	5,0	–	17,4	9,3	6,6	5,8	–	21,7	+4,3
Массового цветения центральных соцветий	8,0	7,9	–	–	15,9	10,3	9,4	–	–	19,7	+3,8

Примечание: *(К) – контроль.

Результаты конвейерного выращивания базилика обыкновенного свидетельствуют о том, что наименьшая урожайность за вегетационный период была получена при сборе зеленой массы в фазе бутонизации, хотя сбор проводили 4 раза. В каждой новой волне роста урожайность уменьшалась, в среднем на 0,3–0,6 т/га.

Растения сорта Foglia di latuga после срезания лучше возобновляли надземную часть вегетативных и генеративных органов и поэтому за урожайностью зеленой массы преобладали контрольный сорт на 2,2–4,3т/га. Самая высокая урожайность наблюдалась в фазе начала цветения.

Следовательно, в конвейерном производстве, с целью получения большего урожая зеленой массы, срезания необходимо проводить в фазе начала цветения. Разработанное нами конвейерное поступление высококачественной, ароматной зелени для потребителей зоны южной части западной Лесостепи приведено на рис. 1.

Сроки высаживание рассады		Сбор урожая зеленой массы																	
		май			июнь			июль			август			сентябрь			октябрь		
		I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III
1.05			■																
11.05				■															
21.05					■														
31.05						■													
11.06							■												
21.06								■											

Рис. 1. Конвейерное поступление зеленой массы базилика обыкновенного

Первый сбор урожая – при высаживании рассады в I декаде мая через 20 дней, а в следующие сроки – через 30

Второй сбор урожая – через 50 дней после первого

Третий – в 1–3 сроках высаживания рассады через 50 дней

Созданный конвейер поступления зеленого, пряно-ароматического сырья возможен при проведении первого сбора урожая через 20 дней после высаживания рассады в открытую почву в фазе начала бутонизации для получения более ранней продукции. Все следующие сборы урожая необходимо проводить в фазе начала цветения. При высаживании рассады в более поздние сроки сбор урожая проводился лишь дважды.

ВЫВОДЫ

1. Наибольшая урожайность зеленой массы базилика в конвейерном производстве была в фазе начала цветения и составляла 17,4 т/га у сорта Бадёрыи и 21,7 т/га у Foglia di latuga.
2. В конвейерном производстве сбор урожая зеленой массы базилика за вегетационный период можно проводить: в фазе бутонизации – 4; начала цветения – 3; массового цветения центральных соцветий – 2 раза.
3. Для создания бесперебойного конвейерного производства свежей зеленой продукции базилика высаживание рассады в шесть сроков (II декада мая – III декада июня) обеспечит поступление продукции с III декады мая по сентябрь включительно, а в годы с теплой погодой даже во второй–третьей декадах сентября до середины октября.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бондаренко Г. Л. Методика дослідної справи в овочівництві і баштанництві / [за ред. Г. Л. Бондаренко, К. І. Яковенко]. – Х. : Основа, 2001. – 369 с.
2. Капелев И. Г. Пряноароматические растения / И. Г. Капелев. – Симферополь : Таврия, 1973. – С. 7–10.
3. Лещук Т. Я. Агротехника основных эфиромасличных культур / Т. Я. Лещук. – М. : Сельхозгиз, 1948. – С. 63–93.
4. Мойсейченко В. Ф. Основи наукових досліджень в агрономії / В. Ф. Мойсейченко, В. О. Єщенко. – К. : Вища школа. – 1994. – С. 166, 176, 183.
5. Машанов В. И. Новые эфиромасличные культуры / В. И. Машанов, Н. Ф. Андреева. – Симферополь : Таврия, 1988. – С. 72–83.
6. Уланич О. І. Зеленні та пряно смакові культури / О. І. Уланич. – К. : ДІЯ, 2004. – С. 62–65.

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ ЗБУТОВИХ ОПЕРАЦІЙ У ЗЕРНОВИРОБНИЦТВІ

Батюк Ганна Володимирівна

Львівський національний аграрний університет, старший викладач кафедри бухгалтерського обліку та аудиту Львівського національного аграрного університету (Україна)

e-mail: oblikaudyt424a@mail.ru

РЕЗЮМЕ

Обґрунтовано значення збутової діяльності для забезпечення максимального рівня ефективності виробництва. Виокремлено окремі складові збутового ланцюга, які характерні виключно для зернової галузі. Запропоновано напрями оптимізації процесу збуту виробленої продукції у вітчизняних сільськогосподарських формуваннях. Обґрунтовано доцільність використання різних посередників на ринку зерна.

Ключові слова: ринок, збут, канал збуту, зернова продукція.

РЕЗЮМЕ

Обосновано значение сбытовой деятельности для обеспечения максимального уровня эффективности производства. Выделены отдельные составляющие сбытовой цепи, которые характерны исключительно для зерновой отрасли. Предложены направления оптимизации процесса сбыта продукции в отечественных сельскохозяйственных формированиях. Обоснована целесообразность использования различных посредников на рынке зерна.

Ключевые слова: рынок, сбыт, канал сбыта, зерновая продукция.

ABSTRACT

The importance proved of selling for the ensuring of the highest level of efficiency. Individual components of marketing, peculiar to this area were defined. Directions prompted optimization of sales of products in the domestic agricultural units was proposed. The appropriateness of different mediators in the grain market.

Keywords: market, selling, channel selling, grain products.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Традиційно в Україні важливу роль відігравав аграрний сектор національної економіки. При цьому завжди вважалось, що потенціал сільськогосподарської галузі не використовується в повній мірі, і при правильно організованій системі виробництва може продукувати в рази більше продукції. Проте нинішній досвід доводить, що за певних умов виробники, особливо, що стосується рослинницької продукції, можуть в короткі терміни часу досить суттєво збільшувати обсяги виробництва. Так, сьогодні вітчизняне виробництво сільськогосподарської продукції за окремими позиціями виходить на ключові позиції на світових ринках.

На сучасному етапі розвитку аграрної економіки відбувається посилення конкурентної боротьби в сфері сільськогосподарського виробництва. Конкуренція посилюється не лише між окремими господарючими суб'єктами, вона також набуває особливої гостроти на внутрішньогалузевому та міжгалузевому рівнях. Таким чином, сільськогосподарські товаровиробники в конкурентних умовах, адаптуючись до потреб ринку, зацікавлені виробляти тільки ту продукцію, яка забезпечує максимальний прибуток з одиниці земельної площі. Враховуючи глобальну проблему забезпечення продовольчої безпеки, особливо стабільним і високим є попит на зерно. Тому важливим напрямом розвитку аграрного виробництва є підвищення ефективності зерновиробництва і зростання конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів, які здійснюють діяльність на зерновому ринку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Один із сучасних бізнес-консультантів, який має значний управлінський досвід, Ф. Нестеров стверджує, що найважливішим підрозділом будь-якої компанії є відділ збуту, адже жодне підприємство не

може існувати без грошей, а саме через цей відділ зазвичай поступають гроші від споживачів [14, с. 35–41]. Саме в системі збуту концентрується результат усіх попередніх зусиль підприємства. Значення правильно організованої збутової діяльності для підприємства сформулював Г. Болт, який зазначив, що "недостатня ефективність збутової діяльності ставить під загрозу існування фірми загалом" [2, с. 5]. Отже, кінцевий економічний ефект залежить не стільки від виробничої, скільки від збутової діяльності, адже, щоб успішно функціонувати і забезпечувати достатній рівень прибутковості виробництва, сільськогосподарським формуванням уже недостатньо просто виробляти максимальний обсяг продукції, важливо її успішно реалізувати.

Для забезпечення максимальної ефективності збутової діяльності необхідно, щоб вона базувалась на правильних теоретичних підходах. Зокрема, варто відзначити, що у деяких публікаціях автори ототожнюють поняття реалізація і збут продукції. Проте, упорядники економічної енциклопедії визначають реалізацію як «продаж виготовлених або перепродуваних товарів і послуг, що супроводжується отриманням грошової винагороди» [5, с. 156]. У процесі руху сільськогосподарської продукції зі сфери виробництва до сфери споживання і зустрічного руху грошей, що виражається в сукупності актів купівлі-продажу, її виробники і споживачі при тому вступають у відповідні відносини. Ці відносини мають низку особливостей, що обумовлені біологічною складовою сільськогосподарського виробництва, характером обміну його продуктивних сил тощо.

Суб'єктами ринку збуту сільськогосподарської продукції у класичному розумінні ринку за Ф. Котлером, який сформулював його як "сукупність існуючих і потенційних покупців товару" [7, с. 27], виступають сільськогосподарські виробники (продавці) та споживачі продовольства (покупці). Об'єктом збуту на цьому ринку є безпосередньо товар. Зазначимо, що в складі продукції, яка продукована у сільському господарстві, може бути виділена та її частина, що скерована на обмін, і та, яка безпосередньо скеровується на особисте (безпосереднє) споживання сільського населення, включаючи приріст запасів і домашню переробку. Частина виробленої продукції складають втрати. Обмін продуктами праці працівників сільського господарства може здійснюватись як у товарній, так і нетоварній формі (безпосередній обмін). При тому переважає обмін сільськогосподарськими товарами, які і виступають учасниками ринку.

Окремим учасником ринку збуту сільськогосподарської продукції є різні підприємства, фірми-посередники та інші, які забезпечують функціонування збутового процесу. До останніх належать фінансові установи, транспортні підприємства, рекламні агентства тощо.

Враховуючи, що збут визначають, як "систему відносин у сфері товарно-грошового обміну між економічно і юридично вільними суб'єктами ринку збуту, реалізують свої комерційні потреби" [13, с. 10], завданням учасників збутової діяльності є здійснення взаємовигідного обміну між виробником і споживачем. При цьому первинна ініціатива залишається за сільськогосподарським виробником, який продукує свій товар, пропонує його на ринку, має враховувати певні очікування покупців, які у свою чергу також відіграють значну роль, оскільки саме від їх вибору залежить загальна ефективність виробничої діяльності продавців. Таким чином, збут характеризує сутність ринку, є його товарним фундаментом. При цьому збут як функціональна діяльність ініціюється виробництвом і визначається (регулюється) споживанням [16].

Один із фундаторів маркетингу як науки визначає збут як "продаж товару, тобто операція укладання угоди – купівлі – продажу і передачі від продавця до покупця прав власності на товар і самого товару" [6, с. 27]. У наукових публікаціях зустрічається й інше трактування збуту, зокрема, – "є всі операції від моменту виходу товару за межі підприємства до моменту передачі купленого товару покупцю" [19, с. 71]. Упорядники вітчизняної економічної енциклопедії під збутом також розуміють "комплекс після виробничих операцій, які здійснюють юридичні та фізичні особи з моменту виготовлення продукції до її продажу покупцеві" [4, с. 593]. Таким чином, виходячи з цих визначень цілком зрозуміло, що поняття збуту ширше. Адже включає не тільки взаємовідносини між покупцем і продавцем, а й низку інших операцій, зокрема, доробку, сортування, пакування, транспортування, складування, зберігання, доставку тощо.

Зазначимо, що збутова діяльність може включати як усі, так і лише окремі, із вказаних, операцій. Насамперед, наявність різного роду проміжних дій над товаром, що забезпечують його доведення до кінцевого споживача, залежить від типу, можливості його транспортування і зберігання, місця розташування споживача та виробника. Залежно від кількості проміжних операцій, вартість реалізованого товару може суттєво змінюватись. Що стосується зернової продукції, то в даному ланцюгу збутових дій кожна може бути присутня, проте, звичайно, що стосується фасування і пакування, то тільки у виняткових випадках. Загалом, незалежно від кількості операцій, що здійснюються над товаром в процесі між його виробництвом і споживанням, збут виконує низку важливих функцій. У зерновиробництві до них доцільно віднести:

– продовження процесу безпосереднього виробництва. На цьому етапі зазвичай відбувається доробка товару. Що стосується сільськогосподарської продукції, то, зазвичай, особливо у зерновиробництві зібране з

поля зерно потребує підготовки до продажу, зокрема, просушування, очистки, сортування, у окремих випадках, пакування;

– остаточне визначення вартості та ціни товару. У ринковій системі господарювання ціна товару формується за співвідношенням попиту та пропозиції. На конкурентному ринку, а ринок зерна за своїми ознаками відноситься до ринку монополістичної конкуренції, окремий товаровиробник не може впливати на ринкову ціну. Проте, залежно від якості зерна, його категорії, ступеня очистки, можливості доставки до споживача та іншого, ціна зерна може суттєво змінюватись. Таким чином, виробник зерна, враховуючи остаточну вартість зерна та його ціни, залежно від використовуваних збутових операцій повинен визначити, що потрібно здійснювати, а що ні. Тому, що за певних умов витрати, пов'язані з доробкою, можуть не перекирватись додатковою ціною, яку можна буде виручити, за якісно покращене зерно;

– посилення конкурентоспроможності товару. Якщо врахувати, що конкурентоспроможність товару – це відносна й узагальнена характеристика товару, що виражає його вигідні відмінності від товару конкурента за ступенем задоволення потреби і за витратами на її задоволення, тому її визначають чотирма інтегральними показниками першого рівня: якістю товару, його ціною, витратами на експлуатацію товару за його життєвий цикл, якістю сервісу товару [11, с. 34]. Ця функція в незначній мірі стосується збутової діяльності у зерновиробництві, оскільки зернова продукція не потребує активної рекламної діяльності чи післяпродажного обслуговування. І все ж окремі засоби просування товару на ринок можуть бути використані й у цій галузі виробництва;

– дослідження ринку. У ринкових дослідженнях доцільно виділяти два напрямки: аналіз ринку, що служить для пізнання поточних явищ і процесів і прогнозування, як передбачення майбутньої ситуації. Окремі автори в аналізі ринку вирізняють "аналіз ринкової рівноваги, аналіз ємності ринку і аналіз потенціалу ринку" [10, с. 216]. На ринку зерна при його вивченні насамперед доцільно звернути увагу на його потенціал, тенденції, кон'юнктуру, сегментацію, наявні загрози, природно-географічні чинники, динаміку цін, стан та розвиток інфраструктури тощо.

Кожна, із зазначених функцій збуту, є важливою для створення ефективної системи руху продовольчих товарів. Проте, кожна система потребує гармонійного поєднання всіх її елементів. Тому потрібно детально з'ясувати, з яких саме елементів складається система збуту сільськогосподарської продукції, а також, які чинники впливають на неї. Насамперед, зазначимо, що систему збуту формують елементи як внутрішнього, так і зовнішнього середовища. До елементів внутрішнього середовища відносяться ті, на які має безпосередній вплив менеджмент підприємства, а до зовнішнього середовища – збутові посередники (див. рис. 1).

Склад і структура елементів системи, яка формує збут сільськогосподарської продукції, надзвичайно різноманітний. При тому він в значній мірі залежить від виду товару, умов поставки, вимог покупця, рівня конкуренції та інших чинників.

Зазвичай сільськогосподарські формування намагаються забезпечити доставки виробленої продукції з максимально високим рівнем обслуговування покупців і з мінімальними витратами. Проте на практиці цього досягти майже неможливо. Традиційно високий рівень обслуговування покупців передбачає значні товарні запаси, бездоганну транспортну систему і добре організовану систему складів, а все це вимагає великих витрат. Крім того, між окремими підрозділами підприємства може виникати неузгодженість, а також варто врахувати, що у вітчизняних умовах дуже часто посередницькі фірми, які дуже часто використовуються сільськогосподарськими підприємствами для транспортування і зберігання продукції, не дотримуються укладених угод, що також загалом негативно відображається на збуті продукції.

Збутова діяльність сільськогосподарського підприємства повинна бути спрямована на найефективніший розподіл виробленої продукції. При тому розподіл може бути фізичний, що передбачає виконання комплексу післявиробничих операцій, та комерційний, який пов'язаний з виробленням стратегії збуту товарів, формуванням системи розподілу, обґрунтуванням обсягів реалізації, програми їх виробництва, вибором типу та ширини каналів розподілу, налагодженням контактів, проведенням переговорів і укладанням угод між покупцями та продавцями, передачею прав власності на товар від одного суб'єкту до іншого [15, с. 85]. Важливу роль в управлінні збутом відіграє формування ефективної збутової мережі.

Відзначимо, що система руху товарів від виробника до споживача у різні часи і у різних системах господарювання мала відповідні особливості. Так, у період формування вільного ринку, більша частина продуктів харчування споживалась на фірмі, решту збували місцевим споживачам. З розвитком ринкових відносин почали виділятися перекупівельники-заготівельники, котрі закуповували продукцію фермерських господарств для їх реалізації на місцевих або віддалених ринках [12, с. 165]. Поступово, а особливо з кінця XIX ст., відстань між виробниками продовольства і його споживачами зростала. Подібні процеси передбачав

класик економічної науки А. Сміт у своїй фундаментальній праці "Дослідження про природу і причини багатства народів". Він стверджував, що "хороші дороги, канали і судноплавні річки скорочують витрати на транспортування, ставлять окремі частини країни в стан, приблизно однаковий з територіями, які розміщені поблизу великих міст" [17, с. 122]. Адже саме у великих містах поблизу залізничних станцій почали розвиватись гуртові ринки свіжих овочів, фруктів, масла, сиру та інших продовольчих продуктів. Власне на початках формування сучасної структури збуту виробники, фермери-виробники використовували різні способи збуту продукції. Таким чином, бачимо, що рух продукції від виробника до споживача, тобто збутова діяльність, нерозривно пов'язана із каналами збуту. Так, М. Армстронг аналізуючи галузі сучасного менеджменту розглядає і збут, який трактує як "канали продажу продукції – оптовики, підприємства роздрібної торгівлі, торгові агенти тощо" [1, с. 92].

Рис. 1. Середовище формування збуту зернової продукції

Вибір каналів збуту продукції є складним управлінським рішенням, адже від того, які саме канали обрано, залежить загальна маркетингова політика підприємства. Як вказувалось вище, сільськогосподарські формування значну увагу повинні приділяти проблемам оптимізації процесу збуту виробленої продукції. Результати їхньої діяльності багато в чому залежать від правильності обраних каналів, форм і методів їх збуту.

Для підвищення ефективності збутової діяльності виробник може як сам реалізовувати власну продукцію, так і використовувати для цього посередників. Залежно від участі посередників у збутовій діяльності канали збуту поділяють на:

- посередній – сільськогосподарське формування власними силами реалізовує свій продукт;
- безпосередній – для реалізації продукції використовуються треті особи чи інстанції.

Існуючі канали розподілу передбачають основні методи збуту: прямий, непрямий (опосередкований), змішаний (комбінований) [9]. Що стосується прямого збуту, то цей спосіб передбачає відсутність посередників. При цьому, продукція може реалізовуватися великими партіями, що забезпечує стабільне технологічно однорідне завантаження виробничих потужностей. Також забезпечується відносна економічна ефективність операцій щодо здійснення збуту продукції за рахунок економії транспортних витрат та витрат на послуги посередника. Деякі підприємства вважають прямий метод збуту найбільш ефективним, так як він дозволяє безпосередньо спілкуватися із кожним покупцем і постійно враховувати його потреби і побажання щодо якості та ціни товару. Проте, О. Красноруцький та Ю. Данько у своєму дослідженні ринку продовольчої продукції доводять, що прямий збут не є широко розповсюдженим каналом розподілу продукції на ринку зерна, в першу чергу, через те, що аграрні підприємства не в змозі утворювати великі партії зернової продукції, а, отже, виробники не можуть конкурувати з посередниками навіть першого рівня, тобто ефективно змінювати свою позицію в структурі каналу розподілу продукції [8, с. 135]. Що стосується дрібних товаровиробників зерна, то тим більше вони не спроможні ефективно використовувати метод прямого збуту виробленої продукції. Більше того, організація збуту продукції потребує певних фінансових витрат, наявності знань щодо стану та кон'юнктури ринку даного товару, торгівельних навичок, тому більшість виробників воліють здійснювати продаж сільськогосподарської продукції через посередників, тобто використовувати метод непрямого збуту.

Таким чином, для виробників сільськогосподарської продукції, а особливо виробників зерна, більш раціональним є використання опосередкованого збуту, який передбачає участь посередників, доцільність залучення яких обґрунтовується різними чинниками. Серед чинників залучення посередницьких структур на ринку зерна варто відзначити наступні:

- споживачів зернової продукції є велика кількість, які досить суттєво відрізняються між собою за масштабами, формою та змістом;
- територіальне розосередження споживачів зерна, що унеможлиблює ефективний збут продукції окремим виробником. Посередники, зазвичай, одночасно обслуговують багатьох виробників, за рахунок цього збутові витрати на одиницю продукції суттєво зменшуються;
- збутова діяльність передбачає виконання багатьох функцій і при тому потребує значних фінансових ресурсів. Сільськогосподарські товаровиробники, зазвичай, не мають достатніх власних обігових, які можна було б скеровувати на здійснення прямого збуту.

Збут, аналогічно, як і виробництво, повинен бути правильно організованим для забезпечення максимальної ефективності при найменших витратах. Для досягнення цієї мети при збуті зернової продукції можливим є використання декількох каналів із залученням різних посередників. Оцінюючи переваги та недоліки залучення посередників для реалізації товарів, окремі вчені вказують на переважання переваг від залучення посередницьких структур [18, с. 39]. Проте, на нашу думку, залежно від типу товару, масштабів виробництва, наявності маркетингової, транспортної та інших служб, може бути більш економічно доцільним використання методу прямого збуту. Адже завдяки даному варіанту збуту виробник має змогу безпосередньо контактувати із споживачем, отримувати зворотну інформацію щодо якості продукції та обслуговування, і, як результат, оперативно реагувати на запити ринку. І все ж відзначимо, що не на кожному ринку є можливим і навіть не завжди є доцільним використання прямого збуту. Зокрема, на ринках сільськогосподарських продуктів важливим чинником, який впливає на вибір каналу збуту, є масштаб виробництва. Оскільки дрібні виробники не спроможні провадити власну збутову діяльність.

Залучення фірм-посередників, які займаються збутовою діяльністю, з однієї сторони, дозволяють виробникові користуватися налагодженою системою збуту, економити витрати на власний персонал, а з іншої, є наявними високі торгівельні націнки, що спричиняє збільшення кінцевої ціни виготовленого товару.

При змішаному або комбінованому варіантах збуту продукції бере участь посередник, не задіяний у процесі товароруку. Його участь обмежується, або розрахунками за продукцію, яка поставляється, або послугами щодо забезпечення продажу продукції з урахуванням маркетингу. Змішані канали збуту продукції можуть використовуватись, якщо спостерігається концентрація ринку продажу товарів в одному регіоні, споживачі розпорозені в іншому, і попит на продукцію невеликий.

Традиційно змішані канали збуту використовуються, якщо підприємство виробляє різноманітні товари, які реалізує на різних ринках. Також цей вид збуту застосовують виробники товарів, які можна реалізовувати як у готовому, так і у модифікованому виді. Підприємства, що продукують значні обсяги продукції, її частину можуть реалізовувати безпосередньо, через прямі канали, а також при тому можуть використовувати і посередницькі структури.

Збутова діяльність може передбачати використання різних методів та форм збуту, відповідно, єдиної думки навколо вибору найоптимальнішого методу збуту немає. Окремі вчені вважають, що "при виборі каналу

розподілу сільськогосподарської продукції необхідно, насамперед, визначити, який з них забезпечить найбільш широке охоплення цільового ринку покупців, найбільш повно задовольнить потреби цільового ринку, а також забезпечить підприємству найбільший прибуток“ [3, с. 331]. Проте ця думка може бути актуальною тільки для великих товаровиробників, оскільки для більшості середніх і дрібних виробників сільськогосподарської продукції, а особливо зернової продукції, виробників в меншій мірі цікавить ступінь охоплення ринку, адже ринок зерна відноситься до конкурентного ринку, зокрема до ринку монополістичної конкуренції із певними ознаками ринку досконалої конкуренції. А на цих ринкових структурах окремий виробник не має змоги впливати на ринкову ситуацію, на формування ринкової ціни тощо.

Вибір каналу збуту не є простою одномоментною операцією, а є цілісним і системним процесом, який повинен постійно коригуватись залежно від зміни ринкової кон'юнктури. При формуванні каналу збуту зерна необхідно, насамперед, з'ясувати характер системи розподілу; кількість каналів, їх довжину і ширину; форму торгівлі (оптова чи роздрібна); місця складування товарів; асортимент товарів для кожного посередника; перерахування сервісних функцій; рівень знижок і комісійних; форму оплати праці торгових представників; типи посередників, їх доступність; систему заохочувань для посередників; порядок розподілу функцій і відповідальності між суб'єктами цих каналів.

ВИСНОВКИ

Таким чином, для забезпечення максимальної ефективності організації збуту сільськогосподарської продукції кожен із етапів збутового процесу планується як невід'ємна частина правильно збалансованої і логічно побудованої загальної системи забезпечення реалізації продукції. Будь-яка система передбачає взаємопов'язаність усіх її елементів, отже нівелювання хоча б одного з елементів збутової системи може суттєво порушити не лише збутову діяльність, а й негативно відобразитись на виробничо-господарській діяльності сільськогосподарського формування загалом.

Збутова діяльність, як і будь-яка інша, передбачає забезпечення певного рівня ефективності, яку в основному визначають як відношення витрат до її результатів. Для визначення ефективності збуту виділяють цілу низку якісних показників, ключовим з яких вважається рівень обслуговування споживачів, який залежить від швидкості виконання і доставки замовлення, якості поставленої продукції, надання різноманітних послуг покупцям, встановлення, ремонту та постачання запасних частин тощо. Проте, що стосується зерна як специфічного товару, то і чинники, які впливають на якість його збуту, є особливими. Зокрема, до таких чинників доцільно віднести: забезпечення можливості відвантаження різних партій зерна; вибір раціонального виду транспорту; зміст оптимального рівня запасів і створення нормальних умов зберігання і складування продукції; дотримання наперед домовленого рівня цін тощо. Жоден із зазначених чинників сам по собі не є вирішальним, але всі вони в тій чи іншій мірі впливають на стан збутової діяльності сільськогосподарських підприємств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Армстронг М. Менеджмент : методы и приемы : пер. с англ. изд. / М. Армстронг. – К. : Знання-Прес, 2006. – 876 с.
2. Болт Г. Д. Практическое руководство по управлению сбытом / Пер. с англ. / Г. Д. Болт. – М. : Экономика, 1991. – С. 26
3. Глушко Ю. В. Рационализация каналов сбыта продукции в сфере агробизнеса / Ю. В. Глушко // Наукові праці ПФ НУБіП України «Кримський агротехнологічний університет» : Економічні науки». – 2012. – Вип. 141. – С. 324–332.
4. Економічна енциклопедія : у трьох томах. Т. 1 / Редкол. : ... С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2000. – 854 с.
5. Економічна енциклопедія : у трьох томах. Т. 3 / Редкол. : ... С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2002. – 952 с.
6. Котлер Ф. Основи маркетингу / Ф. Котлер. – М. : Прогрес, 1991. – 644 с.
7. Котлер Ф. Основи маркетинга. Краткий курс : пер с англ. / Ф. Котлер. – М. : Вільямс, 2007. – 656 с.
8. Красноручький О. О. Розвиток маркетингу на ринку агропродовольчої продукції України [монограф.] / О. О. Красноручький, Ю. І. Данько. – Харків : Міськдрук, 2009. – 262 с.
9. Ламбен Ж. Ж. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива. Пер. с франц. / Ж. Ж. Ламбен. – СПб. : Наука, 1996. – 589 с.

10. Липчук В. В. Маркетингові дослідження / В. В. Липчук, Л. В. Погребняк. – Львів : «Магнолія 2006», 2012. – 352 с.
11. Мазилкина Е. И. Управление конкурентоспособностью / Е. И. Мазилкина, Г. Г. Паничкина. – СПб. : Омега-Л, 2009. – 328 с.
12. Майовець Є. Й. Теорія аграрних відносин / Є. Й. Майовець. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 282 с.
13. Наумов В. Н. Маркетинг сбыта / В. Н. Наумов. – М. : Эксмо, 2003. – 52 с.
14. Нестеров Ф. Fast-менеджмент. Управлять – это просто, если знаешь как. – СПб. : Питер, 2012 с.
15. Потьомкін С. К. Формування каналів збуту споживчих товарів / С. К. Потьомкін, В. І. Рожко // Вісник НТУ «ХПІ» : Технічний прогрес та ефективність виробництва. – 2005. – Вип. 58. – С. 83–87.
16. Севиян А. М. Исследование экономической сущности сбытовой деятельности на промышленном предприятии / А. М. Севиян // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // elibrary.ru/download/66337563.pdf](http://elibrary.ru/download/66337563.pdf).
17. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Соцэккнигизд., 1962. – с. 684.
18. Чорна Л. О. Місце системи реалізації продукції в маркетинговій діяльності підприємств / Л. О. Чорна // Економіка та держава. – 2009. – № 1(73). – С. 38–41.
19. Щолокова О. М. Оптимізація збутової діяльності компаній в сучасних умовах / О. С. Щолокова, О. С. Кострова // Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія : Економічні науки. – 2011. – № 2 (22). – С. 70–73.

ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ ПРОФЕСОРА М. М. КЛЕПІНІНА В ГАЛУЗІ ПРИРОДНИЧИХ НАУК (КІНЕЦЬ ХІХ СТ.)

Мерко Ольга Михайлівна

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України, аспірантка
(Україна)

e-mail: chayka_820@mail.ru

РЕЗЮМЕ

На підставі численних репрезентативних фактів висвітлюється вплив сімейного оточення, педагогів – корифеїв науки Імператорського Московського та Імператорського Санкт-Петербурзького університетів – на становлення М. М. Клепініна як ученого в галузі природничих наук.

Ключові слова: М. М. Клепінін, світогляд, наукові погляди.

РЕЗЮМЕ

На основании многочисленных репрезентованных фактов освещается влияние семейного кружения, педагогов – корифеев науки Императорского Московского и Императорского Санкт-Петербургского университетов – на становление Н. Н. Клепинина как ученого в области естественных наук.

Ключевые слова: Н. Н. Клепинин, мировоззрение, научные взгляды.

ABSTRACT

The impact of family environment, of teachers – giants of science Imperial Moscow and St. Petersburg universities – the formation of N. Klepinin as a scientist in the field of natural sciences on the basis of the representative facts were revealed.

Keywords: N. Klepinin, philosophy, scientific views.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Історія аграрної науки сьогодення відмічає 130-річчя створення нової галузі природознавства – морфолого-генетичного ґрунтознавства. Основи цього напрямку заклав вчений зі світовим ім'ям В. В. Докучаєв, що видав у 1883 р. триумфальну працю «Російський чорнозем», в основу якої були покладені багаторічні польові дослідження на території сучасних Росії, України, Казахстану, в тому числі, й Грузії. Видатний природодослідник створив потужну, всесвітньо відому наукову школу ґрунтознавців та аграріїв, до числа якої увійшов і професор М. М. Клепінін. Слідуючи науковим теоріям свого вчителя В. В. Докучаєва, учень дослідив природні багатства кримського півострова, створив серію фундаментальних праць, які надали можливість остаточно утвердитись морфолого-генетичному ґрунтознавству.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Микола Миколайович Клепінін народився 23 грудня 1869 р. в повітовому місті Єкатеринбург Пермської губернії (нині м. Єкатеринбург Свердловської області) в сім'ї одного з найвідоміших земських діячів Уралу.

У справі № 28009 «Личное дело Николая Николаевича Клепинина», що зберігається в Центральному державному історичному архіві Санкт-Петербурга, міститься свідоцтво про народження від 23 грудня 1869 р. і хрещення від 27 грудня того ж року в Єкатерининському соборі м. Єкатеринбурга «Николая, сына мирового посредника, потомственного дворянина Николая Андреевича Клепинина и жены его Надежды Николаевны» [14, арк. 6].

Аналіз документальних джерел вказує, що для формування багатьох рис характеру Миколи Миколайовича, існували чудові умови з раннього дитинства – живий приклад його родичів, людей освічених, а також середовища, де він виховувався.

Батько, Микола Андрійович, протягом усього свого життя поетапно займав посади гласного міської думи Єкатеринбурга, голови повітової земської управи, почесного мирового судді, голови Повітового з

військової повинності присутності. Брав активну участь у громадській діяльності міста: був членом опікунської ради Єкатеринбурзького реального училища, опікунської ради жіночої гімназії, Єкатеринбурзького місцевого комітету Товариства червоного хреста, товаришем голови Єкатеринбурзького єпархіального комітету православного місіонерського товариства [11]. За відмінну, старанну службу і особливі досягнення нагороджений орденом св. Анни 3 ступеня [18]. Саме в такому середовищі зароджувалася у Миколи Миколайовича любов до науки.

Мати майбутнього вченого, дочка колезького асесора, Надія Миколаївна (у дівоцтві Ільїна), також мала важливе вплив в колах міської інтелігенції, виступаючи головою комітету Єкатеринбурзького Благодійного товариства [1]. Після смерті чоловіка відкрила бібліотеку в селі Нікольське [15].

Батьки дали життя ще шістьом дітям. Старший син Олександр займався науковою діяльністю в Уральському державному науково-дослідному інституті по кольорових металах. Андрій – відомий інженер, за його кресленнями побудовані будівлі в Кисловодську, Одесі, церква в Белграді. Його проект був покладений в основу побудови Ново-Сабанєєвських (нині Пушкінські) Верхніх і Нижніх Ванн в П'ятигорську біля Сабанєєвського джерела [18]. Про третього сина Бориса у фонді № 669, справі № 141 «Алфавитный список сотрудников и студентов, окончивших институт», яке зберігається у Державному архіві Харківської області (ДАХО), є запис про закінчення ним Ново-Олександрійського інституту сільського господарства та лісівництва [5]. У майбутньому Б. М. Клепінін – колезький асесор, чиновник особливих доручень V класу, статський радник при переселенському управлінні Головного управління землеустрою та землеробства [3; 4]. Сергій – інженер при директорі Тур'їнських рудників і копалень, гірничий інженер [2]. Віра – учениця студії В. Є. Мейєрхольда, актриса Єкатеринбурзького міського театру. Як писала про здатну ученицю в своїй збірці Л. Д. Вендровська, «сама она была даровита, но, конечно, главным образом, благодаря новому приему, исполнение это производило впечатление совершенно чарующее. Найденный Мейерхольдом рисунок движений удался Клепининой, которая была очень пластична» [7]. Молодший син Юрій жив у Москві, славився своїми художніми здібностями, але малюнки до теперішнього часу не збереглися [6].

Як зазначено у пам'ятній книжці Пермської губернії на 1893 р. потомствений дворянин М. М. Клепінін на 1.01.1892 р. володів 169 десятинами землі в Єкатеринбурзькому повіті [16].

Згідно з листом ректора Імператорського Московського університету М. П. Боголепова від 7 січня 1891 р., що зберігається в матеріалах «Личного дела Николая Николаевича Клепинина», в 1890 р. майбутній вчений став студентом природничого відділення фізико-математичного факультету Імператорського Московського університету. Відвідавши курс навчання тривалістю один семестр, вже в наступному півріччі М. М. Клепінін з невідомих причин подав прохання про переведення його до Імператорського Санкт-Петербурзького університету. М. П. Боголепов взяв на себе зобов'язання поручителя за студента, вказуючи у листі, що «Клепинин во время пребывания в университете поведения был отличного и в стенах оного ни в чём предосудительном замечен не был» [14, арк. 3].

Також гарантом виступив помічник інспектора студентів А. Алатський. У записці від 17 січня 1891 р. він, «зная лично родных и знакомых студента Московского университета Николая Клепинина, подавшего прошение о переводе его в Санкт-Петербургский университет», брав «на себя смелость ручаться, что означенный молодой человек во время пребывания в Санкт-Петербургском университете будет точно исполнять все правила для студентов» [14, арк. 5].

Таким чином, 19 січня 1891 р. майбутній вчений був зарахований до фізико-математичного факультету вищевказаного вищого навчального закладу.

Враховуючи, що в Російській імперії в 1880–1890-х роках розвивався студентський рух як відповідна реакція на реформи царського уряду у сфері вищої освіти (університетський статут 1884 р., циркуляри Міністерства народної освіти «О сокращении гимназического образования», грубе поліцейсько-адміністративне свавілля відносно студентства), спрямований на встановлення академічних прав і свобод, студенти при вступі до вищого навчального закладу були змушені підписувати зобов'язання про непричетність до діяльності таємних товариств [12].

Аналогічний документ скріпив підписом і М. М. Клепінін, запевняючи, що «во время пребывания в числе студентов или слушателей Императорского Санкт-Петербургского университета» не буде «принадлежать ни к какому тайному сообществу» [14, арк. 13].

Право на проживання в Санкт-Петербурзі Миколі Миколайовичу давало свідоцтво, що діяло до 20 серпня кожного року навчання. На підставі прохання про відпустку він щорічно в канікулярний час в серпні виїжджав до Єкатеринбурга [14, арк. 14–32].

На студентській лаві розкрилися здібності молодого дослідника, сформувалася його життєва позиція, ерудиція. Слід вказати, що університет мав колектив висококваліфікованих педагогів, які забезпечували навчальний процес на дуже високому науковому та навчально-методичному рівнях.

Найбільший вплив, що зумовив подальшу спрямованість досліджень, зробило навчання при кафедрі агрономії під керівництвом професора О. В. Советова. За багато років плідної роботи в Імператорському Санкт-Петербурзькому університеті видатний вчений підготував плеяду російських агрономів, які згодом заклали фундамент дослідної справи на території всієї Російської імперії. Такий шлях обрав для себе і М. М. Клепінін, що став організатором сільськогосподарської дослідної справи на кримському півострові.

Важлива роль у розстановці наукових пріоритетів була відведена корифеям науки, що читали лекційні курси для студентів фізико-математичного факультету: фундатору морфолого-генетичного ґрунтознавства, професору кафедри мінералогії та геології В. В. Докучаєву, послідовнику і видатному ґрунтознавцю К. Д. Глінці.

Досить згадати, що знання зоології в різні роки навчання підносили професор і лауреат премії Бордена М. П. Вагнер, доктор М. М. Полежаєв, професор В. А. Фаусек. Курс метеорології Микола Миколайович слухав у видатного вченого, ординарного професора кафедри фізичної географії О. І. Воейкова, мінералогії – у професорів М. І. Андрусова і П. А. Зем'ятченського, геології та петрографії – у ординарного професора О. О. Іностранцева. Процеси зміни біологічних систем в часі доносив до студента біолог-еволюціоніст, ординарний академік Імператорської Санкт-Петербурзької Академії Наук О. О. Ковалевський.

Курс ботаніки викладали член-кореспондент Імператорської Санкт-Петербурзької Академії Наук, ординарний професор О. М. Бекетов, доктор Х. Я. Гобі. Основи функціональної активності рослинних організмів доносив до молодих доктор ботаніки, ординарний професор А. С. Фамінцин.

Органічну хімію вів приват-доцент О. Є. Фаворський, аналітичну – ініціатор викладання аналітичної хімії як самостійної дисципліни, професор М. О. Меншуткін, професор Д. П. Коновалов.

Обов'язковим для студентів природничого профілю був курс фізики. Його викладав ординарний професор П. П. Фан де Фліт, лекції якого відрізнялися простим, але логічним стилем викладу матеріалу, застосуванням особисто сконструйованих приладів для демонстрації різних фізичних явищ [14, арк. 33–45].

У 1895 р. на підставі статуту університетів 1884 р. М. М. Клепінін отримав випускне свідоцтво за розрядом природничих наук [10].

Надалі майбутній ґрунтознавець продовжив своє навчання у Ново-Олександрійському інституті сільського господарства та лісівництва Міністерства народної освіти. Документи про даний навчальний заклад зберігаються у фонді № 669 ДАХО. У справі фонду «Алфавитный список сотрудников и студентов, окончивших институт» до 1916 р. не значиться прізвище М. М. Клепініна. Є згадка, як вже було зазначено вище, про закінчення університету лише його брата, Б. М. Клепініна [5]. Оскільки більшість документів фонду втрачено під час Великої Вітчизняної війни, відновити низку подій за допомогою архівних даних не представляється можливим.

Хроніка про «Почвенно-оценочное дело» відкриває завісу невідомості про рід занять Миколи Миколайовича в період навчання в Ново-Олександрійському інституті сільського господарства та лісівництва. З неї ми дізнаємося, що в 1897–1898 р.р. студент разом з професором К. Д. Глінкою проводив дослідження ґрунтів Новоржевського, Торопецького і Холмського повітів Псковської губернії. Цей період був визначальним для подальшої наукової спрямованості студента. Саме під впливом ідей та поглядів професора ґрунтознавства формувался світогляд науковця-початківця, окреслювались подальші напрямлення дослідницької роботи, зосереджувалась увага на гострих питаннях аграрно-ґрунтознавчої галузі того часу [17, с. 151].

В особовій справі К. Д. Глінки, що зберігається у фондах ДАХО, в «Аттестате» вказані дати відряджень Росією з науковою метою. З них випливає, що експедиції припадали на липень-серпень 1897–1898 рр. Обробка отриманих даних здійснювалася протягом навчального року [13].

ґрунтові дослідження у Псковській губернії були організовані земством у 1895 р. під керівництвом М. М. Сибірцева. Наступного року, після відмови професора, керівництво ґрунтово-геологічними дослідженнями Псковської губернії прийняв на себе К. Д. Глінка, який влітку 1897 р. приступив до обстеження Новоржевського і Великолуцького повітів. До складу експедиції, крім завідувача, входили: М. П. Адамов, М. Ф. Колоколов, що проводили вивчення ґрунтів Великолуцького повіту, С. Л. Федоровський і М. М. Клепінін, що дослідили в ґрунтово-оціночному відношенні Новоржевський повіт [17, с. 151].

Аналізи з визначення механічного складу і фізичних властивостей ґрунтів Новоржевського і Великолуцького повітів у 1897 р. виконувалися М. М. Клепініном спільно з Б. М. Клепініном в лабораторіях Ново-Олександрійського інституту сільського господарства та лісівництва. Під керівництвом К. Д. Глінки юний дослідник опановував різні методи роботи з ґрунтами: визначення гумусу, поглинальної здатності ґрунту (по відношенню до аміаку), гігроскопічної вологості, втрати маси при прожарюванні, рухомих сполук азоту і фосфору [8].

У 1898 р. роботи стосувалися, переважно, Холмського і Торопецького повітів. Учасниками експедиції вдруге були відвідані деякі пункти Новоржевського і Великолуцького повітів, що представляли особливий інтерес [9].

Із уже згадуваної «Хроніки ...» дізнаємося, що у 1898 р. в ґрунтовій та геологічній лабораторіях Ново-Олександрійського інституту сільського господарства та лісівництва юний вчений виконував роботу з ґрунтознавства «Исследование механического состава и физических свойств псковских почв» [17, с. 149].

На підставі вищевикладеного можемо припустити, що студент не вивчав теоретичний курс і набував тільки практичні знання та вміння в лабораторіях університету та дослідницьких експедиціях під керуванням К. Д. Глінки.

ВИСНОВКИ

Таким чином, світогляд М. М. Клепініна формувався під впливом концепцій агрономії, ґрунтознавства як наук кінця XIX ст., а саме під авторитетною дією наукових теорій і навчань професора О. В. Советова, фундатора морфолого-генетичного ґрунтознавства В. В. Докучаєва, його учня і послідовника К. Д. Глінки, а також представників «еліти» російської науки М. П. Вагнера, М. М. Полежаєва, О. І. Восійкова, М. І. Андрусова, П. А. Земятченського, О. О. Іностранцева, А. М. Бекетова тощо.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Адрес-календарь и памятная книжка Пермской губернии на 1895 год. – Пермь : Типо-литография Губернского Правления, 1895. – 252 с.
2. Адрес-календарь и памятная книжка Пермской губернии на 1912 г. – Пермь : Типо-литография Губернского Правления, 1911.
3. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1914 год. – СПб. : Сенатская типография, 1914. – 1614 с.
4. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1915 год. – Петроград, Сенатская типография. – 1437 с.
5. Державний архів Харківської області (далі ДАХО). Ф. 669. Оп. 3. Спр. 114. – Арк. 176. Алфавитный список сотрудников и студентов, окончивших институт.
6. Алфавитный указатель жителей города Москвы и ея пригородов на 1917 год. – М., 1917.
7. Встречи с Мейерхольдом : сб. воспоминаний / редкол. : М. А. Валентей и др.; [ред.-сост. Л. Д. Вендровская]. – М. : Всероссийское театральное общество, 1967. – 618 с.
8. Глинка К. Д. Предварительный отчет о почвенно-геологических исследованиях [1897 г.] в Новоржевском и Великолуцком уездах / К. Д. Глинка. – Псков : Тип. Псков. губерн. земства, б. г. – 20 с.
9. Глинка К. Д. Предварительный отчет Псковскому губернскому земству о работах 1898 г. в Псковской губернии / Сост. К. Д. Глинка. – Псков : Типография Псковского губернского земства, б. г. – 13 с.
10. Годичный акт. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Санкт-Петербургского университета за 1895 г. – СПб., 1896.
11. Симанов И. И. Город Екатеринбург. Сборник историко-статистических и справочных сведений по городу с адресным указателем и с присоединением некоторых сведений по Екатеринбургскому уезду / И. И. Симанов. – Екатеринбург : Типография «Екатеринбургской Недели», 1889. – 1051 с.
12. Краснов П. В. «Оградить учащуюся молодежь от доминирующего влияния на нее злонамеренного меньшинства...» Записка С. В. Зубатова о студенческом движении рубежа XIX – XX вв. / П. В. Краснов // Отечественные архивы. – 2007. – № 5. – С. 107–115.
13. ДАХО. Ф. 669. Оп. 3. Д. 114. – Арк. 176. Личное дело К. Д. Глинки.
14. Центральный государственный исторический архив Санкт-Петербурга. Ф. 14. Оп. 3. Спр. 28009. – 45 арк. Личное дело Николая Николаевича Клепинина.
15. Микитюк В. П. «Земец первого призыва» Н. А. Клепинин / В. П. Микитюк // Известия Уральского государственного университета. – Екатеринбург, 1998. – № 9. – С. 41–44.
16. Памятная книжка и адрес – календарь Пермской губернии на 1893 г. – Пермь, 1892.
17. Почвоведение. – 1899. – № 2. – С. 148–151.
18. Экскурсии по некрополю. Николай Андреевич Клепинин // Наследие. Вестник Кавказского Горного Общества. – Пятигорск : Севкавгипроводхоз, 2000. – № 2.

ДВОРЯНСТВО БЕССАРАБІЇ НА СТОРІНКАХ ДОВІДКОВО-СТАТИСТИЧНИХ ВИДАНЬ РЕГІОНУ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

Башли Маргарита Іванівна

Ізмаїльський державний гуманітарний університет, аспірантка кафедри всесвітньої історії (Україна)

e-mail: rita_bashly@mail.ru

РЕЗЮМЕ

Завдяки використанню інформації, що міститься на сторінках довідково-статистичних видань регіону («Бессарабський адрес-календар», «Бессарабський календар») аналізуються окремі аспекти історичного розвитку дворянської верстви Бессарабської губернії, участь дворянства в діяльності державних та станових виборчих органів, роботі губернського дворянського депутатського зібрання. На підставі статистичних даних останньої третини ХІХ ст. порівнюється кількісний склад міського та сільського дворянства Бессарабії, з'ясовується співвідношення особистих та спадкових дворян краю. Персоніфікуються повітові предводителі дворянства, виявляються особливості в становленні та діяльності повітових дворянських зборів. Характеризується особовий склад Кишинівського губернського в'язничного піклувального комітету, участь жінок – представниць шляхетного стану в діяльності Кишинівського жіночого піклувального в'язничного відділення.

Ключові слова: Бессарабія, адрес-календар, особисте дворянство, спадкове дворянство, чиновники, предводителі дворянства, піклувальні комітети.

РЕЗЮМЕ

Благодаря использованию информации, которая находится на страницах справочно-статистических изданий региона («Бессарабский адрес-календарь», «Бессарабский календарь») анализируются отдельные аспекты исторического развития дворянского сословия Бессарабской губернии, участие дворянства в деятельности государственных и сословных выборных органов, работе губернского дворянского депутатского собрания. На основании статистических данных последней трети ХІХ в. сравнивается количественный состав городского и сельского дворянства Бессарабии, выясняется соотношение между личным и потомственным дворянством края. Персонификация уездных предводителей дворянства, выделение особенностей в становлении и деятельности уездных дворянских собраний. Характеризуется личный состав Кишиневского губернского тюремного попечительного комитета, участие женщин – представительниц благородного сословия в деятельности Кишиневского женского попечительного тюремного отделения.

Ключевые слова: Бессарабия, адрес-календарь, личное дворянство, потомственное дворянство, чиновники, предводители дворянства, попечительные комитеты.

ABSTRACT

Thanks to information, which is on pages of reference and statistical publications of the region ("The Bessarabian address calendar", "The Bessarabian calendar") analyzed separate aspects of historical development of nobility of the Bessarabian province, participation of the nobility in activity of the government and class electoral bodies, work of provincial nobility deputy assembly. On the basis of statistical data of the last third of ХІХ century the quantitative structure of the city and rural nobility of Bessarabia is compared, the ratio between the personal and hereditary nobility of edge becomes clear. Personification of district leaders of the nobility, allocation of features in formation and activity district nobility assemblies. The personal structure of the Kishinev provincial prison trustees committee, participation of women – representatives of noble estate in activity of the Kishinev female trustees prison department is characterized.

Keywords: Bessarabia, address calendar, personal nobility, hereditary nobility, officials, leaders of the nobility, trustees committees.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Поступовий розвиток капіталістичних відносин в Російській імперії в другій половині XIX ст. сприяв перетворенню більшості її територій на промислові, аграрні, торгові центри окремих регіонів. Не стала виключенням в цьому відношенні і Бессарабія, чиє остаточне приєднання до Росії в 1878 р. сприяло швидкому та поступовому розвитку господарства краю.

Довідково-статистичні матеріали становлять сьогодні вагомий цінність для ілюстрації різних аспектів тогочасного розвитку окремих регіонів, хоча і раніше використовувалися дослідниками. Однак, залишилося ще багато питань з історії дворянства Бессарабії, в вирішенні яких неоціненну допомогу можуть надати саме «Адрес-календарі».

Аналіз наведених у довідниках даних дозволить нам визначити місце дворян Бессарабії в управлінні краєм, соціальну та рангову структуру органів управління.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Збільшення кількості населення в містах, поява нових адміністративних, територіальних, корпоративних установ, розширення бази працевлаштування – все це вимагало від тогочасних ділових мешканців краю чіткого володіння інформацією. Переслідуючи на початку виключно прагматичні цілі, Бессарабське губернське правління започаткувало з 1882 р. видання довідника «Бессарабський адрес-календар», в якому містилась інформація про губернських посадовців всіх рівнів (по відомствам внутрішніх справ, фінансів, юстиції, військовому, народної освіти тощо).

На чолі Бессарабії був губернатор. Ці функції в 1882 р. виконував М. М. Коніар, який мав чин дійсного статського радника. Це IV ранг за «Табелем про ранги», що відповідав військовому чину генерал-майора. Власник чину дійсного статського радника починаючи з 1856 р. отримував всі привілеї спадкового дворянина. Заступником губернатора Бессарабії, або віце-губернатором краю був С. Ф. Танський, який також мав чин дійсного статського радника.

Вся канцелярія губернатора Бессарабії складалася з 4 постійних чиновників: правитель канцелярії, старший та молодший помічник правителя, регістратор. Окрім цього в канцелярії губернатора працювали тимчасово відряджені 3 комісари з місцевих карантинів та 2 чиновника для особливих доручень. Всі вони мали чини від надвірного радника до колезького секретаря, а відтак, при відсутності додаткових умов (орденів, знаних родичів тощо) могли розраховувати лише на статус особистого дворянина. Місцеві дворяни в цій управлінській структурі були представлені надвірним радником Єгором Миколайовичем Попой (завідував секретною частиною та міськими справами); колезьким секретарем Гаврилом Сидоровичем Доніком (скарбник); колезьким радником Олексієм Костянтиновичем Накко (старший чиновник з особливих доручень) [3, с. 2–3]. В цьому вищому владному ешелоні регіону дворяни становили 100 % управлінців.

Наступним структурним підрозділом системи управління краєм було губернське правління, до складу якого в 1882 р. входило 22 особи. Це радники, регістратори, архіваріуси, діловоди та їх помічники, перекладач, редактор, завідувач друкарнею. Більше половини чиновників мали чин титулярного радника (IX клас). Окрім того, тут вперше зустрічається особа без чину – це помічник редактора В. В. Филиповський [3, с. 4]. Щодо дворян – представників бессарабських шляхетних родів – в губернському правлінні працювали: помічник діловода 4-го столу, губернський секретар Костянтин Васильович Стаматі; губернський інженер, статський радник Лука Назарієвич Семко-Савойський [3, с. 6].

Ще меншою кількістю було представлено дворянство в лікарському відділі губернського правління. На 9 чиновників цього відділу класний чин мали п'ять осіб, що становило 55,5% [3, с. 7].

У креслярському відділі губернського правління на посадах землемірів та їх помічників, межового інженера, діловода працювало 17 осіб, з яких 5 осіб (або 30%) взагалі не мали чинів. Решта чиновників були представлені дворянськими рангами від надвірного радника (губернський землемір А. І. Пожариський) до колезького реєстратора (старший кресляр П. Л. Бімман) [3, с. 8–10]. В цьому відділі на посаді діловода в чині губернського секретаря працював Павло Костянтинович Крушеван – пізніше відомий журналіст, прозаїк, публіцист право-радикального толку, активний провідник чорносотенних ідей.

Найбільш представницьким за особовими та кількісними показниками був Кишинівський губернський в'язничний піклувальний комітет, до складу якого входило 25 осіб за призначенням по дворянській або державній службі. Взагалі, ідея опікування в'язницями (автор – англієць В. Веннінг) виникла ще на початку XIX ст. Вона базувалась на необхідності морального виправлення осіб, що утримувались у в'язницях, а також поліпшенні умов утримання арештантів. З середини XIX ст. аналогічні комітети почали з'являтися в Російській

імперії. В Одесі, Кишиневі, Єкатеринбурзі в'язничні комітети мали права губернських [4, с. 96]. Кошти, які були в розпорядженні комітету, надходили трьома шляхами: державне фінансування, з фондів міського громадського управління, пожертвування та добровільні внески.

Крім обов'язкових членів Кишинівського комітету до його складу входили почесні піклувальники. В 1882 р. до цього списку увійшло 13 осіб, серед них: камергер двору його імператорської величності дійсний статський радник А. К. Катаказі, генерал-майор О. В. Новгородцев, дійсний статський радник Д. І. Суручан, камергер двору його імператорської величності статський радник П. Є. Леонард тощо. Цікаво, що в цьому списку фактично вперше зустрічаються і представники купецького стану Бессарабії – І. Г. Зверева, Д. М. Чолака, А. М. Харламба, М. Я. Гринберга [3, с. 12–14].

Не відставали від чоловіків-дворян і їх дружини, які при губернському правлінні заснували Кишинівське жіноче піклувальне відділення, до складу якого входило п'ять директрис (назва з «Календаря»): вдова генерал-лейтенанта Ганна Степанівна Кишинська, дружина дійсного статського радника Олександра Іванівна Крісті, вдова надвірного радника Марія Олександрівна Зілоті, дворянка Есмеральда Дмитрівна Кассо, дружина колезького секретаря Олена Степанівна Донич.

До складу губернського управління Бессарабії входив особливий представницький орган – Депутатське дворянське зібрання. Бессарабське дворянське зібрання являло собою орган дворянського самоуправління, який розпочав свою роботу 12 серпня 1822 р. і мав право скликання зборів для виборів губернського предводителя дворянства, а також для обговорення та захисту корпоративних прав дворян регіону [5, с. 108].

В 1882 р. Бессарабське дворянське зібрання очолював губернський предводитель дворянства, камер-юнкер двору його імператорської величності, колезький радник Іван Єгорович Катаржи. В якості депутатів зібрання «Бессарабський адрес-календар» подає прізвища наступних восьми дворян, більшість з яких вже мали інші посадові обов'язки: надвірний радник М. В. Пуришкевич, колезькі секретарі М. Є. Катаржи, Ф. І. Семіградов (член губернської земської управи), О. М. Котруца (голова губернської земської управи), колезький регістратор М. К. Ержіу, колезький асесор О. Х. Червенводалі (секретар зібрання), дворянин Г. Д. Бантиш (член Яської земської управи), відставний штаб-ротмістр К. І. Раллі (голова Кишинівської земської управи) [3, с. 30–31].

До функцій Бессарабського дворянського зібрання входили запис дворян до родовідної книги губернії, організація виборів у повітові депутатські зібрання, обговорення різноманітних питань соціально-економічного характеру, відкриття дворянських опік тощо [6, с. 412].

Окрім інформації щодо особового складу Бессарабського дворянського депутатського зібрання «Бессарабський адрес-календар» містив інформацію стосовно повітових предводителів дворянства. Хоча офіційно Бессарабія поділялася в той час на вісім повітів, в довіднику ми знаходимо інформацію лише про п'ятьох предводителів. Це Кишинівсько-Оргєєвський окружний предводитель штаб-ротмістр Микола Павлович Семіградов, Бендерсько-Аккерманський – колезький асесор Єгор Миколайович Донич, Сорокський – Петро Костянтинович Броско, Хотинський – губернський секретар Михайло Миколайович Крупенський, Яський – Іван Єгорович Бібері [3, с. 83–84]. Як ми бачимо, деякі повіти були об'єднані в округи, а Ізмаїльський повіт взагалі не представлений в цьому списку. Така інформація може свідчити, по-перше, про незначну чисельність дворянської верстви по окремих повітах, що призводило до створення окружних органів дворянського самоврядування; по-друге, практичну відсутність відповідних органів в Ізмаїльському повіті.

Математичні підрахунки, проведені автором статті за матеріалами «Бессарабського адрес-календаря» за 1882 р., дозволили встановити наступне. Загальна кількість чиновників, що перебували на губернській службі Бессарабії, становила 232 особи, з яких – 152 особи (65,5%) були дворянами. Наведені цифри є яскравим підтвердженням станового характеру державного управління Російської імперії в другій половині XIX ст.

Щодо внутрішньої стратифікації бессарабських дворян – чиновників губернського рівня, тут переважна більшість належала цивільним аристократам – майже 90%. Найбільш чисельними серед службовців були дворяни, що мали чини надвірного (VII), титулярного (IX) радників та колезького асесора (VIII). Їх частка дорівнювала 47 %. Найменшою, та що цікаво, однаковою, була кількість дворян губернського управління, які мали найвищий чин дійсного статського радника (IV) та найнижчий чин – колезького регістратора (XIV). Щодо військових, які обіймали посади в Бессарабських губернських органах управління, тут ми також спостерігаємо значний розбіг чинів: від IV – генерал-майору до XIV – відставного прапорщика.

З 1883 р. замість «Бессарабського адрес-календаря» в краї почали видавати більш розширене та інформативне видання під назвою «Бессарабський календар». Видавався календар за розпорядженням губернського керівництва редакцією газети «Бессарабські губернські відомості» [7]. На відміну від свого

попередника, в якому містилися лише прізвища посадових осіб, в новому виданні було кілька розділів: три нові (статистично-інформаційні) та безпосередньо сам адрес-календар.

Перший розділ мав назву «Відділ церковний» і містив в собі інформацію, пов'язану з відправленням релігійного культу, а саме: календар церковних свят православної церкви; міські та інші церковні свята та урочисті дні. В цьому ж розділі були розташовані відомості про родину російського імператора та різні астрономічні відомості.

Наступний розділ був присвячений статистичним даним по Бессарабії. Тут публікували різноманітні статистичні відомості, як то: списки міст імперії та регіону; географічний, адміністративний, єпархіяльний поділ губернії; статистичні відомості про кількість населення, його становий розподіл, віросповідання; інформацію по господарському розвитку краю тощо [7, с. 23–86].

В третьому розділі «Громадські установи» було подано перелік громадських установ краю зі стислою характеристикою кожної, наприклад: «Товариство допомоги нужденним в освіті при Кишинівському реальному училищі», «Кишинівське музикальне товариство», «Товариство приватних лікарів та фармацевтів», «Музей старожитностей Босфоро-Кіммерійського царства та поселень північного Чорномор'я» [7, с. 87–108].

Сам адрес-календар було поділено на кілька підрозділів: особовий склад вищих державних установ; урядові, станові та громадські установи в м. Кишиневі; урядові, станові та громадські установи в повітах Бессарабської губернії.

Таблиця 1

Дворяни, мешканці повітів, чол.

№	ПОВІТИ	Спадкові дворяни		Особисті дворяни	
		Чол.	Жін.	Чол.	Жін.
1.	Кишинівський	269	281	82	85
2.	Оргеевський	399	415	294	285
3.	Яський	222	229	74	74
4.	Сорокський	252	245	140	126
5.	Хотинський	292	279	147	160
6.	Бендерський	61	59	15	32
7.	Аккерманський	32	35	98	102
8.	Ізмаїльський	35	27	30	28
ВСЬОГО		1562	1570	880	892
В губернії		2204	2471	2810	3022

Для нашого дослідження особливу цікавість має статистичний розділ, в якому, серед іншого, міститься інформація щодо кількісного складу дворянської верстви краю. В 1883 р. в Бессарабії мешкало 10507 дорослих представників дворянського стану [7, с. 51]. 44,5% з цього числа належали до спадкового дворянства (див. табл. 1). Міських аристократів в краї було майже вдвічі менше, ніж дворян – мешканців сільської місцевості. Іншими словами, значна частина бессарабського дворянства була представлена поміщиками та землевласниками, для більшості з яких саме земля залишалася основним джерелом існування.

Аналіз даних щодо дворян, мешканців бессарабських міст (див. табл. 2), дозволяє стверджувати, що в містах більшість належала особистим дворянам, значна частина яких була чиновниками. Кар'єра чиновника приваблювала визначеним ступенем незалежності та забезпеченням особистої шляхетності (навіть малий дворянський чин звільняв від тілесних покарань), можливістю для збіднілих дослужитися «до рангів відомих», матеріальними благами, перспективою службовою кар'єри. Звання чиновника в Російській імперії було престижним, воно чітко визначало соціальний статус особи.

Однією з особливостей розвитку дворянського стану в Бессарабії було його нерівномірне розташування територією краю. Найбільша кількість дворян мешкала у містах Північної та Центральної частини регіону. Це такі міста, як Кишинів, Сороки, Бельці тощо. Як ми бачимо з табл. 2, саме тут була зосереджена основна маса бессарабського дворянства [7, с. 52]. Щодо Південної Бессарабії, не дивлячись на те, що в цьому районі була розташована більша частина міст краю (вісім з чотирнадцяти), чисельність дворянства в цьому регіоні була найнижчою, а в деяких містах дворяни взагалі не поселялися (див. табл. 2).

Таблиця 2

Дворяни мешканці бессарабських міст, чол.

	Міста	Спадкові дворяни		Особисті дворяни	
		Чол.	Жін.	Чол.	Жін.
1.	Кишинів	361	641	930	1 157
2.	Оргєєв	7	9	26	18
3.	Бельці	55	49	180	143
4.	Сороки	33	34	53	45
5.	Хотин	53	65	291	316
6.	Бендери	110	78	212	206
7.	Аккерман та посади	17	18	175	208
8.	Кагул	1	3	-	-
9.	Болград	2	1	4	-
10.	Рені	-	-	-	-
11.	Кілія	-	-	7	3
12.	Вилково	-	-	7	3
13.	Тузли	2	2	-	-
14.	Ізмаїл та передмістя	1	1	52	34
ВСЬОГО		642	901	1930	2130

ВИСНОВКИ

Наприкінці XIX ст. дворянство Російської імперії було головною опорою уряду в керівництві та організації життя у регіонах. Адміністративно-станові установи (дворянські депутатські збори, дворянські опіки) та губернські і повітові предводителі дворянства стали гарантом збереження шляхетною верствою своєї влади та політичного впливу в суспільстві. Таким чином, довідково-статистичні видання Бессарабської губернії останньої третини XIX ст. являються неоціненними джерелами для вивчення історії дворянської верстви краю. Вони дозволяють не лише персоніфікувати представників дворянського стану, але й дають підстави для подальших роздумів та порівнянь, з'ясування місця та ролі представників аристократичних шляхетних родин в історичному розвитку Бессарабії.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Миронова И. С. История развития телеграфной связи в Бессарабской губернии во второй половине XIX – начале XX в. / И. С. Миронова // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – Режим доступа : [http : //www.jurnal.org/articles/2012/hist13.html](http://www.jurnal.org/articles/2012/hist13.html)
2. Циганенко Л. Ф. Структура та функції бессарабського дворянства (друга половина XIX – початок XX ст.) / Л. Ф. Циганенко // Історична панорама. – Чернівці. – Вип. 2. – 2009. – С. 35–59.
3. Бессарабский адрес-календарь на 1882 г. – Кишинев : Типография Бессарабского губернского правления, 1882. – 260 с.
4. Фойницкий И. Я. Русская карательная система / И. Я. Фойницкий. – СПб., 1874. – 168 с.
5. Циганенко Л. Ф. Дворянство Півдня України (друга половина XVIII – 1917 рр.) : Монографія / Лілія Федорівна Циганенко. – Ізмаїл : СМІЛ, 2009. – 384 с.
6. Корф С. А. Дворянство и его сословное управление за столетие. 1762–1855 гг. / бар. Сергей Александрович Корф. – СПб. : Тип. Тренке и Фюспо, 1906. – 720 с.
7. Бессарабский календарь на 1883 г., изданный по распоряжению губернского начальства, редакцией Бессарабских губернских ведомостей. – Год первый. – Кишинев : Типография Бессарабского губернского правления, 1883. – 246 с.

ВНЕСОК О. В. ПОПОВА У РОЗВИТОК СЕЛЕКЦІЇ ОДНОНАСІННИХ ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Євтушик Роман Володимирович

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України, аспірант
(Україна)

e-mail: golovchik.roman@rambler.ru

РЕЗЮМЕ

Розглянуто наукову діяльність відомого науковця Олександра Васильовича Попова (1903–1962) та його внесок у становлення і розвиток селекції однонасінних цукрових буряків. Проаналізовані основні наукові праці вченого стосовно застосування методу групового відбору коренеплодів за енергією їх росту і накопиченням в них цукру у створенні нового однонасінного сорту цукрових буряків. Акцентовується увага на значенні проведеної роботи О. В. Поповим для розвитку селекції цукрових буряків.

Ключові слова: О. В. Попов, однонасінні цукрові буряки, селекція.

РЕЗЮМЕ

Рассмотрена научная деятельность известного ученого Александра Васильевича Попова (1903–1962) и его вклад в становление и развитие селекции односемянной сахарной свеклы. Проанализированы основные научные труды ученого по применению метода группового отбора корнеплодов по энергии их роста и накоплению сахара в них при создании нового односемянного сорта сахарной свеклы. Акцентируется внимание на значении проведенной работы А. В. Поповым для развития селекции сахарной свеклы.

Ключевые слова: А. В. Попов, односемянная сахарная свекла, селекция.

ABSTRACT

The scientific work of the famous scientist A. V. Popov (1903–1962) and his contribution to the development of breeding monogerm sugar beets. The basic scientific research papers concerning the application of group method of selection of roots for the energy of growth and accumulation of sugar in them to create new varieties of sugar monogerm sugar beets. Attention is focused on the importance of the work A.V. Popov for breeding of sugar beet.

Keywords: A. V. Popov, monogerm sugar beets, breeding.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Лауреат Ленінської премії СРСР (1960 р.), відомий селекціонер Олександр Васильович Попов (1903–1962) є одним із авторів першого у світі однонасінного сорту цукрових буряків. Він започаткував ґрунтовні наукові дослідження та впровадив новий метод у селекції цукрових буряків на роздільноплідність. Роботи вченого залишаються маловивченими і висвітлюються окремими авторами (М. В. Роїк [17], С. В. Ільєвич [4], Г. В. Красовський і Й. М. Федорошак [6]) фрагментарно, без акцентування уваги на основні наукові розробки селекціонера та їх значення для розвитку буряківництва й сільського господарства. Таким чином, проведена наукова робота у напрямку створення нових однонасінних сортів цукрових буряків та впровадження прогресивних методів у селекції О. В. Поповим вимагає аналізу та комплексного вивчення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Робота зі створення та впровадження у виробництво продуктивних сортів цукрових буряків із самого початку була складною і довготривалою порівняно з іншими культурами. У результаті цілеспрямованої селекції дана технічна культура зазнала значних біологічних змін як за структурою асиміляційної поверхні, так і за формою й структурою коренеплоду.

До середини минулого століття в світі вирощувалися лише багатонасінні цукрові буряки (*B. vulgaris* L. var *digamocarpa* Bal.), та вже наприкінці 50-х років у посіви впроваджуються однонасінні сорти та гібриди

(*B. vulgaris L. var dichoricarpa Bal.*), що було новим етапом у селекції та технології вирощування цукрових буряків.

Перші спроби зі створення однонасінних форм шляхом селекції належать американським вченим Таусенду і Ретью, які у 1903 р. на висадках багатонасінних буряків відібрали, а потім й висіяли декілька сотень однонасінних плодів. У потомстві від окремих рослин було отримано до 75% однонасінного матеріалу, але створити повністю сталу однонасінну форму їм так і не вдалося, а оскільки в ті часи нестатку у ручній праці не було, робота втратила свою актуальність [1, с. 15].

Піонером у напрямку дослідження одноростковості цукрових буряків в Україні є Ольга Кирилівна Коломієць, яка у 1932 р. проводячи відбір двонасінних клубочків на сортах Верхняцької селекційної станції (Черкаська область) виявила і однонасінні плоди, що свідчило про існування таких мутацій у природі [11, с. 8]. У працях В. П. Зосимовича також зазначається, що в природних умовах зустрічаються п'ять диких видів буряків з однонасінними плодами: *Betalomatogona*, *B. pana*, *B. webbiana*, *B. procumbenss*, *B. Patellaris* [3]. Це є одним із фактів, який підтверджував можливість створення продуктивних однонасінних сортів.

Робота зі створення нової однонасінної форми цукрових буряків на теренах України найбільш широко розпочалася у 1946–1947 рр., коли наукові дослідження Білоцерківської дослідно-селекційної станції (БДСС) та Ялтушківського селекційного пункту були направлені на селекцію однонасінних цукрових буряків [13, с. 4], у даному напрямку робота також проводилася у Всесоюзному Інституті цукрових буряків (ВНІЦ).

Перші кроки своєї трудової діяльності О. В. Попов розпочав на Рамонській станції цукрових буряків (1926 р.), куди він був направлений по завершенню навчання у Воронізькому сільськогосподарському інституті на посаду спеціаліста-інструктора по сортовипробуванню цукрових буряків [2, с. 36]. Працюючи на станції, Олександр Попов досліджував ступінь багатонасінності сім'яників цукрових буряків, а з 1940 р. він працював на Уладо-Люлинецькій дослідно-селекційній станції спеціалістом по цукровим бурякам. У 1940 р. в посівах станції було знайдено сім'яники з однонасінними плодами, які в подальшому (1941 р.) були висіяні, але Велика Вітчизняна війна перервала роботу над дослідженнями однонасінності у цукрових буряків [12, с. 26]. З перших етапів своєї професійної діяльності О. В. Попов цікавився та вивчав ступінь одноростковості у цукрових буряків та намагався зрозуміти природу цього явища.

До початку війни пошук сталих однонасінних форм цукрових буряків проводився у ВНІЦ, БДСС та в Ялтушківському селекційному пункті, де згодом почав працювати О. В. Попов. У 1941 р. вченими Ялтушківського селекційного пункту Л. І. Федоровичом та Г. С. Моканом майже була завершена робота із закріплення ознаки однонасінності у рослин буряків, проте війна внесла свої корективи [5, с. 114]. Селекційний матеріал був втрачений і роботу довелося розпочинати заново.

Починаючи з 1945 р., Олександр Васильович працював в Ялтушківському селекційному пункті на посаді завідуючого відділення селекції. Під його керівництвом та за участю одноступеня селекціонера Г. С. Мокана у 1945 р. розпочалася робота зі створення однонасінних популяцій цукрових буряків. Насінневий фонд початкових селекційних матеріалів однонасінних цукрових буряків Ялтушківського походження станом на 1945 р. був представлений 43 номерами із загальною кількістю насіння 3,5 кг [14, с. 47]. У 1946 р. насінневий матеріал станції був поповнений початковим матеріалом одноросткових цукрових буряків, який надійшов із БДСС та ВНІЦ у загальній кількості 48 номерів [14, с. 47]. З даним матеріалом і розпочали дослідження селекціонери Ялтушківського селекційного пункту.

У своїй роботі (1960 р.) О. В. Попов зазначав, що наявний отриманий матеріал характеризувався недостатньо вираженим строком цвітіння і дозрівання висадків та пониженою схожістю, крім цього, ознака однонасінності була закріплена неповністю [14]. Таким чином, основними завданнями селекційних досліджень на Ялтушківському селекційному пункті полягали в наступному:

- закріплення ознаки однонасінності;
- збільшення продуктивності врожаю коренеплодів та збору цукру при одночасному збільшенні цукристості;
- відбір по реагуванню на підвищення умов живлення;
- підвищення насінневої продуктивності, швидкостиглості та дозрівання насіння у менші строки;
- збільшення розміру насіння, енергії їх проростання та схожості [7, с. 30].

Для вирішення поставлених завдань Олександр Васильович застосовував індивідуально-груповий метод селекції, а об'єктами дослідження були буряки першого і другого року життя. Здійснювався відбір кращих висадків, які характеризувалися кращою однонасінністю, насінневою продуктивністю, швидкостиглістю та стійкістю до грибкових захворювань. Велика увага приділялася на покращення насінневого матеріалу за енергією проростання, тому все насіння по даній ознаці перевірялося через три дні, а не через п'ять, як завжди, і тим самим здійснювався більш детальніший відбір [7, с. 31]. О. В. Поповим було запропоновано та

впроваджено у селекцію новий метод групового відбору коренеплодів за енергією їх росту та накопиченням цукру в них (у подальшому отримав назву «Метод О. В. Попова»), що дозволяв протягом повного циклу розвитку бурякових рослин проводити триразовий відбір за всіма утилітарними ознаками [11, с. 17].

Крім цього, Олександр Попов у своїх дослідженнях проводив схрещування між двома групами матеріалів різного походження, які відрізнялися за своїми морфологічними та біологічними ознаками (матеріали БДСС і ВНІЦ) [10, с. 54]. Основною метою таких схрещувань була можливість отримати вихідний матеріал зі збагаченою спадковістю, який забезпечив би створення нових сортів.

Використовуючи дану схему, вдалося отримати кращі форми однонасінних цукрових буряків, які мали підвищену продуктивність вже на першому році життя та різнилися за морфологічними і біологічними ознаками від початкового матеріалу. У результаті схрещувань збільшилася маса насінників та їх насіннепродуктивність, а сівба буряків під зиму з подальшим 2–3-разовим відбором дала змогу знизити цвітушність однонасінних форм.

Для підвищення продуктивної якості однонасінних цукрових буряків О. В. Попов зі своїми колегами схрестив їх зі стандартами І-1305 й Р-06 багатонасінних сортів, що збільшило продуктивність та цукристість одноросткових сортів. Збір цукру однонасінних номерів цукрових буряків у 1947 р. становив 72,6% відносно стандартного сорту І-1305 багатонасінних цукрових буряків, а у 1956 р. збір цукру випробовуваних однонасінних номерів збільшився відносно нового стандарту багатонасінних буряків Р-06 та у середньому становив 99,1%, що проілюстровано в табл. 1 [14, с. 49].

Таблиця 1

Збільшення продуктивності однонасінних цукрових буряків на Ялтушківському селекційному пункті, %

Показник	Роки					
	1947	1948	1949	1950	1955	1956
У відсотках зі збору цукру від минулого стандарту І-1305 та нового стандарту Р-06	72,6	79,4	88,2	96,5	97,5	99,1

Підвищення врожайності номерів одноросткових цукрових буряків від однієї генерації до іншої зумовлено ефективністю використання гібридизації, яка дозволила збільшувати збір цукру у кожному наступному році досліджень у середньому на 7–8%, а за 10-річний період – на 26,5%.

Важливим етапом подальшої селекційної роботи О. В. Попова та його помічників було створення у 1955 р. нового високопродуктивного сорту однонасінних цукрових буряків – амбарний № 5948, який протягом двох років проходив випробування на Ялтушківському селекційному пункті, а в 1957 р. елітне насіння нового однонасінного сорту отримало назву «Ялтушківський однонасінний», яке згодом було випробовуване у державному сортовипробуванні. Після проходження випробування на шести сортоділянках Курської, Пензької та Полтавської областей сорт «Ялтушківський однонасінний» перевищував сорт «Білоцерківський однонасінний» (районований у 1956 р.) зі збору цукру в середньому на 2,9 ц/га [14, с. 54].

Таким чином, мета О. В. Попова та Г. С. Мокана зі створення продуктивних сортів однонасінних цукрових буряків здійснилася, коли у 1958 р. був районований новий сорт «Ялтушківський однонасінний», який за всіма ознаками не поступався кращим багатонасінним сортам [8, с. 45].

За період із 1947 р. і до районування першого Ялтушківського однонасінного сорту в 1958 р. селекціонерами було проведено більше 1300 різних схрещувань, які залежно від поставленої мети могли бути парними та трійними, що мало важливе місце у створенні нових сортів [10, с. 54].

Результатом проведеної роботи О. В. Поповим та його колегами стало впровадження у буряківництво нового сорту, що являв собою суміш потомства трьох номерів індивідуального добору в результаті перезапилення. Вже в 1959 р. цукрові буряки сорту «Ялтушківський однонасінний» висіяли на площі 360 га, а у 1960 р. площа посіву вже досягла 30 тис. га, причому урожай буряків був вищий на 17 ц/га, ніж районований сорт звичайних буряків [15, с. 40].

У сільському господарстві після районування двох однонасінних сортів цукрових буряків Білоцерківського (1956 р.) та Ялтушківського (1958 р.) широко розпочали використовувати нові методи вирощування та обробітку даної культури. Зменшилася кількість ручної праці, яка використовувалася до цього, а насіння висівали на кінцеву густоту, що дозволяло повністю механізувати обробіток даної культури.

Свідченням рентабельності вирощування однонасінних сортів цукрових буряків у сільському господарстві є збільшення площ посіву до 22 млн га за десять років їх продукування у колишньому Радянському Союзі (див. табл. 2) [16, с. 56].

Таблиця 2

Зростання посівів однонасінних сортів цукрових буряків у колишньому Радянському Союзі, млн. га

Показники	Роки						
	1957	1958	1959	1960	1965	1966	1967
Загальна площа цукрових буряків	2,10	2,50	2,75	3,04	3,88	3,80	3,80
Засіяно однонасінними сортами	0,02	0,07	0,250	0,523	1,876	2,044	2,207

На досягнутому О. В. Попов не зупинився, і під його керівництвом розпочалася робота зі створення більш цінних сортів однонасінних цукрових буряків із використанням гібридизації однонасінних буряків із багатонасінними, яка проводилася вже з 1947 р. паралельно з гібридизацією однонасінних матеріалів різного походження. У результаті використання даної схеми та наукового підходу Олександра Попова в 1960 р. був районований новий однонасінний сорт на фертильній основі – «Ялтушківський гібрид» (автори: О. В. Попов, Г. С. Мокан та Н. А. Нефьодова) [18, с. 5].

Сорт «Ялтушківський гібрид» був створений у результаті гібридизації насіння сорту «Ялтушківський однонасінний» із сортом «Рамонський 06» у відношенні компонентів 83 і 17% (5:1), що в подальшому відкрило шлях для розгортання селекційної роботи зі схрещування однонасінних цукрових буряків з багатонасінними [4, с. 147].

Дані сорти були широко районовані у багатьох зонах бурякосіяння країни і вже у 1965 р. займали 43,6%, а в 1967 р. – 51,5% площі під цією культурою, тобто станом на 1967 р. одноросткові сорти Ялтушківської селекції займали 1. 958. 252 га площі посівів колишнього Радянського Союзу [5, с. 115].

О. В. Попов за десять років зумів досягти значного успіху в селекції цукрових буряків на роздільноплідність, що свідчить про цілеспрямованість наукових розробок селекціонера та його таланту, а за проведену роботу в напрямку створення нового однонасінного сорту цукрових буряків Олександр Васильович був удостоєний Ленінської премії СРСР у 1960 р.

ВИСНОВОК

Створення та впровадження у виробництво однонасінних сортів цукрових буряків було новим етапом розвитку буряківництва в усьому світі. Найбільша заслуга в цьому належить вітчизняним селекціонерам, серед яких і Олександр Васильович Попов, який завдяки своєму таланту й цілеспрямованості зумів досягти успіху в селекції цукрових буряків на роздільноплідність. У співавторстві він створив новий сорт «Ялтушківський однонасінний» і запровадив новий метод групового відбору коренеплодів за енергією їх росту та накопиченням

в них цукру. Наукові напрацювання селекціонера вплинули на подальший розвиток буряківництва та дозволили повністю змінити підхід щодо вирощування даної технічної культури, у результаті чого в селекції розпочався новий етап зі створення високопродуктивних однонасінних сортів та гібридів цукрових буряків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Балков І. Я. Як було створено перший у світі однонасінний сорт цукрових буряків / І. Я. Балков // Цукрові буряки. – 2011. – № 6. – С. 15–16.
2. Гончарук Г. С. Видатні вчені / Г. С. Гончарук, Й. М. Федорошак // Ялтушківська дослідно-селекційна станція : зб. наук. пр. – К., 1998. – Ювіл. вип. – С. 36–40.
3. Зосимович В. П. Эволюция дикой и культурной свеклы : автореф. дис. ...докт. биол. наук / В. П. Зосимович. – К. : АН УССР, 1958. – 40 с.
4. Ильевич С. В. Очерки истории свеклосахарного производства в Украине : люди, события, факты / С. В. Ильевич. – Нежин : Аспект-Полиграф, 2007. – 233 с.
5. Красовський Г. В. До 100-річчя з дня заснування станції / Г. В. Красовський // Основні результати науково-дослідних робіт Ялтушківської дослідно-селекційної станції (До 100-річчя з дня заснування). – 1993. – С. 112–118.
6. Красовський Г. В. Селекція однонасінних цукрових буряків на Ялтушківській дослідно-селекційній станції / Г. В. Красовський, Й. М. Федорошак // Ялтушківська дослідно-селекційна станція : зб. наук. пр. – К., 1998. – Ювіл. вип. – С. 12–19.
7. Мокан Г. С. Краткие итоги селекции односемянной сахарной свеклы на Ялтушковском селекционном пункте за последние 3–4 года / Г. С. Мокан // Основные выводы научно-исследовательских работ за 1961–1964 гг. – К., 1966. – С. 30–34.
8. Мокан Г. С. Односемянная сахарная свекла на Ялтушковском опытно-селекционном пункте / Г. С. Мокан // Основные выводы научно-исследовательских работ по сахарной свекле за 1967 г. – К., 1970. – С. 45–49.
9. Мокан Г. С. Перспективы повышения продуктивности и качества односемянной сахарной свеклы / Г. С. Мокан // Вопросы генетики, селекции и цитологии сахарной свеклы. – К., 1971. – С. 330–336.
10. Мокан Г. С. Селекция односемянной сахарной свеклы на Ялтушковском опытно-селекционном пункте / Г. С. Мокан // Пути повышения продуктивности односемянной сахарной свеклы. – К., 1968. – С. 52–61.
11. Мокан Г. С. Создание односемянной формы сахарной свеклы и внедрение ее в производство / Г. С. Мокан, С. А. Мандэй // Селекция, агротехника и защита односемянной сахарной свеклы от вредителей и болезней : сб. науч. трудов. – К., 1977. – С. 7–30.
12. Попов А. В. О возникновении односемянных форм у многосемянной сахарной свеклы / А. В. Попов // Сахарна свекла. – 1962. – № 11. – С. 24–26.
13. Попов А. В. Односемянная сахарная свекла / А. В. Попов // Бюллетень научно-технической информации ВНИС. – 1956. – Вып. 2. – С. 3–6.
14. Попов А. В. Результаты работ Ялтушковского селекционного пункта по выведению и изучению односемянной сахарной свеклы / А. В. Попов // Односемянная сахарная свекла : сб. статей. – 1960. – С. 45–73.
15. Попов О. В. Ялтушківські однонасінні / О. В. Попов // Однонасінні цукрові буряки і технологія їх вирощування. – 1961. – С. 37–41.
16. Пругло В. В. Цукрові буряки в степу України / В. В. Пругло / [ред. І. Ф. Бузанов]. – Дніпропетровськ : Промінь, 1971. – 178 с.
17. Роїк М. В. 100-літній ювілей / М. В. Роїк, В. М. Назарук, Г. В. Красовський // Ялтушківська дослідно-селекційна станція : зб. наук. пр. – К., 1998. – Ювіл. вип. – С. 3–12.
18. Янчук В. П. Сорок лет Ялтушковскому селекционному пункту / В. П. Янчук // Селекция, агротехника и защита односемянной сахарной свеклы от вредителей и болезней : сб. науч. трудов. – К., 1977. – С. 3–7.

МАТЕМАТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДСИСТЕМИ АНАЛІТИЧНОЇ ОБРОБКИ ІНФОРМАЦІЇ В ФУНКЦІОНАЛЬНО РОЗВИНУТИХ СИСТЕМАХ УПРАВЛІННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ВИРОБНИЧИХ ОБ'ЄДНАНЬ

Ткаченко Сергій Анатолійович

Вищий навчальний заклад «Миколаївський політехнічний інститут», проректор з науково-педагогічної роботи (навчальний процес), кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту (Україна)

e-mail: nukoblikaudit@inbox.ru

РЕЗЮМЕ

В статті досить змістовно викладений принцип побудови математичного забезпечення підсистеми аналітичної обробки інформації, який, з одного боку, створює умови ефективної організації обчислювального процесу за рахунок зведення до мінімуму, часу вирішення завдань і максимального використання можливостей електронно-цифрової техніки, з іншого боку, дозволяє удосконалювати підсистему, а саме: збільшувати число споживачів, нарощувати кількість вирішуваних завдань, змінювати процес їх вирішення.

Ключові слова: математичне забезпечення, аналітична обробка інформації, функціонально розвинута система управління спеціального призначення.

РЕЗЮМЕ

В статье достаточно содержательно изложен принцип построения математического обеспечения подсистемы аналитической обработки информации, который, с одной стороны, создает условия эффективной организации вычислительного процесса за счет сведения к минимуму, времени решения задач и максимального использования возможностей электронно-цифровой техники, с другой стороны, позволяет совершенствовать подсистему, а именно: увеличивать число потребителей, наращивать количество решаемых задач, изменять процесс их решения.

Ключевые слова: математическое обеспечение, аналитическая обработка информации, функционально развитая система управления специального назначения.

ABSTRACT

The article is quite meaningful principles of construction of a software subsystem analytical information processing, which on the one hand, creates conditions for the effective organization of the computational process by minimizing, time solving problems and maximizing the opportunities for electronic digital technology, on the other hand, allows to improve the subsystem namely to increase the number of consumers, to increase the number of tasks, change their decision process.

Key words: software, data analysis, functional development of the control system of special purpose.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Математичне забезпечення як комплекс мовних і програмних засобів накладає суттєві обмеження на підсистему аналітичної обробки інформації і багато в чому визначає ефективність її функціонування. Загальне математичне забезпечення функціонально розвинутих систем управління спеціального призначення промислових підприємств та виробничих об'єднань, яке пов'язане з використанням конкретної машини електронної цифрової, не зазнає якихось змін у процесі формування та впровадження аналізу виробничо-господарської діяльності підприємств і об'єднань. Спеціальне ж математичне забезпечення функціонально розвинутих систем управління спеціального призначення суб'єктів господарської діяльності виступає проблемно-орієнтованим і спрямоване на реалізацію основних функцій управління. Отже, спеціальне математичне забезпечення функціонально розвинутих систем управління спеціального призначення продуцентів має включати в себе комплекс таких мовних і програмних засобів, сукупність яких забезпечувала б найбільш ефективну реалізацію алгоритмів вирішення аналітичних завдань.

Це означає, що при створенні спеціального математично забезпечення підсистеми аналітичної обробки інформації за кожним завданням аналізу, насамперед, необхідно знати перелік реалізованих її алгоритмів, основні характеристики цих алгоритмів, раціональні області їх використання, чутливість алгоритмів до повноти і точності початкових даних; мати в своєму розпорядженні набір досить простих методів розрахунку параметрів окремих алгоритмів. Процес алгоритмічного опису інформації та процедур її обробки – один з найбільш важливих і трудомістких етапів при підготовці до вирішення завдань аналізу на машині електронної цифрової. При цьому досить часто для вирішення одного і того ж аналітичного завдання доводиться складати декілька різних алгоритмів з тією метою, щоб вибрати алгоритм, який був би більш раціональним як з точки зору машинної електронної цифрової обробки інформації, так і з точки зору програмування.

Практика промислових підприємств та виробничих об'єднань галузі машинобудування і суднобудування країни, проведені теоретичні дослідження наукових праць таких авторів, як С. А. Бороненкова [1], В. І. Відяпін [2], А. І. Гінзбург [3], В. Г. Гортоломей, В. С. Паладі, Н. М. Цірюльнікова [4], Д. Діксон, Л. Скура, Р. Карпенгер, П. Шерман [5], О. А. Нецадін, Н. І. Горін [6], І. Ніколаєв, Є. Марушкіна [7], К. В. Пивоваров [8], Карл Хеддервік [9], Г. В. Шадріна, В. Б. Алексеєнко [10] та інших [11–16], показують, що навіть незначні зміни в алгоритмічній структурі підсистеми аналітичної обробки інформації вимагають певних витрат на доопрацювання її програмного комплексу, тому повинна забезпечуватися можливість створення гнучкого математичного забезпечення, що дозволяє швидко розробляти, корегувати і експлуатувати програми завдань аналізу.

Тому метою публікації виступає викладення принципу побудови математичного забезпечення підсистеми аналітичної обробки інформації в функціонально розвинутих систем управління спеціального призначення промислових підприємств та виробничих об'єднань.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ефективне математичне забезпечення підсистеми аналітичної обробки інформації може бути створене тільки інтегровано на базі існуючих методик економічного аналізу, математичних методів аналізу, моделювання, способів отримання, обробки і виведення інформації, мов програмування, стандартного математичного забезпечення відповідних обчислювальних засобів та інше. Як показує практика, спеціальне математичне забезпечення підсистеми аналітичної обробки інформації внаслідок великої кількості вирішуваних завдань досить складне і громіздке. Це визначається тим, що воно повинно бути достатньо повним, щоб охоплювати всі ділянки обробки інформації, а також передбачати можливість локальної роботи окремих програм та їх різного поєднання в процесі досягнення поставлених цілей.

Вся сукупність алгоритмів завдань аналізу, розглянута у взаємозв'язку з потоками циркулюючої інформації і яка задовольнить заданим цілям функціонування, являє собою алгоритмічний комплекс підсистеми аналітичної обробки інформації. Для підсистеми аналітичної обробки інформації характерна наявність не однієї, а, як правило, декількох кінцевих цілей, тому математичне забезпечення підсистеми, перш за все, повинне задовольняти вимогам обраної стратегії їх досягнення (стратегія починає застосовуватися з рівня кінцевих цілей. Споживач, виходячи з певних вимог, задає системі коефіцієнти значущості окремих цілей, що в кінцевому результаті впливає на послідовність їх досягнення). У цьому зв'язку всі алгоритми підсистеми, а всередині її окремі блоки аналітичних завдань, об'єднуються керуючим алгоритмом в єдиний комплекс, який визначає послідовність реалізації алгоритмів окремих завдань залежно від ситуації, що складається в управлінні. Зокрема, в підсистемі аналітичної обробки інформації повинні бути передбачені керуючі алгоритми наступних рівнів:

- 1) керуючий алгоритм, організуючий роботу підсистеми в цілому;
- 2) керуючі алгоритми, що організують роботу окремих аналітичних блоків;
- 3) керуючі алгоритми, що організують роботу аналітичних комплексів завдань.

За допомогою керуючого алгоритму першого рівня організовується спільна робота програм різних аналітичних блоків підсистеми. За допомогою керуючих алгоритмів другого рівня організується взаємодія програм різних аналітичних комплексів всередині одного блоку підсистеми. І керуючі алгоритми третього рівня організують спільну реалізацію програм завдань, що входять до складу одного аналітичного комплексу.

Велика кількість зовнішніх зв'язків підсистеми аналітичної обробки інформації у функціонально розвинутих системах управління спеціального призначення промислових підприємств та виробничих об'єднань визначає необхідність у ній керуючих алгоритмів, що організують її спільну роботу з паралельними підсистемами функціонально розвинутих систем управління спеціального призначення суб'єктів господарської діяльності та системами верхнього і нижнього рівнів управління.

Крім керуючих алгоритмів до складу алгоритмічного забезпечення підсистеми входять робочі і стандартні алгоритми. Робочі алгоритми дозволяють «програвати» різні варіанти вирішення завдань аналізу. Стандартні алгоритми з необхідними доповненнями служать для вирішення певного виду аналітичних завдань. Звідси однією із особливостей математичного забезпечення підсистеми аналітичної обробки інформації виступає уніфікація та стандартизація методів обробки інформації і окремих алгоритмів.

Програмну частину математичного забезпечення підсистеми аналітичної обробки інформації можна розглядати в двох аспектах: по-перше, з точки зору її структури і, по-друге, з точки зору її складу. Структура математичного забезпечення визначається характером завдань аналізу виробничо-господарської діяльності підприємств та їх внутрішніх підрозділів. У цьому зв'язку в математичному забезпеченні підсистеми можна виділити комплекси програм: із періодичного аналізу роботи підприємства, із внутрішньозаводського аналізу, із оперативного аналізу, із порівняльного аналізу, із перспективного та проблемно-орієнтованого аналізу. Склад математичного забезпечення підсистеми визначається етапами обробки інформації. З цих позицій математичне забезпечення підсистеми можна диференціювати на програми: введення, контролю та розміщення інформації, сортування інформації, об'єднання масивів, вибірки інформації, коригування інформації, розрахунку аналітичних показників, видачі інформації, керуючі.

При розробці програмної частини математичного забезпечення підсистеми аналітичної обробки інформації повинні бути використані можливості його побудови на базі стандартних програм. Застосування стандартних програм дозволяє істотно скоротити трудомісткість процесів розробки програм в підсистемі. Так, практика показує, що стандартні програми дозволяють реалізувати більше 30 % завдань функціонально розвинутих систем управління спеціального призначення промислових підприємств та виробничих об'єднань. Крім цього, стандартні програми виступають початковою базою для створення типових прикладних програм масового користування.

Оскільки підсистема аналітичної обробки інформації виступає органічною складовою частиною функціонально розвинутих систем управління спеціального призначення промислових підприємств та виробничих об'єднань в цілому, то в процесі створення її математичного забезпечення повинні бути реалізовані загальні основні вимоги щодо створення функціонально розвинутих систем управління спеціального призначення суб'єктів господарської діяльності. Але, разом з тим, підсистема аналітичної обробки інформації включає в себе клас задач, відмінних від завдань, що вирішуються в інших підсистемах функціонально розвинутих систем управління спеціального призначення продуцентів промислових видів продукції. Аналітичним завданням, що розв'язуються на машинах електронних цифрових, властивий ряд наступних особливостей: разом з використанням нескладних методів розрахунку, таких, як групування даних, визначення абсолютних та відносних відхилень величин, а також середньозважених величин показників, при вирішенні завдань аналізу часто використовуються і досить складні методи. Такі, як, наприклад, економіко-математичне моделювання, регресійний аналіз та інші; цілому ряду аналітичних завдань притаманний великий обсяг вхідної і вихідної інформації; незважаючи на наявність великої кількості стандартних, часто повторюваних розрахунків, і, отже, можливу їх уніфікацію, у багатьох випадках виникає, необхідність прив'язки алгоритмів розрахунків до специфічних умов їх реалізації; жорсткі часові вимоги до вирішення низки аналітичних завдань, що виникають у момент отримання для них початкової інформації; важливість вихідної аналітичної інформації, яка в більшості випадків використовується для вироблення керуючих рішень, а також складність аналітичних розрахунків, що вимагає введення обов'язкового контролю цих розрахунків для забезпечення достовірності результатів тощо.

На підставі перерахованих вище особливостей завдань аналізу та беручи до уваги характеристики і принципи машинної електронної цифрової реалізації алгоритмів аналітичних завдань, представляється необхідним виділити ряд вимог, що мають істотне значення для математичного забезпечення підсистеми аналітичної обробки інформації.

Математичне забезпечення підсистеми повинно: представляти собою комплекси взаємопов'язаних програм з формалізованими методичними вказівками та інструкціями з використання цих програм на всіх стадіях аналітичних розрахунків; широко застосовувати типові програми, такі, як введення, сортування, контроль, коригування, редагування тощо; мати розвинену трансклюочу систему, що пов'язано із застосуванням таких мов, як Delphi, ПЛ/1 (PL/I, Programming Language I – «Мова програмування номер один», у російській мові вимовляється «піель один»), Фортран (Fortran) Visual Basic, SQL (англ. Structured query language – мова структурованих запитів), C++ (Сі-плюс-плюс), 1С; враховувати автоматичне виконання формальних операцій компілювання та інтерпретації робочих програм з викликом стандартних програм, розподілом пам'яті і інше; дозволяти проводити процеси налагодження програм в напівавтоматичному режимі з досить широким доступом оператора до програми, яку налагоджують, можливістю проведення налагодження на рівні вхідної мови; організовувати управління потоками даних і завдань, чергою задач; мати групу

діагностичних тестів, а також програм самоконтролю; з метою зниження трудомісткості і скорочення термінів розробки створюватися з уніфікованих блоків, програм, підпрограм, модулів, що в принципі дозволить у перспективі перейти до створення відповідної системи машинного електронного цифрового проектування математичного забезпечення по заданим параметрам об'єктів аналізу.

Математичне забезпечення підсистеми аналітичної обробки інформації, побудоване у відповідності з наведеними вище вимогами, представлятиме складну систему з великою кількістю тісно переплетених зв'язків.

Важливу роль у процесі розробки математичного забезпечення підсистеми аналітичної обробки інформації відіграє програмування, тобто опис обраних алгоритмів вирішення аналітичних завдань у вигляді послідовності команд мовою, доступною машинам електронним цифровим.

Мови програмування – істотний елемент взаємодії людини з машинами електронними цифровими у процесі вирішення завдань аналізу виробничо-господарської діяльності підприємств. На вибір мови програмування для вирішення завдань управління впливають такі фактори: тип завдань і алгоритми їх вирішення, початкові файли (їх організація, форми записів, типи даних); обсяг інформації, що переробляється, взаємозв'язок різних програм та інше.

Накопичений досвід вирішення аналітичних завдань на машинах електронних цифрових сучасного покоління надає підставу говорити про те, що в рамках математичного забезпечення підсистеми аналітичної обробки інформації можуть бути використані наступні мови програмування: Delphi, ПЛ/1, Фортран (Fortran 95, Fortran 2003 і Fortran 2008), ГВВ, ГЕСОМ, РПГ.

Основні мови програмування для задач аналізу Delphi і ПЛ/1. До 80 % програм вирішуваних завдань управління складається мовою Delphi, яка володіє найбільш широкими можливостями (має в своєму розпорядженні засоби обробки таблиць, видачі на друк, роботи з контрольними точками та інше). Не менш широкі можливості має в своєму розпорядженні і мова ПЛ/1: у неї включені конструкції, які дозволяють досить просто програмувати навіть складно організовані завдання, які включають паралельні гілки, виконувани по перериваннях переходи та інше. Але ця мова не має засобів видачі на друк, що стосовно завдань аналізу, які супроводжуються як правило, видачею великої кількості вихідних форм, є відчутним недоліком. У цих умовах доводиться складати спеціальну програму видачі на друк, що пов'язано з додатковими витратами праці програмістів. Якщо ж при цьому використовуються засоби РПГ, то для досягнення сумісності програм, написаних на різних мовах, потрібно забезпечувати відповідність в організації файлів, записів і в типах даних.

Фортран 2008, версія якого прийнята для машин електронних цифрових, - основна мова програмування для науково-технічних завдань, в яких переважають математичні обчислення. Виконані дослідження показують, що ця мова досить ефективна при вирішенні завдань перспективного аналізу, яким притаманні значні математичні обчислення.

ГВВ (генератор вводу-виводу) може бути досить широко використаний при підготовці початкових масивів інформації для контрольних прикладів завдань аналізу, а також у тих випадках, коли в підсистемі аналітичної обробки інформації готуються свої початкові масиви для вирішення завдань.

ГЕСОМ (генератор спільної обробки масивів) також може бути використаний при програмуванні завдань аналізу, які передбачають спільну обробку масивів, оскільки має в своєму розпорядженні засобами, що дозволяють проводити нескладні операції з даними (додавання, віднімання).

РПГ (генератор відліків) як програмний та технологічний засіб знаходить саме широке застосування при вирішенні завдань аналізу. Ця мова має в розпорядженні засоби генерації даних, дозволяючи видавати вихідні форми на різних носіях, а також може бути використана як допоміжний засіб підготовки налагоджувальних файлів. Для видачі різного роду відомостей, таблиць, зведень та звітів в процесі програмування достатнім виступає надання тільки опису цих форм.

При розробці завдань економічного аналізу доводиться брати до уваги той факт, що складання програми мовою Delphi є менш трудомістким, ніж при використанні мови Асемблер (від англ. assembler – складальник). Однак час вирішення завдання в першому випадку буде дещо більшим, ніж у другому, так як Асемблер, будучи електронною цифровою машинно-орієнтованою мовою, враховує всі особливості системи команд машин електронних цифрових, що дозволяє створювати більш ефективні програми. Тому в підсистемі аналітичної обробки інформації не виключається застосування мови Асемблер, яка виступає вельми ефективною для вирішення завдань аналізу, що часто зустрічаються, а також завдань, вирішення яких відбувається при жорсткому обмеженні часу.

Проведені дослідження свідчать, що при вирішенні завдань підсистеми аналітичної обробки інформації ефективним виступає використання засобів ОСМО, які дозволяють здійснювати перетворення великого обсягу початкової інформації з самою різною структурою в інформаційні масиви, необхідні для безпосереднього вирішення завдань аналізу. Зокрема, за допомогою засобів ОСМО можна одночасно брати

безліч вхідних масивів і отримувати значну кількість вихідних. Крім того, програми ОСМО, складені на мові Асемблер, працюють майже в два рази швидше, ніж програми мовою Delphi.

Стосовно до процесу обробки аналітичної інформації використання засобів програмування в підсистемі аналітичної обробки інформації може бути представлено у вигляді (рис. 1).

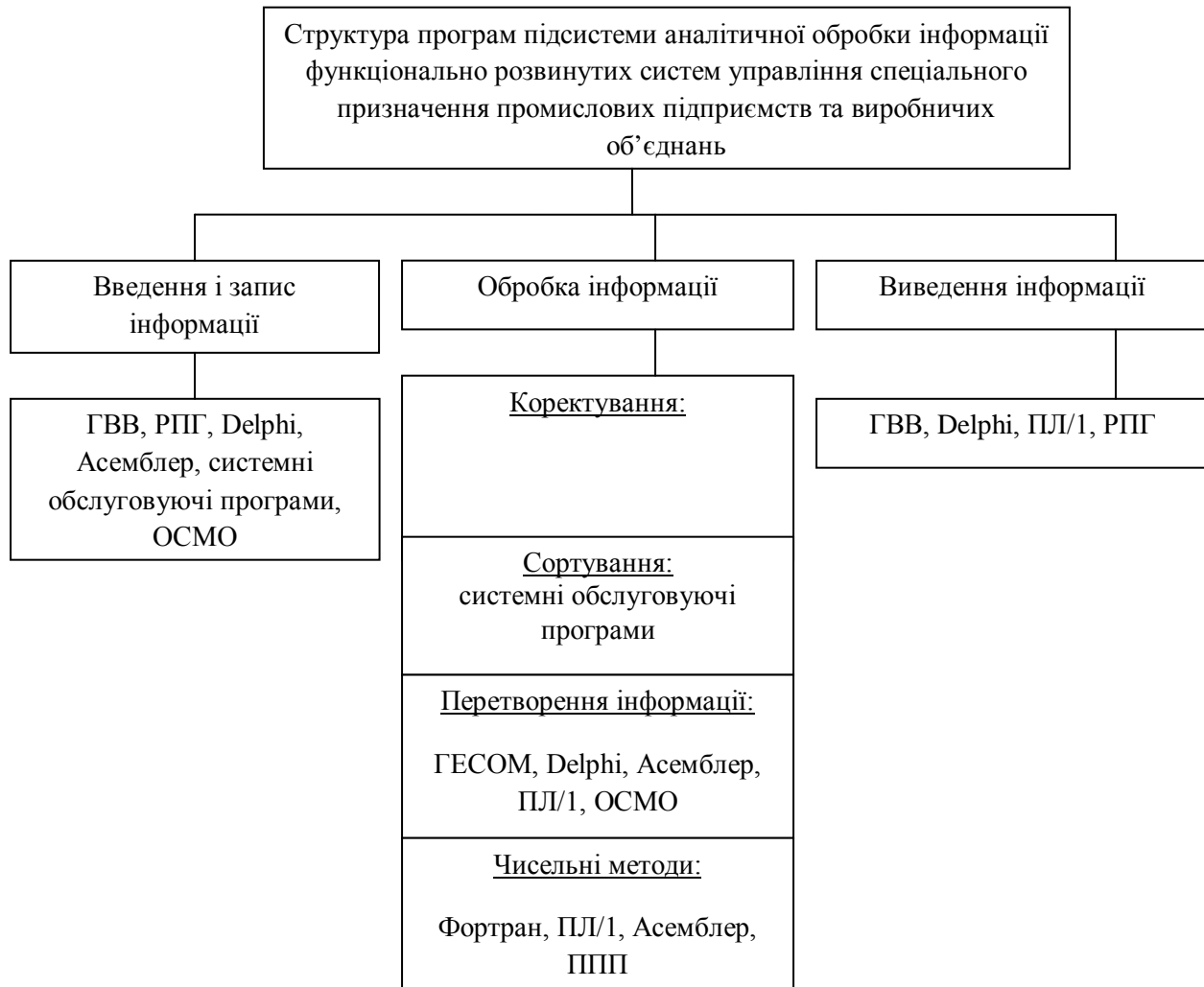

Рис. 1. Принципова блок-схема застосування засобів програмування в підсистемі аналітичної обробки інформації функціонально розвинутих систем управління спеціального призначення промислових підприємств і виробничих об'єднань

Зазначалося, що ведення інформаційних масивів, які містяться в банку даних підсистеми, може бути здійснено за допомогою програмних засобів, а також засобів спеціального математичного забезпечення.

Спеціальне програмне забезпечення підсистеми аналітичної обробки інформації являє собою складний структурно організований і взаємопов'язаний комплекс програм. Кожна програма, що входить в даний комплекс, нумерується за каталогом програм підсистеми і повинна відповідати основним вимогам її структурної побудови. Найважливіший принцип при розробці програмного забезпечення підсистеми – принцип блокової побудови, як всього програмного комплексу, так і кожної програми окремо. Принцип блокової побудови кожної програми полягає в тому, що кожне аналітичне завдання, для якого складається програма, сегментується. У процесі програмування кожен сегмент оформляється як підпрограма, що представляє собою блок програми певного завдання і всього програмного комплексу підсистеми. За допомогою такого блоку можна вирішувати окремі елементарні завдання аналізу, блок може бути видалений з програмного комплексу

або замінений новим без порушення ефективності роботи підсистеми. За допомогою диспетчера може бути організована робота сукупності блоків з метою вирішення більш складних завдань.

Реалізація принципу блочної побудови програмного забезпечення підсистеми аналітичної обробки інформації в реальних умовах проявляється, з одного боку, у виділенні додаткових структурних елементів кожної функціональної програми, що забезпечують її настройку на вирішення завдань і простоту експлуатації, і, з іншого боку, в певному ускладненні функціональних програм за внутрішньою структурою та принципами побудови, коли зазвичай замість однієї «монолітної» програми створюється комплекс взаємозалежних програмних модулів, які володіють можливістю спільної роботи під управлінням спеціальної програми.

Саме програма, побудована за блоковим принципом, отримала для машин електронних цифрових назву «пакет прикладних програм» (ППП). Основним принципом пакетів виступає їх розвинена багаторівнева модульність, що дозволяє ефективно використовувати переваги, які представляються цифровими машинами сучасного покоління.

Спеціальне програмне забезпечення підсистеми аналітичної обробки інформації може оформлятися як у вигляді пакетів прикладних програм, так і оригінальних програм. Пакети складаються з комплексу програм та документації. Сукупність програмних засобів внутрішнього управління і обслуговування пакета визначає рівень його системної організації, який може бути різним при вирішенні завдань аналізу, на обчислювальних системах з неоднаковою конфігурацією.

Пакети прикладних програм, які використовуються в підсистемі аналітичної обробки інформації, поділяються на пакети простої та пакети складної структури. Пакети простої структури можуть мати два різновиди, тобто бути набором програм, які не залежать одна від одної або взаємопов'язаними програмами.

ВИСНОВКИ

Викладений принцип побудови математичного забезпечення підсистеми аналітичної обробки інформації, з одного боку, створює умови ефективної організації обчислювального процесу за рахунок зведення до мінімуму, часу вирішення завдань і максимального використання можливостей електронно-цифрової техніки, з іншого боку, дозволяє удосконалювати підсистему, а саме: збільшувати число споживачів, нарощувати кількість вирішуваних завдань, змінювати процес їх вирішення та інше. Серед перспектив подальших розвідок у даному напрямку особливою актуальністю відрізняється питання пов'язане з вибором технічних засобів підсистеми аналітичної обробки інформації в функціонально розвинутих системах управління спеціального призначення промислових підприємств та виробничих об'єднань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бороненкова С. А. Экономический анализ в управлении предприятием / С. А. Бороненкова. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 217 с.
2. Видяпин В. И. Экономический анализ выполнения научно-технических программ / В. И. Видяпин. – М. : Финансы и статистика, 1988. – 173 с.
3. Гинзбург А. И. Прикладной экономический анализ / А. И. Гинзбург. – СПб. : Питер, 2005. – 319 с.
4. Гортоломей В. Г. Экономический анализ и рынок : оценка финансового состояния предприятия / В. Г. Гортоломей, В. С. Палади, Н. Н. Цирюльникова. – Кишинев : Учеб.-консульт. и внедренческая фирма «Контатил-Сервис» при Молд. экон. академии, 1993. – 107 с.
5. Диксон Д. Экономический анализ воздействий на окружающую среду / Д. Диксон, Л. Скура, Р. Карпентер, П. Шерман; пер. с англ. А.Н. Сальников. – М. : Вита-Пресс, 2000. – 270 с.
6. Нецадин А. А. Феномен города : социально-экономический анализ / А. А. Нецадин, Н. И. Горин. – М. : Изограф, 2001. – 240 с.
7. Николаев И. Бедность в России : экономический анализ / И. Николаев, Е. Марушкина // Общество и экономика. – 2005. – № 7. – С. 262–304.
8. Пивоваров К. В. Финансово-экономический анализ хозяйственной деятельности коммерческих организаций / К. В. Пивоваров. – 3-е изд. – М. : Дашков и К°, 2006. – 118 с.
9. Хеддервик Карл. Финансовый и экономический анализ деятельности предприятий : пер. с англ. / Карл Хеддервик. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 192с.
10. Шадрин Г. В. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности / Г. В. Шадрин, В. Б. Алексеенко. – М. : РУДН, 2001. – 131 с.

11. Барканов А. С. Проблемы обеспечения устойчивого функционирования и развития предприятий строительной отрасли : диссертация ... доктора экономических наук : 08.00.05 / Барканов Андрей Сергеевич. – Москва, 2008. – 339 с.
12. Лаврентьева Е. А. Методологические основы управления социально-экономическим развитием предприятий водного транспорта : диссертация ... доктора экономических наук : 08.00.05. – Санкт-Петербург, 2000. – 352 с.
13. Лясковская Е. А. Управление инновационным развитием предприятия по показателям устойчивости : диссертация ... доктора экономических наук : 08.00.05 / Лясковская Елена Александровна. – Челябинск, 2009. – 342 с.
14. Ульянова О. Б. Мультипликативно-модульная организация бизнес-процессов производства как основа устойчивого развития предприятия : на примере текстильной промышленности : диссертация ... доктора экономических наук : 08.00.05 / Ульянова Ольга Борисовна. – Кострома, 2009. – 455 с.
15. Фетюхина О. Н. Функционирование и развитие агропродовольственного рынка России в условиях глобализации : теория, методология, практика : диссертация ... доктора экономических наук : 08.00.05 / Фетюхина Ольга Николаевна. – Персиановский, 2011. – 408 с.
16. Харламова Т. Л. Методология и инструментарий управления процессом развития предприятий в условиях глобализации : автореферат дис. ... доктора экономических наук : 08.00.05 / Харламова Татьяна Львовна. – Санкт-Петербург, 2012. – 42 с.

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗАСАДАХ МАРКЕТИНГОВОЇ ОРІЄНТАЦІЇ

Салука Ірина Ярославівна

Львівський національний аграрний університет, старший викладач кафедри обліку та аудиту (Україна).

e-mail: i.salyka@mail.ru

РЕЗЮМЕ

У статті розкрито методику дослідження діяльності сільськогосподарських підприємств на засадах маркетингової орієнтації. Показано важливість застосування методики дослідження маркетингової орієнтації в діяльності підприємств.

Ключові слова: маркетинг, маркетингова діяльність, маркетингова орієнтація.

РЕЗЮМЕ

В статье раскрыта методика исследования деятельности сельскохозяйственных предприятий на принципах маркетинговой ориентации. Показана важность применения методики исследования маркетинговой ориентации в деятельности предприятий.

Ключевые слова: маркетинг, маркетинговая деятельность, маркетинговая ориентация.

ABSTRACT

The article opens the research methodology of agricultural enterprises on the basis of a marketing orientation. It shows the importance of research methodology in marketing orientation activity.

Keywords: marketing, marketing activity, marketing orientation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Дослідження маркетингової діяльності сільськогосподарських підприємств є достатньо новою сферою як теоретичних, так і прикладних досліджень, відповідно відзначається багатоваріантністю прийняття різних рішень, дискусійністю та достатньо складною аргументованістю запропонованих пропозицій та рекомендацій.

З часу появи перших публікацій з маркетингу у вітчизняній літературі пройшло два десятиліття. За цей час маркетинг став ключовим видом діяльності більшості вітчизняних підприємств. Однак маркетингова орієнтація для багатьох підприємств, особливо сільськогосподарських, не стала провідною, його теорія значно випереджає практику. Одночасно із великим прогресом в розвитку маркетингової думки та концепції і їх практичного застосування багатьма підприємствами в різних сферах, відбуваються труднощі у використанні здобутків маркетингової теорії і практики. Серед різних чинників ключовими треба визнати недостатні знання і відсутність довготермінової концепції розвитку підприємства.

Основи теоретичних і практичних засад маркетингу закладені в працях В. М. Прайд, О. Феррелла, Ф. Котлера, Ж.-Ж. Ламбена, П. Драакера, Ф. Морриси, Б. Бермана і інших класиків маркетингу. Серед вітчизняних вчених в сфері маркетингу особливо треба відмітити праці О. І. Амоші, Л. В. Балабанова, А. В. Войчака, С. С. Гаркавенко, В. Г. Герасимчука, А. І. Кредисова, Є. В. Крикавського, Н. В. Куденко, В. В. Мови, Т. Є. Оболенської, С. В. Ромата, Є. В. Савельєва, С. Я. Салиги, С. В. Скибінського, А. О. Старостіної, Ф. І. Євдокимова. Однак проблеми маркетингової діяльності виробників сільськогосподарської продукції розглядаються недостатньо. Дана тематика найбільш широко висвітлена в працях М. Андрушко, В. Арестенко, Т. Дудара, Р. Дудяка, О. Краснокутського, В. Липчука, В. Писаренко, С. Мамалиги. В працях цих авторів в основному розглядаються теоретичні і практичні аспекти маркетингової діяльності, орієнтованої на інструментальному підході, без комплексності розгляду цілісної концепції маркетингу. Це створює необхідність і доцільність висунути і обґрунтувати пропозиції, які дозволять заповнити прогалини між існуючим і належним станом ведення маркетингової діяльності. Дана проблема особливої

значимості набуває в силу того, що в літературі до цих пір не представлено у відповідний спосіб значення організаційних розв'язків для оптимального здійснення маркетингових процесів.

Метою статті є вивчення організаційного механізму маркетингової концепції в діяльності підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проведення дослідження здійснювалося на основі загальних підходів і принципів, з особливим врахуванням специфіки маркетингової діяльності сільськогосподарських підприємств. При цьому, на нашу думку, цілком правомірними є принципи, запропоновані Д. М. Васильківським щодо побудови системи управління маркетингом, зокрема:

- орієнтація на зовнішнє середовище, споживачів та потреби ринку;
- достатність інформаційного забезпечення;
- процесний підхід;
- системний підхід до управління, який полягає у виявленні взаємопов'язаних процесів всередині маркетингового потенціалу, управлінні останнім як системи, що підвищує ефективність досягнення поставлених цілей;
- використання перевіреної та достовірної інформації;
- врахування взаємозв'язку підприємства із зовнішнім середовищем, що сприяє адаптації до змін підприємства на всіх рівнях [1, с. 60–61].

Застосування таких загальних принципів дослідження спричинило і певні підходи до його проведення. Зокрема, оскільки велика розмаїтість аспектів діяльності сільськогосподарських підприємств тісно поєднуються один з одним і взаємодіють, то ключове місце в роботі належало діалектичному підходу. На основі цього визначено зміни в орієнтації підприємств і їх трансформація напрямку маркетингової орієнтації, встановлено динамічні тенденції в розвитку сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств, потреба, передумови та детермінанти застосування маркетингу, поєднання елементів управління ним на підприємстві.

Системний підхід передбачав розгляд маркетингової діяльності, як відкритої системи з різним набором елементів, з'єднаних між собою.

Системний підхід до аналізу маркетингової діяльності передбачав розгляд її в якості компактноі складової, що має кілька входів і виходів. В рамках цієї складової є дрібні елементи (підсистеми) для обробки вхідних даних у вихідні відповідно до цілей системи. В свою чергу, розглядаючи підприємство як складну організацію, автор вважає, що маркетинг є його складовою частиною, однією з ключових функцій, яка визначає конкурентоспроможність підприємства, перспективи його існування, одночасно узгоджуючись з іншими сферами діяльності.

Комплексний підхід щодо даного дослідження узгоджений з сутністю і складовими маркетингу, зокрема щодо застосування відповідних засад діяльності, дослідження ринку, використання комплексу маркетингу та управління маркетингом. Останнє зумовило необхідність більш детального застосування аналітичних методів, оцінки організації маркетингу на підприємствах, планування маркетингової діяльності та її впровадження в практику господарюючих сільськогосподарських суб'єктів.

Для проведення дослідження маркетингової діяльності сільськогосподарських підприємств можна використати універсальний підхід для аналізу їх, зокрема, тоді, коли воно володіє розвинутою системою інформації і методами дослідження, що дозволяє, з одного боку, скеруватися до діагностичних досліджень у внутрішній і зовнішній сфері підприємства, а з другого, – систематизує цілі, сферу дослідження, окремі методи і техніки. Застосовувана методика дослідження складається з наступних складових частин (рис.1):

- 1) цикл процесу дослідження – складна діяльність, оснований на постановці і розв'язку проблеми теоретичних і практичних, результатом яких є твердження, правила, оцінки і проекти;
- 2) характеристики сфери дослідження – як збір окремих елементів під певним поглядом у визначеному інтервалі (межах) діяльності, що є предметом відповідних інтересів;
- 3) представлення окремих методів і технік, тобто вибір конкретних підходів стосовно ефективного відбору і застосування засад, методів і технік в окремих фазах досліджуваного циклу.

Таким чином, дослідження діяльності сільськогосподарських підприємств на засадах маркетингової концепції являє собою процес, який складається з трьох послідовних етапів:

1. З'ясування суті маркетингової концепції, її відмінності від інших існуючих концепцій; особливостей сільського господарства і сільськогосподарських підприємств в контексті застосування маркетингу; особливостей застосування різних методів і підходів в дослідженні;

2. Оцінка діяльності сільськогосподарських підприємств з точки зору використання різних елементів маркетингової концепції, з'ясування основних передумов та детермінант її розвитку;
3. Обґрунтування основних напрямів та забезпечення умов застосування і розвитку маркетингової концепції в діяльності сільськогосподарських підприємств в даний час і на перспективу.

Такий підхід став визначальним при побудові структури роботи, формуванні основних завдань і методичних підходів.

Значні бар'єри в проведенні дослідження, зокрема, мікроекономічного аналізу, створює інформаційна база, оскільки її обмеженість зумовлює ступінь реалізації запропонованого підходу, а, відповідно, набір інструментів та формування досліджуваної сукупності. В певній мірі це пов'язано із положеннями про захист конфіденційності статистичних даних. Тому в роботі використано переважно ті дані сільськогосподарських підприємств, які є доступними, зокрема, в різних статистичних виданнях та на сайтах статистичних органів. Частково використано внутрішні матеріали підприємств.

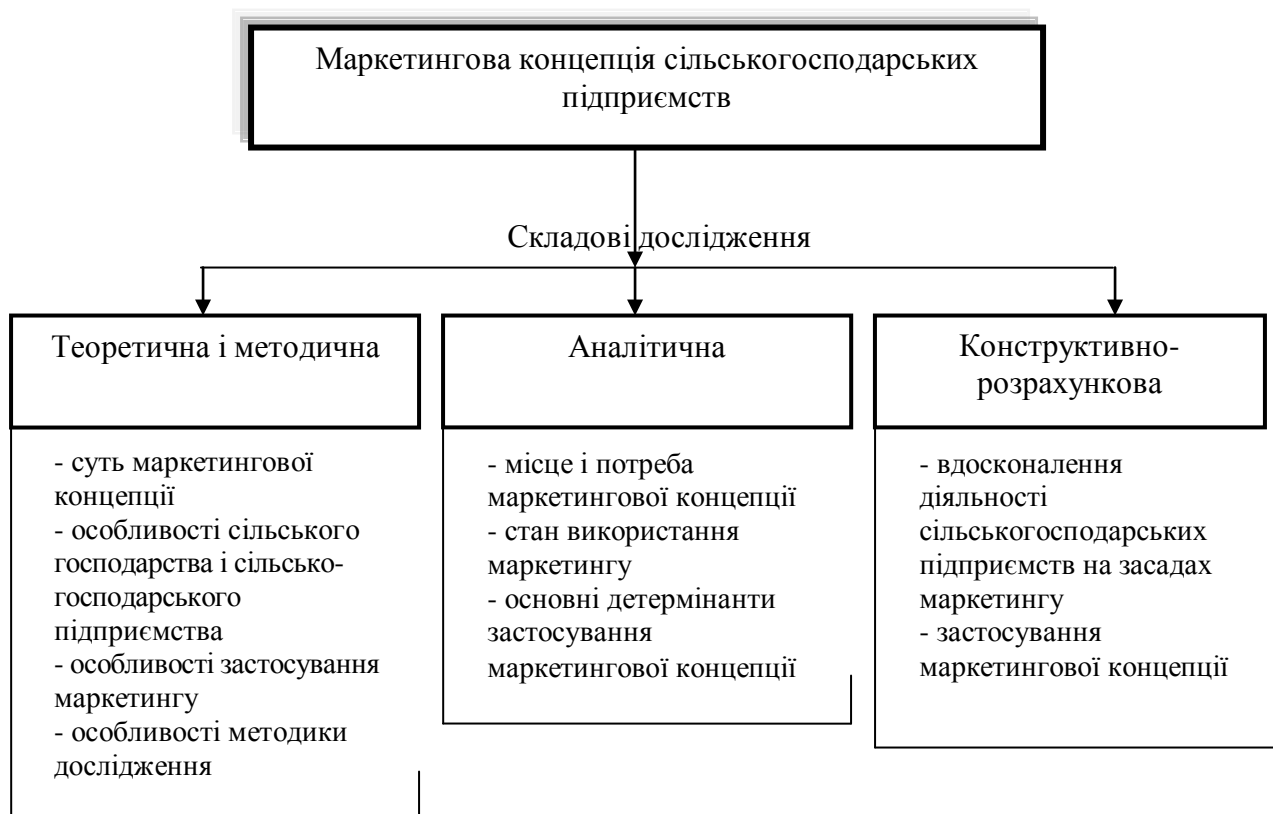

Рис. 1. Принципова схема дослідження діяльності сільськогосподарських підприємств на засадах маркетингової орієнтації.

*Джерело: розробка автора

Заповнення інформаційної ніші в роботі здійснено на основі проведення опитування керівників сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств з допомогою спеціально розробленої анкети. При аналізі отриманих матеріалів застосовано елементи описової, табличної і графічної статистики. Загальна кількість опитаних керівників і власників господарюючих суб'єктів та їх структура представлені в табл. 1.

Вибір досліджуваної сукупності здійснювався на основі вибіркового методу, але таким чином, щоб досягнути певної репрезентативності суб'єктів господарювання стосовно різних організаційно-правових форм господарювання, їх територіального розміщення та рівня розмірів виробництва.

Відібрана сукупність респондентів є цілком репрезентативна з точки зору того, що зібрані тут відомості керівників господарств добре характеризують генеральну сукупність керівників та фактичну картину менеджменту у підприємствах. Переважна більшість респондентів – це керівники господарських товариств та фермерських господарств. І загальної кількості керівників господарських товариств відібрано 57,3 %,

приватних підприємств – 50,6 %, фермерських господарств – 5,7 %, що є свідченням високої достовірності отриманих результатів за вибірковою сукупністю.

Таблиця 1

Окремі характеристики досліджуваної сукупності керівників і власників господарюючих суб'єктів в сільському господарстві Львівської області*

Показники	Кількість осіб, чол.	Структура, %
Всього	150	100,0
Форми господарювання		
господарські товариства	54	36,0
приватні підприємства	42	28,0
фермерські господарства	54	36,0
Вік, років		
до 30	15	10,0
31–40	15	10,0
41–50	86	57,3
51–60	23	15,3
старше 60	11	7,4
Стать		
чолова	100	66,7
жіноча	50	33,3
Освіта		
вища	123	82,0
середня спеціальна	20	13,3
інша	7	4,7

*Джерело: розраховано автором на основі опитування

Вікова структура характеризує більшість менеджерів господарств як людей віком 40–50 років. У розрізі статевому видно, що переважають чоловіки – 66,7 % опитаних. Серед всіх більшість мають вищу освіту – 82,0 %. Трохи менше респондентів – 13,3 % мають середню спеціальну освіту та особи, які не мають спеціальної освіти, але керують підприємством – 4,7 %.

Розглядаючи проблему діяльності сільськогосподарських підприємств на засадах маркетингової орієнтації автором в повній мірі використано вироблені вітчизняною економічною наукою підходи та методи дослідження. В роботі широке застосування знайшли статистичні методи виявлення динамічних і аналітичних закономірностей, розподілу досліджуваної сукупності підприємств та структурних змін. Достатньо повно використано метод порівнянь, зокрема в розрізі форм господарювання, часовому періоді і просторовому розміщенні. З метою вивчення організаційних структур та оцінки можливих їх трансформацій застосовано монографічний метод. Для встановлення динамічних тенденцій, структурних залежностей використано графічний метод, що одночасно дозволило унаочнити відображення існуючих динамічних та інших закономірностей.

Враховуючи новизну проблеми, способи вирішення окремих питань запозичені в зарубіжних авторів, використано сучасні методи маркетингового аналізу і аналізу ринку, маркетингових досліджень. Зокрема, з метою здійснення стратегічного аналізу сільськогосподарських підприємств застосовано стратегічний аналіз типу ASTRA. Він складається з наступних фаз універсального підходу:

Оцінка реалізації прийнятої стратегії управління на підприємстві. Здійснюється верифікація правильності прийнятих короткотермінових і довготермінових цілей, оцінка фактичного стану як з метою корегування стратегії, так і для дослідження публічних потреб, тобто корегування місії підприємства.

Аналіз конкурентного середовища підприємства, тобто ситуації і чинників, що сприяють і обмежують розвиток підприємства, для чого може бути використаний SWOT-аналіз.

Дослідження організації і функціонування організації, тобто, передусім, оцінка сильних і слабких сторін підприємства в різних сферах його діяльності: економічно-фінансовий стан, маркетинг, фінанси, організаційна структура і процес управління, зайнятість і оплата праці, система забезпечення якості.

Проектування стратегічних опцій підприємства: селекція і вибір найкращого варіанту.

Одним з основних методів, застосованих в роботі, є SWOT-аналіз. Відповідна інтерпретація профілю SWOT дає можливість розвитку стратегії, який використовує сильні сторони підприємства, можливі до реалізації, мінімізує різні слабкості і дозволяє уникати, наскільки можливо, різні загрози. Такого типу аналіз повинен вміщувати: фінансові можливості і технічні вміння, локалізацію, відносини з партнерами, з клієнтом тощо. Особливо фірма повинна ідентифікувати свої сильні сторони і ключові компетенції.

Знання маркетингових показників дає можливість аналізувати і оцінювати діяльність підприємств на вибраних ринках у вибраних сферах або функціях бізнесу. Важливим є застосовувати окремі вимірники. Однак значно більше користі дає використання кількох або кільканадцяти показників одночасно, що полегшує оцінку всіх дій та їх взаємоузгодженість. В маркетинговому управлінні чи бізнесі ніщо не відбувається без чинників, ніщо не відбувається відособлено від інших функцій, відділів чи сфер економіки.

Важливою є не лише кількість застосовуваних показників, але і їх відповідність потребам прийняття рішень, що передбачає отримання найбільш вірогідної і корисної інформації.

Дослідження показують, що частка в ринку не є добрим показником успіху фірми, принаймні, у малих і середніх підприємствах [2, с. 17].

Дослідження, проведені у США та Європі, поширилися і вдосконалили інструменти оцінки рівня маркетингової орієнтації в фірмах і пошуки її зв'язку із фінансовими і ринковими результатами [3, с. 213–232; 4, с. 884–903]. Результати цих досліджень вказують на існування кореляції (позитивної) між маркетинговою орієнтацією і досягнутими результатами, однак цей зв'язок переважно є слабким і залежить від ринкового оточення фірми. Треба зауважити, що маркетингова орієнтація тісно пов'язана з іншими сферами діяльності підприємства.

Здійснюючи діяльність на ринку, кожне підприємство прагне, щоб вона була ефективною. Ця ефективність виражається відношенням між допустимими ефектами і здійсненими затратами для дослідження цих ефектів.

Підвищення загальної ефективності діяльності підприємства може бути забезпечено завдяки маркетингу і підвищенню його ефективності. Відповідно, статистичними показниками, від яких залежить ефективність маркетингу, є ефекти і витрати маркетингу.

З метою визначення ефективності особливого рішення набуває ідентифікація характеру і величини ефектів і затрат. Цьому питанню, на жаль, практично не приділяється жодної уваги, ні на практиці (чия потреба очевидна), ні в теорії маркетингу.

Ефектами маркетингу можна вважати ефекти досягнуті завдяки застосуванню маркетингу як способу поведінки на ринку. В такий спосіб можна виділити два типи ефектів:

Опосередковані ефекти.

Кінцеві (фінальні) ефекти.

Маркетингова діяльність пов'язана з ринком і, відповідно, в кінцевому рахунку зводиться до досягнення кінцевих ефектів. Оскільки це відбувається на ринку, чи окремому його сегменті, то такими ефектами найчастіше можуть бути величина продажу та частка в ринку.

Обсяг продажу може бути виражений вартістю і кількістю. На наш погляд, зростання продажу не обов'язково є результатом застосування маркетингу. Це може бути результатом дії інших чинників та сформованих умов, наприклад, кон'юнктури ринку. Причому погана кон'юнктура ринку (наприклад, зменшення доходів покупців) може спричинити зменшення маркетингового ефекту навіть при збільшенні витрат на маркетинг. Крім того, зростання продажу аж ніяк не означає підвищення рівня задоволення клієнтів, зокрема, формування лояльних покупців.

Другий важливий показник – частка в ринку – має свої особливості щодо застосування в сільськогосподарських підприємствах. Якщо брати кількість (чи вартість) всієї продукції чи окремих її видів принаймні на локальному ринку, то цей показник навряд чи свідчить про якісь переваги конкурентів конкретного підприємства. Натомість, якщо розглядати окремі сегменти ринку за критерієм каналів розподілу продукції (переробним підприємством, комерційними структурами, державним закладам і т. д.), то він свідчить про певні можливості щодо обраних певних ефектів, насамперед, економічних за рахунок встановлення відповідної ціни. Ще в більшій мірі цей показник придатний, якщо розглядати географічні ринки, де він безпосередньо характеризує конкурентні переваги з усіма витікаючими з цього наслідками.

Умовою досягнення кінцевих ефектів є отримання проміжних (посередніх) ефектів. Стосовно маркетингової діяльності, то особливе значення мають ефекти у вигляді:

нових форм відносин (ринкових) підприємств з покупцями, постачальниками і посередниками; зростання нематеріальних активів.

Спосіб поведінки підприємства стосовно покупців, постачальників і посередників одночасно визначити надто складно. Особливо це стосується сфери застосування маркетингу: типу «B2C» чи «B2B».

Зв'язок кінцевого етапу із попереднім прослідковується через задоволення клієнтів і формування покупців, які переважно прагнуть здійснити повторні покупки.

Важливим видом ефекту, як відмічає колектив авторів, є «синергетичний ефект, який виникає внаслідок сполучення всіх елементів маркетингового комплексу. Він може бути позитивним і негативним. Чинниками безпосереднього впливу на загальний розмір синергетичного ефекту є складові комплексу маркетингу» [5, с. 32].

Таким чином, методика дослідження повинна базуватися на системності, комплексності розгляду проблеми, передбачати застосування різних кількісних і якісних методів дослідження, правильно сформованих досліджуваних сукупностей, враховувати внутрішні та середовищні чинники здійснення маркетингової діяльності.

ВИСНОВКИ

На сьогодні практично жодної уваги не надається сільськогосподарськими підприємствами маркетинговим дослідженням. Відповідно, робиться багато помилок при плануванні та здійсненні господарської діяльності. Керуючись тільки інтуїцією, підприємства сильно ризикують і часто втрачають шанси для розвитку. Тому можна стверджувати, що організаційний механізм маркетингової концепції здатний забезпечити успіх тим підприємствам, які будують добру систему інформації та комунікації, основу на інструментах високих технологій; мають широкі погляди на ведення бізнесу; будують мережу зв'язків з клієнтами та партнерами; обирають у своїй діяльності зрозумілі принципи та підходи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Васильківський Д. М. Сучасні засади управління маркетинговим потенціалом / Д. М. Васильківський // Наука й економіка. – 2011. – № 2. – С. 60–61.
2. Domanski T. Marketing produktów żywnościowych / T. Domanski, P. Biyła. – Warszawa : Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2010. – 228 s.
3. Doyle P. Marketing in the new millennium / P. Doyle // European Journal of Marketing, 1995. – № 13. – С. 17.
4. Deshpande R. Measuring Market Orientation : Generalisation and Synthesis / R. Deshpande, J. Farley // Journal of Market Focused Management, 1998. – № 2. – С. 213–232.
5. Gray B. Developing a Better Measure of Market Orientation / B. Gray, S. Matear, C. Boshoff, P. Matheson // European Journal of Marketing, 1999. – № 32. – С. 884–903.

©Publisher : Community of Azerbaijanis Living in Georgia. Gulustan-bssjar.

©Typography : TS. Dadiani 100. Publishing house Kalmasoni. Tbilisi, Georgia.

©Editorial office : Isani Sangory area, Varketili 3, III a m/r, building 342, dep. 65, 0163 Georgia, Tbilisi.

Questions or comments? E-mail us at gulustan_bssjar@mail.ru, engineer_namik@mail.ru

AZERBAIJAN QUALITY ACADEMY

Ассоциация Качества (АК) была учреждена 25 ноября 2007 года и 30 октября 2008 года была зарегистрирована Министерством Юстиции Азербайджанской Республики, как самоуправляемая неправительственная организация, преследующая общественно-полезные цели.

